

Հավելված
ՀՀ կառավարության 2024 թվականի
հոկտեմբերի 17-ի N 1641- Լ որոշման

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ
ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ 2024-2040 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱԺ	Ազգային ժողով
ԱՄՆ	Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ
ԱՍՀՆ	Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն
ԲՈՒՀ	Բարձրագույն ուսումնական հաստատություն
ԵԽ	Եվրոպայի խորհուրդ
ԵՄ	Եվրոպական միություն
ԷՆ	Էկոնոմիկայի նախարարություն
ԿԶՆ	Կայուն զարգացման նպատակներ
ՀԱԵ	Համախառն ազգային եկամուտ
ՀԲ	Համաշխարհային բանկ
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ՀՆԱ	Համախառն ներքին արդյունք
ՄԱԿ	Միավորված ազգերի կազմակերպություն
ՄԳ	Մշտադիտարկում և գնահատում
ՎԶԵԲ	Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկ
ՏՀԶԿ	Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն
ՏԿԵՆ	Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն
ՔՀԿ	Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն
ՖՆ	Ֆինանսների նախարարություն

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ5

ԳԾԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐ5

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ7

ԳԼՈՒԽ 1. ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐՆ ՈՒ ՆԱԽԱՆՇՎՈՂ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿԸ
..... 10

1. Հայաստանի Հանրապետության արտաքին և ներքին միջավայրերում սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և քաղաքական զարգացումներ 10

2. Ժողովրդագրական միտումներ..... 22

3. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության կանխատեսման մոդել.....46

4. Լեռնային Ղարաբաղից բռնի տեղահանված հայերի ժողովրդագրական նկարագիրը.....50

ԳԼՈՒԽ 2. ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՏԵՍԼԱԿԱՆՆ ՈՒ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ53

1. Առաջարկվող սցենար.....53

2. Արդյունքային շրջանակը..... 54

3. Կապն այլ փաստաթղթերի հետ56

ԳԼՈՒԽ 3. ԸՆՏԱՆԻՔԱԿԵՆՏՐՈՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ..... 61

1. Հիմնախնդիրը..... 61

2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները 61

2.1. Նպատակներ՝ 61

2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները 60

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՌՈՂՋ ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊ 61

1. Հիմնախնդիրը..... 61

2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները 61

2.1. Նպատակներ՝ 61

2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները62

ԳԼՈՒԽ 5. ԱԿՏԻՎ ԾԵՐՈՒԹՅՈՒՆ63

1. Հիմնախնդիրը.....63

2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները63

2.1. Նպատակներ՝63

2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները64

ԳԼՈՒԽ 6. ԹԻՐԱԽԱՎՈՐՎԱԾ ՄԻԳՐԱՑԻԱ.....	65
1. Հիմնախնդիրը.....	65
2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները.....	65
2.1. Նպատակներ՝.....	65
2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները.....	68
ԳԼՈՒԽ 7. ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄ, ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՒՄ ԵՎ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ .	69
ԳԼՈՒԽ 8. ՌԻՍԿԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ.....	69

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ

Աղյուսակ 1. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության կառուցվածքը՝ ըստ տարիքի.....25

ԳԾԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Գծապատկեր 1 Տարեկան ՀՆԱ, ծավալ և աճ.....	11
Գծապատկեր 2 Մեկ շնչին ընկնող ՀԱԵ, 2014-2023.....	12
Գծապատկեր 3 Աշխատուժի և աշխատուժից դուրս բնակչության հարաբերակցությունը.....	13
Գծապատկեր 4 Բնակչության բաշխումն ըստ բնակավայրի տեսակի, հազար մարդ.....	14
Գծապատկեր 5. Կոնկրետ երկիր ընտրելու հիմնական պատճառները (%), 2014թ.....	16
Գծապատկեր 6. 0-ից 19 տարեկան բնակչության թիվը.....	17
Գծապատկեր 7. Ծննդյան պահին կյանքի սպասվելիք միջին տևողությունը Հայաստանի, բարձր/միջին եկամուտ ունեցող երկրների և Եվրոպայի ու Կենտրոնական Ասիայի (բացի բարձր եկամուտ ունեցող երկրներից) երկրների համար, 2000-2020 թվականներին.....	18
Գծապատկեր 8. Զբաղվածների թվաքանակը 2000-2022թթ-ին (հազար մարդ).....	19
Գծապատկեր 9. Արտաքին և ներքին միջավայրերի քաղաքական ու տնտեսական գործոնների ազդեցությունը միգրացիայի վրա.....	20
Գծապատկեր 10. ՀՀ բնակչությունը (հազար մարդ).....	22
Գծապատկեր 11. Քաղաքային և գյուղական բնակչության աճը.....	24
Գծապատկեր 12. Նորածինների սեռերի հարաբերակցությունը Հայաստանի Հանրապետությունում.....	26
Գծապատկեր 13. Կյանքի սպասվող միջին տևողությունն ըստ սեռի.....	27
Գծապատկեր 14. Պտղաբերության ցուցանիշները համադրելի երկրներում և համաշխարհային մակարդակով.....	28
Գծապատկեր 15. Մայրանալու միջին տարիքը.....	29
Գծապատկեր 16 Մահվան դեպքերի կառուցվածքը՝ ըստ հիմնական պատճառների.....	30
Գծապատկեր 17. Մահվան դեպքերի հիմնական պատճառների կառուցվածքը՝ ըստ սեռի.....	31
Գծապատկեր 18. Առաջին ամուսնության միջին տարիքը՝ ըստ սեռի.....	32
Գծապատկեր 19. Տնային տնտեսությունների բաշխումն ըստ ընտանիքի անդամների թվի...35	
Գծապատկեր 20. Տնային տնտեսությունների բաշխումը՝ ըստ երեխաների թվի (մինչև 16 տարեկան).....	36
Գծապատկեր 21 Հայաստանի Հանրապետության բնակչության կառուցվածքը՝ ըստ տարիքային խմբերի.....	37
Գծապատկեր 22. Աշխատուժի և աշխատուժից դուրս բնակչության աճը.....	37
Գծապատկեր 23. Աշխատուժի և աշխատուժից դուրս բնակչության հարաբերակցությունը.....	39
Գծապատկեր 24. Զուտ Միգրացիա.....	40
Գծապատկեր 25. Միգրացիայի կուտակային ցուցանիշը.....	41
Գծապատկեր 26 19-27տ. Բնակչության թվաքանակը.....	42

Գծապատկեր 27. Տնտեսապես ակտիվ բնակչության աղքատությունն ըստ զբաղվածության կարգավիճակի.....	43
Գծապատկեր 29. Հաշվառված հաշմանդամություն ունեցող անձանց թիվը 1000 բնակչի հաշվով ըստ հաշմանդամության տեսակի	45
Գծապատկեր 30. Կանխատեսվող ընդհանուր բնակչությունը միջին սցենարով 2 կանխատեսումներով, 2023-2050 թվականներ	47
Գծապատկեր 31. Ծնելիության գումարային գործակիցը 2024-2050.....	47
Գծապատկեր 32. Մահերի թիվ, 2024-2050	48
Գծապատկեր 33 Բնակչության բուրգը (սեռատարիքային կառուցվածք) 2050 թվականին երկու կանխատեսումներով	48
Գծապատկեր 34 Ներգաղթողներ և Արտագաղթողներ, 2024-2050	49
Գծապատկեր 35. Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ընդհանուր թիվը և նրա աճի տեմպերը, 2015-2019 թթ.....	50
Գծապատկեր 36 Լեռնային Ղարաբաղի Ժողովրդագրական բուրգ.....	51
Գծապատկեր 37. Լեռնային Ղարաբաղի Ծնելիության գումարային գործակից	51

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման 2024-2040 թվականների ռազմավարությունը (այսուհետ՝ Ռազմավարություն) սահմանում է առկա մարտահրավերներին արձագանքող և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության առաջնահերթություններից ու Հայաստանի Հանրապետության ստանձնած միջազգային պարտավորություններից բխող՝ ժողովրդագրական զարգացման գերակայությունները և վերջիններիս հասնելու արդյունավետ ճանապարհները:
2. Ռազմավարության տեսլականը բնակչության հավասարակշռված և կայուն կառուցվածքն է՝ միտված բնակչության երկարաժամկետ մարդկային կապիտալի զարգացմանն ու կյանքի որակի բարձրացմանը: Այս առումով Ռազմավարությամբ ուրվագծվող համակարգի առանցքում մարդն է, ուստի Ռազմավարությունը կառուցված է մարդու կենսափուլերի տրամաբանությամբ՝ ընդգրկելով նախաճննդյան շրջանից մինչև կյանքի ավարտը:
3. Ռազմավարության համար արժեքանական առումով հիմնաքարային են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնարար սկզբունքները, իրավունքները և ազատությունները: Ռազմավարությունը համապատասխանում է նաև Կառավարության 2021-2026 թվականների ծրագրով և Վերափոխման ռազմավարությամբ ամրագրված ժողովրդագրական կայուն զարգացման ռազմավարական տեսլականին:
4. Մինչ Վերափոխման ռազմավարությունը ծառայում է որպես երկրի զարգացման հետազիծող ուրվագծող տեսլական փաստաթուղթ, Ռազմավարությունը գործում է որպես ռազմավարական փաստաթուղթ՝ օպերատիվ կառավարման մոդելով, որը ներառում է կոնկրետ միջոցառումներ և ծրագրեր, մոնիտորինգի և գնահատման կայուն համակարգ, ազդեցության շղթայի վերլուծություն, ժողովրդագրական սցենարների կանխատեսումներ և ֆինանսական ծախսերի մոդել: Թեև երկու փաստաթղթերն էլ համընկնում են ազգային առաջընթացի գերնպատակին, նրանք գործում են հստակ շրջանակների և ժամանակային հորիզոնների մեջ: Ռազմավարությունն առաջարկում է անհապաղ գործողությունների կոնկրետ ճանապարհային քարտեզ, մինչդեռ Վերափոխման ռազմավարությունը ներկայացնում է Հայաստանի երկարաժամկետ հետազիծի տեսլական պատկերը:
5. Ռազմավարությունը գործում է առկա միջավայրում, սակայն մնում է ճկուն արտաքին փոփոխություններին՝ կանոնավոր վերանայման և թարմացումների միջոցով: Թեև ներկայիս մոդելը չի կարող ներառել անկանխատեսելի արտաքին ազդեցությունները, Ռազմավարության դինամիկ բնույթն ապահովում է դրա արդիականությունը որպես կենդանի փաստաթուղթ, որը կարող է զարգանալ փոփոխվող սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական լանդշաֆտի և իրողությունների հետ: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս կառավարությանը և քաղաքականություն մշակողներին ակտիվորեն լուծել առաջացող մարտահրավերները և օգտվել նոր հնարավորություններից՝ միաժամանակ համահունչ մնալով գերակա ռազմավարական նպատակներին:
6. Ռազմավարության նախապատրաստման շրջանակներում իրականացված խորը վերլուծական աշխատանքը հաստատում է ժողովրդագրական անցումների զգալի

ազդեցությունը սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա՝ դարձնելով այն գալիք դարի կարևորագույն մարտահրավերներից մեկը: Ծնելիության ցածր մակարդակի և բնակչության ծերացման միտման վրա ազդելը բարդ խնդիր է:

7. Ակնհայտ է, որ ծնելիության, կրոնի և մշակութային հատկանիշների միջև կապի մասին լայնածավալ քննարկումները չեն ապահովվում գիտական և վերլուծական աջակցությամբ, քանի որ ժողովրդագրական զարգացման առաջնային կոռելյացիան տնտեսական զարգացման հետ է. կենսամակարդակի բարձրացման հետ մեկտեղ ծնելիության մակարդակը հակված է նվազման. միտում, որը դիտվում է համաշխարհային փորձով:
8. Ծերացող և փոքրացող հասարակությունները կարող են կորցնել սոցիալ-տնտեսական զարգացման դինամիկ ռիթմն՝ բախվելով բյուջետային լրջագույն խնդիրների, քանի որ հարկատուների վճարած հարկերն ուղղվելու են ավագ սերնդի կենսաթոշակային և առողջապահական ծախսերի ֆինանսավորմանն ավելի շատ, քան մարդկային կապիտալի զարգացմանը նպաստող ուղղություններին: Հետևաբար, համապարփակ քաղաքականության վերաիմաստավորումը կարևոր է այն պատճառով, որ երեխաների ծնունդների խթանման քաղաքականությունը, թե՛ ծախսատար է, թե՛ անարդյունավետ: Փոխարենը անհրաժեշտություն կա մշակել այնպիսի միջավայր, որը նպաստում է մարդկային կապիտալի զարգացմանն ու արտադրողականությանը: Այն ենթադրում է ներդրումներ կրթության, առողջապահության ոլորտում և աշխատանքային միջավայրի ստեղծում, որը կնպաստի ընտանիքի բարեկեցության զարգացմանը: Ժողովրդագրական քանակական ցուցանիշների փոխարեն առաջնահերթություն տալով մարդկային կապիտալի զարգացմանը՝ հնարավոր է հաղթահարել ժողովրդագրական մարտահրավերները՝ միաժամանակ խթանելով կայուն սոցիալ-տնտեսական աճը:
9. Ռազմավարության սյուները հետևյալն են.
 - 9.1. **Ընտանիքի բարեկեցություն.** ստեղծել միջավայր, որը նպաստում է ընտանիքի բարեկեցությանը, և որտեղ յուրաքանչյուր նորածնի աշխարհ գալը նպաստում է մարդկային կապիտալի զարգացմանը:
 - 9.2. **Առողջության խթանում.** մահվան ռիսկի գործոնների նվազեցում և առողջ միջավայրի խթանում՝ ողջ կյանքի ընթացքում մարդկային կապիտալի վատթարացումը և կորուստը նվազեցնելու համար:
 - 9.3. **Ակտիվ ծերություն.** ակտիվ, առողջ և արժանապատիվ ծերության ապահովում՝ պետության սոցիալ-տնտեսական կյանքում ավագ սերնդի ներգրավվածության և նրանց ներուժի մեծացման միջոցով:
 - 9.4. **Միգրացիայի կառավարում.** արտագաղթին տանող դրդապատճառների նվազեցում և մրցունակության բարելավում բարձր որակավորում ունեցող մարդկային կապիտալի ձևավորման, պահպանման և ներգրավման հարցում, ներառյալ Հայկական սփյուռքի ներուժի ներգրավման միջոցով:
10. Փաստահենք քաղաքականության միջոցով Հայաստանը ձգտում է մինչև 2040 թվականը հասնել բնակչության ծերացման ցուցանիշի 20%-ի կրճատման, բնակչության երիտասարդացման 30% աճի և ՀՆԱ-ի, ինչպես նաև մարդկային զարգացման ինդեքսի (HDI)

զգալի խթանման: Ռազմավարությունն ակնկալում է ցանկալի մակարդակին¹ մոտ պտղաբերության ցուցանիշ, աղքատության կրճատում, մահացության նվազում և կյանքի ավելացում՝ համապարփակ մոտեցում որդեգրելով հասարակության բարեկեցության հարցում:

11. Ռազմավարության մշակման գործընթացն իրականացվել է բարձր մասնակցայնության և թափանցիկության պայմաններում՝ այդպիսով նպատակ ունենալով ստեղծել առաջարկվող բարեփոխումների շուրջ հանրային համաձայնություն: Ռազմավարության մշակմանը ներգրավված են եղել համաշխարհային և ազգային առաջատար փորձագետներ, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի հայաստանյան և տարածաշրջանային գրասենյակներից, Վիտգենշտայնի ժողովրդագրության և համաշխարհային մարդկային կապիտալի կենտրոնից և Պրահայի Չարլզի համալսարանից:
12. Ռազմավարության մշակմանն ակտիվորեն մասնակցել են Հայաստանի Հանրապետության փոխվարչապետների գրասենյակները, աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, առողջապահության նախարարությունը, կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը, ներքին գործերի նախարարությունը, տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունը, էկոնոմիկայի նախարարությունը, ֆինանսների նախարարությունը և այլ շահագրգիռ կողմերը:
13. Միաժամանակ, փաստաթղթով ամրագրվում է դրա վերանայման ճկուն համակարգ, ինչը հնարավորություն է ընձեռելու արձագանքել հարափոփոխ մարտահրավերներին և ունենալ բավարար ճկունություն ճգնաժամային իրավիճակներում: Ավելին որպես առանցքային խնդիր է դիտարկվում հանրային լայն հաղորդակցումը՝ միտված մասնակցության ու հաշվետվողականության սկզբունքների պահպանմանը:

¹ Պտղաբերության ցանկալի մակարդակը ցույց է տալիս յուրաքանչյուր կնոջ հաշվով հաշվարկված ցանկալի երեխաների թիվը

ԳԼՈՒԽ 1. ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐՆ ՈՒ ՆԱԽԱՆՇՎՈՂ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

14. Ռազմավարությունը հիմնված է բազմաշերտ հետազոտության վրա: Այս նպատակով կառուցվել է համապարփակ տվյալների բազմաբաղադրիչ բազա՝ ինտեգրելով այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի (Արմստատ)՝ ժողովրդագրության վերաբերյալ հրապարակած տվյալները, ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի կողմից տրամադրված տվյալները, Համաշխարհային Բանկի կողմից տրամադրված տվյալները, և այլն²:
15. Վերլուծության շրջանակներում մասնավորապես կատարվել է՝
 - 15.1. Հայաստանի Հանրապետության արտաքին և ներքին միջավայրերում սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և քաղաքական զարգացումների վերլուծություն,
 - 15.2. Ժողովրդագրական միտումների վերլուծություն,
 - 15.3. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության թվի մինչև 2050 թվականը կանխատեսում³,
 - 15.4. Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդագրական տվյալների վերլուծություն⁴:

1. Հայաստանի Հանրապետության արտաքին և ներքին միջավայրերում սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և քաղաքական զարգացումներ

16. Ներկա ժողովրդագրական իրավիճակը մի կողմից տարբեր հիմնական ոլորտներում տեղի ունեցող զարգացումների արդյունք է, մյուս կողմից՝ ուղղակիորեն ազդում է այդ ոլորտների զարգացման վրա:
17. Երկրի տնտեսական վիճակն ապահովում է միջավայր, որտեղ ձևավորվում են կենսապայմանները և կենսամակարդակը: Ելնելով վերոհիշյալ փոխկապակցվածությունից՝ ժողովրդագրական մի շարք փոփոխություններ և վերափոխումներ Հայաստանի Հանրապետությունում և գլոբալ մասշտաբով կարող են բացատրվել հիմնականում տնտեսական գործոններով, շարժիչ ուժերով և միտումներով:

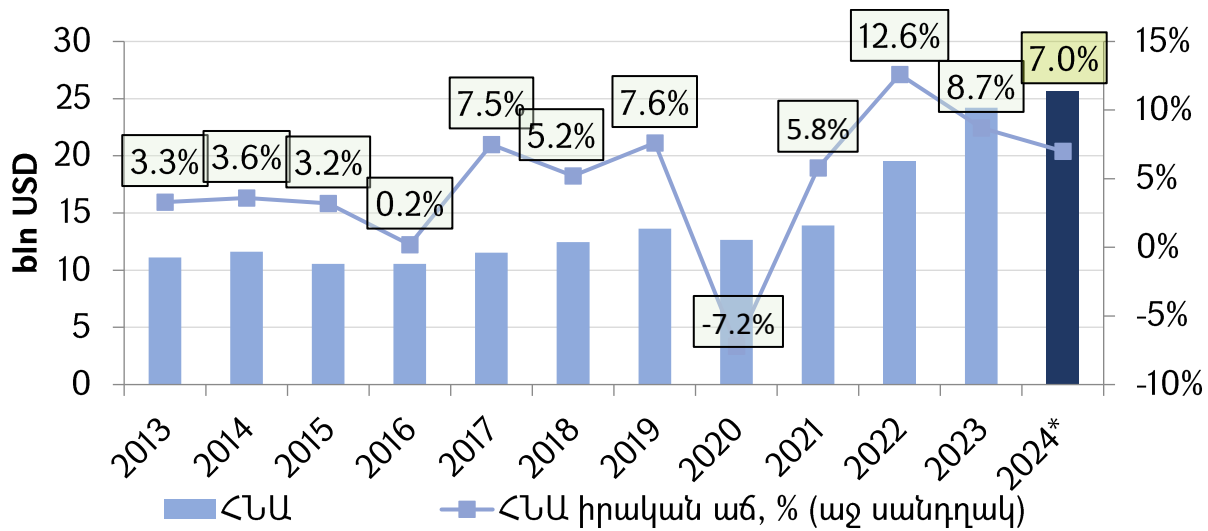
² Հետազոտության շրջանակներում ներգրավվել են այնպիսի միջազգային գործընկերներ, ինչպիսիք են Վիտգենշտայնի ժողովրդագրության և համաշխարհային մարդկային կապիտալի կենտրոնը, Չարլզի համալսարան Պրահայում, և այլք:

³ Սույն կանխատեսումը կատարվել է երկու անգամ, վերջինը ներառելով նաև 2022 թվականի մարդահամարի, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի բռնի տեղանահված բնակչության համապատասխան տվյալները:

⁴ Սույն վերլուծությունը հիմնվում է ինչպես 2020 թվականի դրությամբ Լեռնային Ղարաբաղի վիճակագրության ժողովրդագրական տվյալների վրա այնպես էլ ներկայումս ՀՀ-ում վերջիններիս սեռատարիքային տեղաբաշխվածության վերաբերյալ տվյալների վրա:

18. Այդ առումով, վերջին տարիներին Հայաստանի տնտեսությունը ցուցաբերել է լուրջ դինամիկա՝ որոշ տարիներին աճի տեմպերով առաջատար դիրքեր է զբաղեցրել ոչ միայն հետխորհրդային երկրների, այլև ողջ Եվրոպայում:
19. Երկրի իրական ՀՆԱ-ն 2023 թվականին աճել է 8,7%-ով, որն ավելի դանդաղ է 2022 թվականի համեմատ, բայց դեռևս երկրորդ ամենաբարձր աճն է վերջին 15 տարվա ընթացքում: Ավելին, Հայաստանի 2023 թվականի աճը 4-րդն է աշխարհում, մինչդեռ 2022 թվականին ավելի բարձր ցուցանիշով 9-րդն էր: Արտաքին առևտուրը և ՏՀՏ-ն շարունակել են մեծապես աջակցել տնտեսության աճին 2023 թվականին:

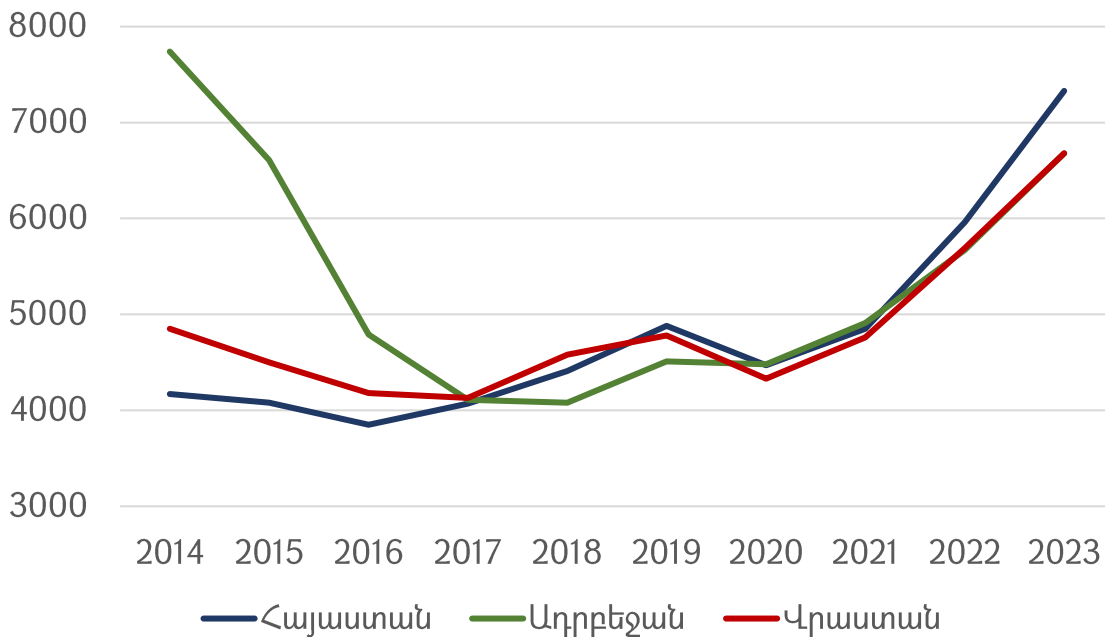
Գծապատկեր 1 Տարեկան ՀՆԱ, ծավալ և աճ

Աղբյուր. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, բացառության 2024 թվականի տվյալների

20. Տնտեսական աճն ուղեկցվել է տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի բարելավմամբ, ցածր գնաճով և կայուն ֆինանսական ցուցանիշներով: ՀՆԱ-ի աճը նույնպես ազդել է մեկ շնչին ընկնող ՀԱԵ-ի վրա: Արդյունքում, Հայաստանը դասվել է բարձր-միջին եկամուտ ունեցող երկիր՝ 2023 թվականին մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀԱԵ-ն կազմելով 7,330 ԱՄՆ դոլար (ՀԲ տվյալների հիման վրա): Տարածաշրջանի երկու այլ երկրներ (Ադրբեջանն ու Վրաստանը) նույնպես դասվել են բարձր-միջին եկամուտ ունեցող երկրների շարքում: Ըստ ՀԲ-ի՝ մեկ շնչին ընկնող ՀԱԵ-ի ցուցանիշով Հայաստանն առաջատար երկիր է այս եռյակում:

Գծապատկեր 2 Մեկ շնչին ընկնող ՀԱԵ, 2014-2023

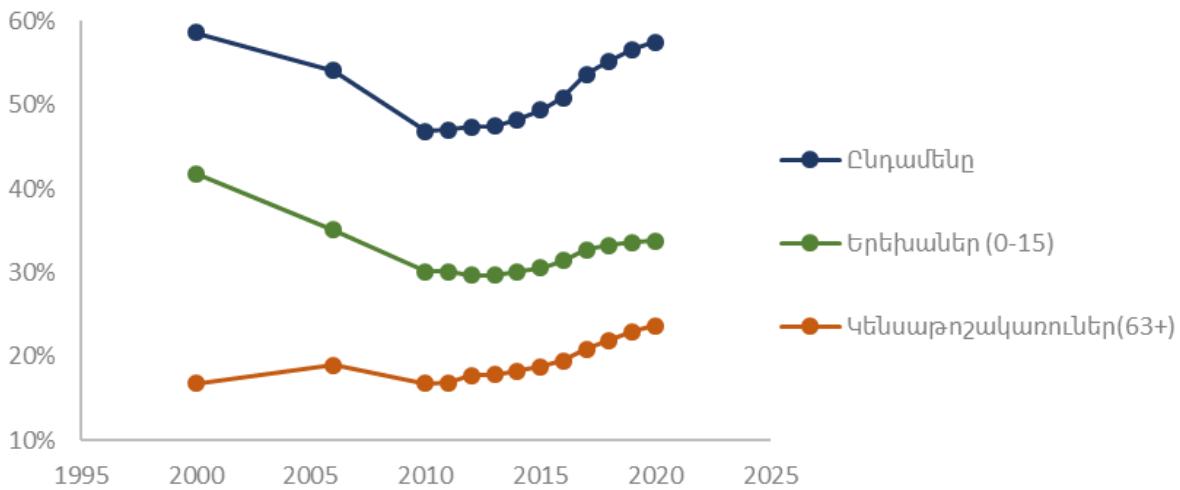

Աղբյուր. ՀԲ

21. Մեկ շնչին ընկնող ՀԱԵ-ի աճը ծերացող և նվազող հասարակություններում մեծապես կապված է, այսպես կոչված, ժողովրդագրական հնարավորությունների պատուհանի հետ, որը բնութագրվում է պոտենցիալ տնտեսական և սոցիալական օգուտներով: Եկամուտների աճ գրանցող երկրները հաճախ հասնում են մի շրջանի, երբ ծնելիության մակարդակը նվազում է՝ կրթության, առողջապահության և տնտեսական հնարավորությունների բարելավման պատճառով: Ժողովրդագրական այս անցումը սովորաբար հանգեցնում է աշխատունակ տարիքի բնակչության թվի արագացված աճի, ինչը նպաստում է ժողովրդագրական դիվիդենտին: Այս ժողովրդագրական հնարավորությունների պատուհանի ընթացքում երկրները կարող են օգտագործել իրենց աշխատուժի արտադրողական ներուժը՝ խթանելու տնտեսական աճը ու մարդկային կապիտալի զարգացումը և ամրապնդելու (զարգացնելու) սոցիալական ենթակառուցվածքները: Այս ընթացքում ռազմավարական քաղաքականության միջամտությունների իրականացումը, ինչպիսիք են՝ աշխատատեղերի ստեղծումը, հմտությունների զարգացումը, ներառական տնտեսական և սոցիալական քաղաքականությունների մշակումը, կարող են առավելագույնի հասցնել այս հնարավորությունների իրացումը և շահույթի արդար բաշխումը հասարակության մեջ: Այդ առումով, Հայաստանը վերջին տասը տարիների ընթացքում գտնվում էր ժողովրդագրական պատուհանի մի ժամանակաշրջանում, որը սակայն արդեն մոտ է իրեն ավարտին: Այսպիսով, նման երևույթը միայն հաստատում է համապարփակ ժողովրդագրական ռազմավարական փաստաթղթի և քաղաքականության հրատապ

անհրաժեշտությունը: Ժողովրդագրական երկու դիվիզիոնների երևույթները մանրամասն վերլուծվում են ստորև:

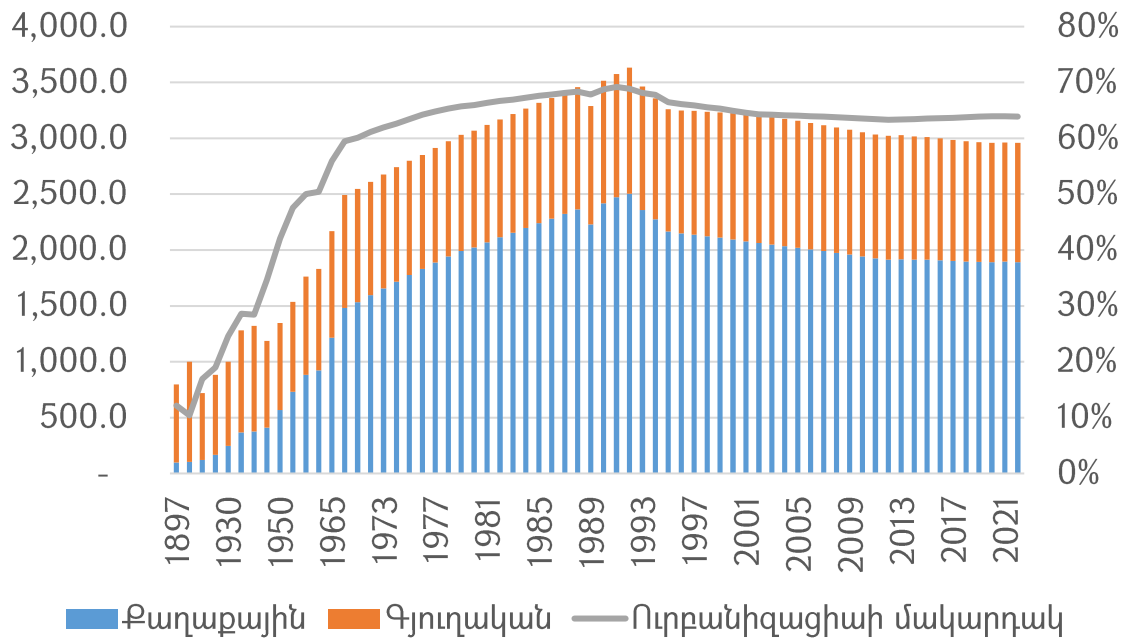
Գծապատկեր 3 Աշխատուժի և աշխատուժից դուրս բնակչության հարաբերակցությունը

Աղբյուր. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Ռազմավարության վերլուծական աշխատանքների շրջանակում կատարված հաշվարկները

22. Միևնույն ժամանակ, տնտեսական աճը և, որպես հետևանք, բարձր եկամուտները հաճախ հանգեցնում են հասարակական տեղաշարժերի, որտեղ անհատներն առաջնահերթություն են տալիս կրթությանը, կարիերայի զարգացմանը և անձնական կայացմանը, քան ընտանիքի վաղ ձևավորմանը: Տնտեսական առաջընթացն անհատներին հնարավորություն է տալիս հետաձգել ամուսնությունն ու երեխա ունենալը, ինչը նպաստում է ծնելիության նվազմանը:
23. Արդյունքում, տնտեսական աճը հակված է խթանելու ուրբանիզացիան և արդյունաբերականացումը՝ հանգեցնելով ապրելակերպի և սոցիալական նորմերի փոփոխությունների: Քաղաքային միջավայրերը հաճախ ապահովում են կրթության, զբաղվածության հնարավորությունների և ժամանակակից հարմարությունների ավելի մեծ հասանելիություն՝ ազդելով ընտանիքի պլանավորման որոշումների վրա և նպաստելով ավելի փոքր ընտանիքի չափերին:

Գծապատկեր 4 Բնակչության բաշխումն ըստ բնակավայրի տեսակի, հազար մարդ

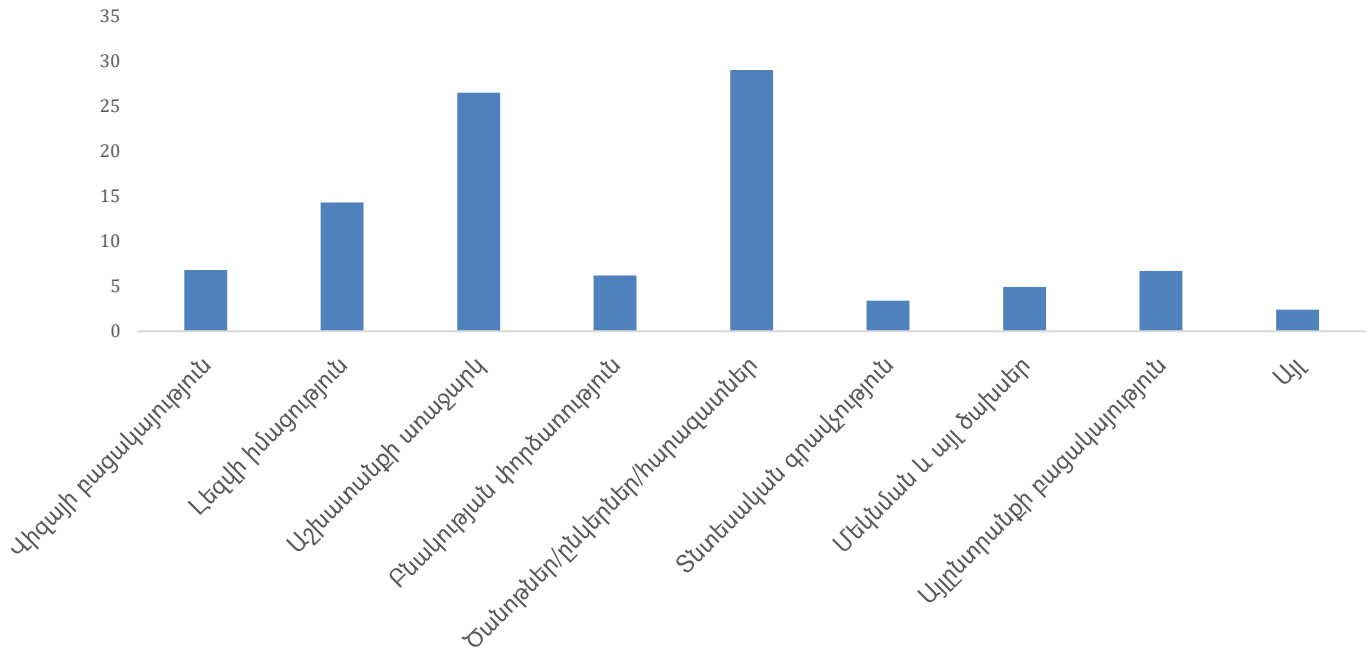

Աղբյուր. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե

24. Ավելի լայն տեսանկյունից վարքագծային և սոցիալ-մշակութային փոփոխությունները խորապես ազդում են ժողովրդագրության վրա՝ ձևավորելով բնակչության դինամիկան տարբեր ուղղություններով: Գենդերային դերերի, կրթության և առողջապահության նկատմամբ մշակութային նորմերը և վերաբերմունքը զգալիորեն ազդում են ժողովրդագրական միտումների վրա, ներառյալ ծնելիության մակարդակը, բնակչության ծերացումը և միգրացիոն հոսքերը:
25. Հասարակության մեջ ձևավորված վարքագծային մոդելներն արտացոլում են տվյալ ժողովրդի մշակույթը, արժեքները, ավանդույթներն ու պատմական անցյալը: Հայկական արդի սոցիալ-մշակութային ինքնության հիմնարար բնութագրիչներից մեկը վերջինի մոնոէթնիկ լինելն է, որը կարող է ազդարարել հասարակության մշակութային և արժեքային համակարգում առկա միտումը դեպի ինքնամեկուսացման: Նման վարքագծի ձևավորման հարցում իր դերակատարությունն է ունեցել Հայ ժողովրդի պատմությունը մեջ օտարերկրյա տիրապետության ներքո տեղի ունեցած գոյապայքարների դրվագները և ազգային ինքնությունը պահպանելու մղումը, ինչի ցայտուն օրինակ է Հայոց Յեղասպանությունը: Հետևաբար, այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են հավատքը (կրոնը), ընտանիքը, ավանդույթները, վճռորոշ դեր են խաղացել հայերի ազգային ինքնության ձևավորման գործում՝ արտահայտվելով նաև սոցիալ-մշակութային և ժողովրդագրական որոշումների մեջ: Նման կերպով, ըստ վերլուծությունների, այս գործոններով է պայմանավորված Հայաստանում մոնոէթնիկության հանգամանքը:

26. Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտությունը հանգեցրեց ժողովրդագրական այնպիսի փոփոխությունների, ինչպիսիք են միգրացիոն ակտիվ գործընթացները (Ադրբեջանի հայաստաց քաղաքականության հետևանքով Ադրբեջանից բռնի տեղահանման ենթարկվեց ավելի քանի 500.000 հայ, որոնցից մոտ 360.000-ը ապաստան գտավ Հայաստանում), պատերազմի բերած սոցիալ-տնտեսական հետևանքները, 90-ականներին ուժգնացած միգրացիան դեպի արտերկիր, ծնելիության նվազումը և այլն:
27. Խորհրդային անցյալը ևս լրջորեն անդրադարձավ Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական համատեքստի և համապատասխան ժողովրդագրական փոփոխությունների վրա. սոցիալական հարաբերությունների զարգացման խորհրդային մոդելը դարձավ արդյունաբերականացման և դրա հետևանքով՝ լայնածավալ ուրբանիզացիայի հիմքը:
28. Խորհրդային շրջանում ուրբանիզացիան յուրօրինակ երևույթ էր, որն արմատապես փոխեց ժողովրդագրական պատկերը՝ փոխելով կյանքի մոդելը, բնակչության կառուցվածքը, ծնելիությունը և ժողովրդագրական այլ գործոններ:
29. Ուրբանիզացիայի գործընթացի հիմքում ընկած սոցիալ-տնտեսական մոդելը, ի տարբերություն գյուղական բնակավայրերում առկա և գյուղատնտեսության վրա հիմնված կյանքի մոդելի, ակնհայտորեն տնտեսապես ավելի արտադրողական է և չի պահանջում մարդկային ֆիզիկական ուժի մեծ ռեսուրս՝ մարելով շատ երեխաներ ունենալու անհրաժեշտությունը, ովքեր ապագայում պետք է ներգրավվեին գյուղատնտեսական աշխատանքների մեջ:
30. Հայաստանի բնակչության ռազմավարության ներքո կատարված երկրի համատեքստի վերլուծության շրջանակներում իրականացվեց տվյալների կորելացիոն վերլուծություն, որը ցույց տվեց, որ ծնելիության մակարդակը մեծապես բացատրվում է մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի մակարդակով: Եթե համեմատվեն մինչև \$7,000 մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ ունեցող քրիստոնյա և մահմեդական երկրները, ապա վերջիններիս ծնելիության մակարդակների տարբերությունը լինելու է փոքր՝ ի օգուտ մահմեդական բնակչության, սակայն մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի ավելի բարձր շեմի պարագայում, ծնելիության մակարդակների տարբերությունները նվազում են զգալիորեն:
31. Սփյուռքի ազդեցությունը Հայաստանի ժողովրդագրական միջավայրի վրա միանշանակ չէ: Սփյուռքը, որը ձևավորվել է Հայոց Ցեղասպանության և պատմական զարգացումների հետևանքով, առանցքային դեր է խաղում ժամանակակից Հայաստանի զարգացման գործում: Միևնույն ժամանակ, զարգացած սփյուռքը հեշտացնում է ընտրությունը հոգուտ միգրացիայի, քանի որ նոր երկիր տեղափոխվելու և նոր հասարակության մեջ ներգրավվելու պայմանական «գործարքի ծախսերը» բավականին ցածր են, ինչը տնտեսապես և մշակութային առումով գրավիչ է դարձնում միգրացիան:

Գծապատկեր 5. Կոնկրետ երկիր ընտրելու հիմնական պատճառները (%), 2014թ

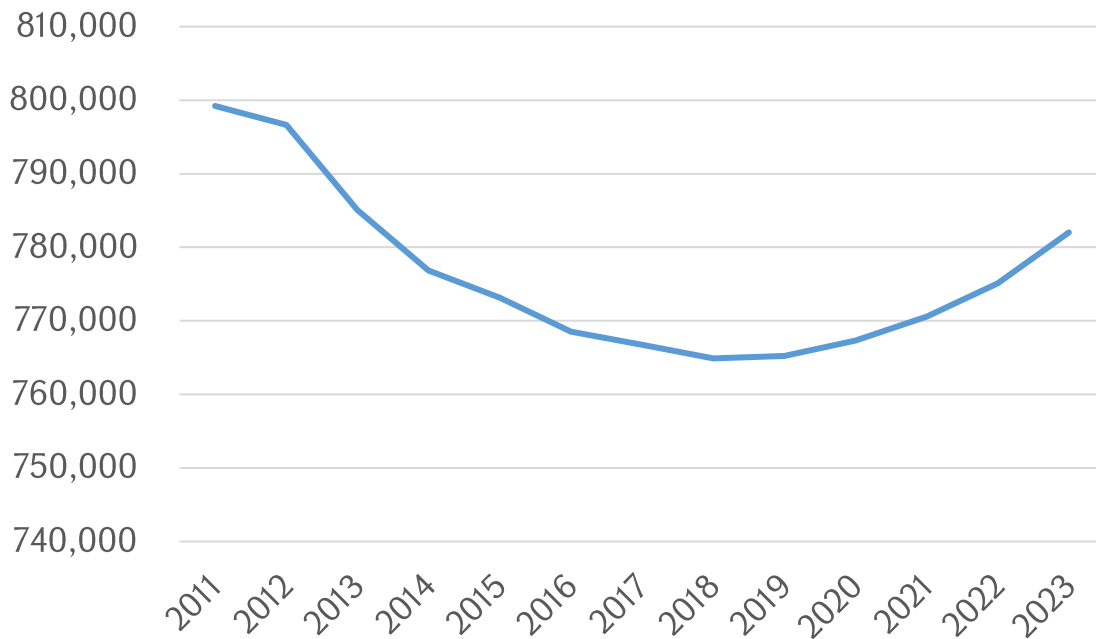
Աղբյուր. «Հայաստանում միգրացիայի վերաբերյալ տնային տնտեսությունների հետազոտության մասին զեկույց», 2014 թ., ՄՄԿ, ՀՀ ԱՎԾ

32. Տնտեսական աճը հաճախ փոխկապակցված է բարելավված կրթական հնարավորությունների հետ, քանի որ ավելի բարձր եկամուտները հնարավորություն են տալիս մեծացնել ներդրումները ենթակառուցվածքներում, և ուսուցման ռեսուրսներում: Կրթությունն իր հերթին առանցքային դեր է խաղում ժողովրդագրական միտումների ձևավորման գործում՝ ազդելով ծնելիության մակարդակի, աշխատուժի հմտությունների և հասարակության ակնկալիքների վրա:

33. Միևնույն ժամանակ, բնակչության ծերացման և սահմանափակ ռեսուրսների համատեքստում Հայաստանի համար տնտեսական աճ ապահովելու հիմնական գործոնն արտադրողականության աճն է, որն ուղղակիորեն կախված է տնտեսապես ակտիվ բնակչության որակավորումից՝ կրթության որակից: Այդ իսկ պատճառով էական է կրթության դերը ժողովրդագրական մարտահրավերների հաղթահարման (ինչպես նաև առաջացումը կանխելու) գործում, այն է՝ աշխատուժի ծավալի նվազումն ու բնակչության ծերացումը:

34. Երիտասարդ բնակչության նվազումը երկրում հանգեցնում է կրթության պահանջարկի անկմանը:

Գծապատկեր 6. 0-ից 19 տարեկան բնակչության թիվը

Աղբյուր. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե

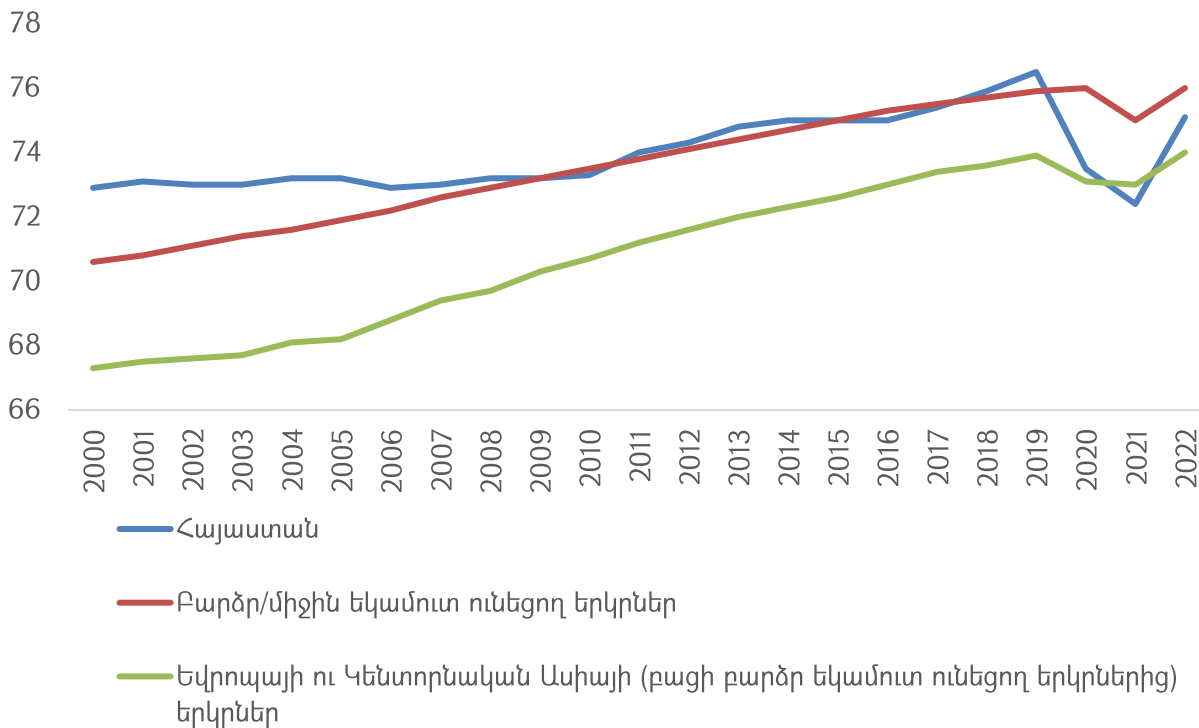
35. Դպրոցների հասանելիությունը (դպրոցների թվի ու չափի համապատասխանությունը երեխաների թվին) շարունակում է մնալ լուրջ խնդիր, ինչն առաջին հերթին պայմանավորված է նրանով, որ դպրոցական շենքերի առկա ռեսուրսների մեծ մասը ժառանգվել է խորհրդային ժամանակաշրջանից: Խորհրդային տարիներին դպրոցներն ու նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններն ակնհայտորեն կառուցվել են՝ ելնելով այն ժամանակվա ժողովրդագրական իրավիճակից և պետական քաղաքականություններից: Իրավիճակը, հատկապես ժողովրդագրական, արմատապես փոխվել է: Այս առումով առանցքային է կառավարության ժողովրդագրական և կրթական քաղաքականությունների միջև արդյունավետ փոխկապակցման ապահովումը:
36. Ժողովրդագրական և կրթական քաղաքականությունների միջև արդյունավետ փոխկապակցման ստեղծումը կարևոր է մի քանի պատճառներով: Ժողովրդագրական միտումները, ինչպիսիք են բնակչության ծերացումը, միգրացիոն օրինաչափությունները և ծնելիության մակարդակի փոփոխություններն ուղղակիորեն ազդում են կրթական ծառայությունների, աշխատուժի հմտությունների և հասարակության կարիքների վրա: Կրթական քաղաքականության համապատասխանեցումը ժողովրդագրական կանխատեսումների հետ թույլ է տալիս ապահովել արդյունավետ պլանավորում և ռեսուրսների բաշխում:
37. Արտադրողականության պահպանումն ու բարձրացումը կարևոր է աշխատուժի կրճատման հնարավոր տնտեսական ազդեցությունների ռիսկը կառավարելու համար: Կրթության և ցկյանս ուսուցման ծրագրերում ներդրումները կարևոր են դառնում տեխնոլոգիական

առաջընթացին և շուկայի փոփոխվող պահանջներին հարմարվելու համար անհրաժեշտ հմտություններ և գիտելիքներ զարգացնելու համար:

38. Ժողովրդագրական և կրթական քաղաքականության միջև սիներգիա խթանելով՝ հնարավոր է բարելավել զարգացման ընդհանուր արդյունքները և ապահովել կայուն աճ:

39. Տնտեսական աճը սովորաբար փոխկապակցված է առողջապահական ենթակառուցվածքների բարելավման, ավելի լավ սննդի հասանելիության և բժշկական տեխնոլոգիաների առաջընթացի հետ: Այս գործոնները նպաստում են կյանքի տևողության աճին՝ հանգեցնելով բնակչության ծերացմանը: Ավելի երկար կյանքի տևողությունը՝ զուգորդված պտղաբերության մակարդակի նվազման հետ, նպաստում է ավագ սերնդի քաղաքացիների ավելի մեծ համամասնությանը երիտասարդ ժողովրդագրության համեմատ:

Գծապատկեր 7. Ծննդյան պահին կյանքի սպասվելիք միջին տևողությունը Հայաստանի, բարձր/միջին եկամուտ ունեցող երկրների և Եվրոպայի ու Կենտրոնական Ասիայի (բացի բարձր եկամուտ ունեցող երկրներից) երկրների համար, 2000-2020 թվականներին

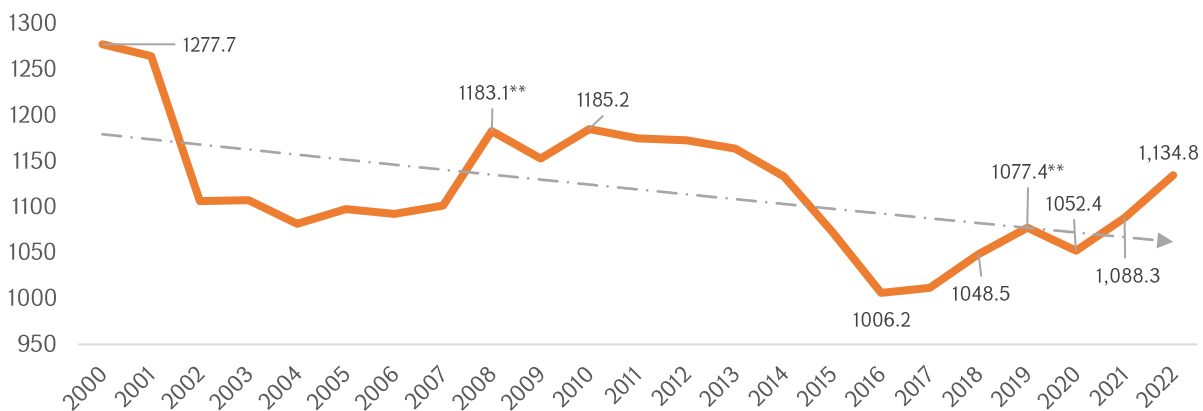
Աղբյուր. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Համաշխարհային զարգացման ցուցանիշներ

40. Մինչդեռ Հայաստանի բնակչությունն ավելի երկար է ապրում, դա չի նշանակում, որ բնակչությունն ավելի առողջ կենսակերպ է վարում: Վարակիչ հիվանդությունների հետևանքով մահացությունը նվազել է, սակայն ավելացել է ոչ վարակիչ հիվանդությունների (ՈՎՀ-ների) տարածվածությունը: Վերջին տարիներին Հայաստանում մահացության աճին առաջնային նպաստել են ՈՎՀ-ը և համապատասխան ռիսկի գործոնները: ՈՎՀ-ներից

մահացությունների թիվը զգալիորեն աճել է վերջին 30 տարիների ընթացքում՝ ծերացման, վարքային ռիսկի աճի և խնամքի հասանելիության բացերի պատճառով:

41. Մյուս կողմից, պայմանավորված ծերացման գործոնով, զգալիորեն ավելանում է առողջապահական ծառայությունների պահանջարկը: Արդյունավետ առողջապահական համակարգը ոչ միայն լուծում է անհապաղ բժշկական կարիքները, այլև նպաստում է ավելի երկար, առողջ կյանքի տևողությանը՝ դրանով իսկ պահպանելով մարդկային կապիտալը և արտադրողականությունը ողջ կյանքի ընթացքում: Կարևոր է ապահովել առողջապահության մեջ ներդրումներ կատարելը ողջ կյանքի ընթացքում՝ սկսած նախաձննդյան խնամքից մինչև ավագ սերնդի խնամք: Խթանելով ողջ կյանքի ընթացքում առողջությունը և կանխարգելելով հիվանդությունները՝ առողջապահական համակարգերը վճռորոշ դեր են խաղում մարդկային կապիտալը առավելագույնի հասցնելու և ժողովրդագրական փոփոխությունների պայմաններում տնտեսական կայունության ապահովման գործում: Այսպիսով, առողջապահական քաղաքականության ինտեգրումը ժողովրդագրական կանխատեսումների և հասարակության կարիքների հետ էական նշանակություն ունի ճկուն և ներառական հասարակության զարգացման համար:
42. Ծերացող բնակչությունը մարտահրավերներ է ստեղծում սոցիալական ծառայությունների և կենսաթոշակային համակարգերի համար՝ ավագ սերնդի խնամքի հաստատությունների և կենսաթոշակային արդյունավետ համակարգի աճող պահանջարկով:
43. Բացի այդ, արտադրողականության աճը, որն ապահովվել է, ի թիվս այլ պատճառների, ժողովրդագրական տեղաշարժով, էական ազդեցություն է ունեցել աշխատաշուկայի, հետևաբար՝ սոցիալական ոլորտի վրա: 2000-2022 թվականների ընթացքում զբաղվածության ցուցանիշն անկման միտում է արձանագրել: Զբաղվածների թվաքանակը նվազել է շուրջ 142.9 հազ. մարդով:

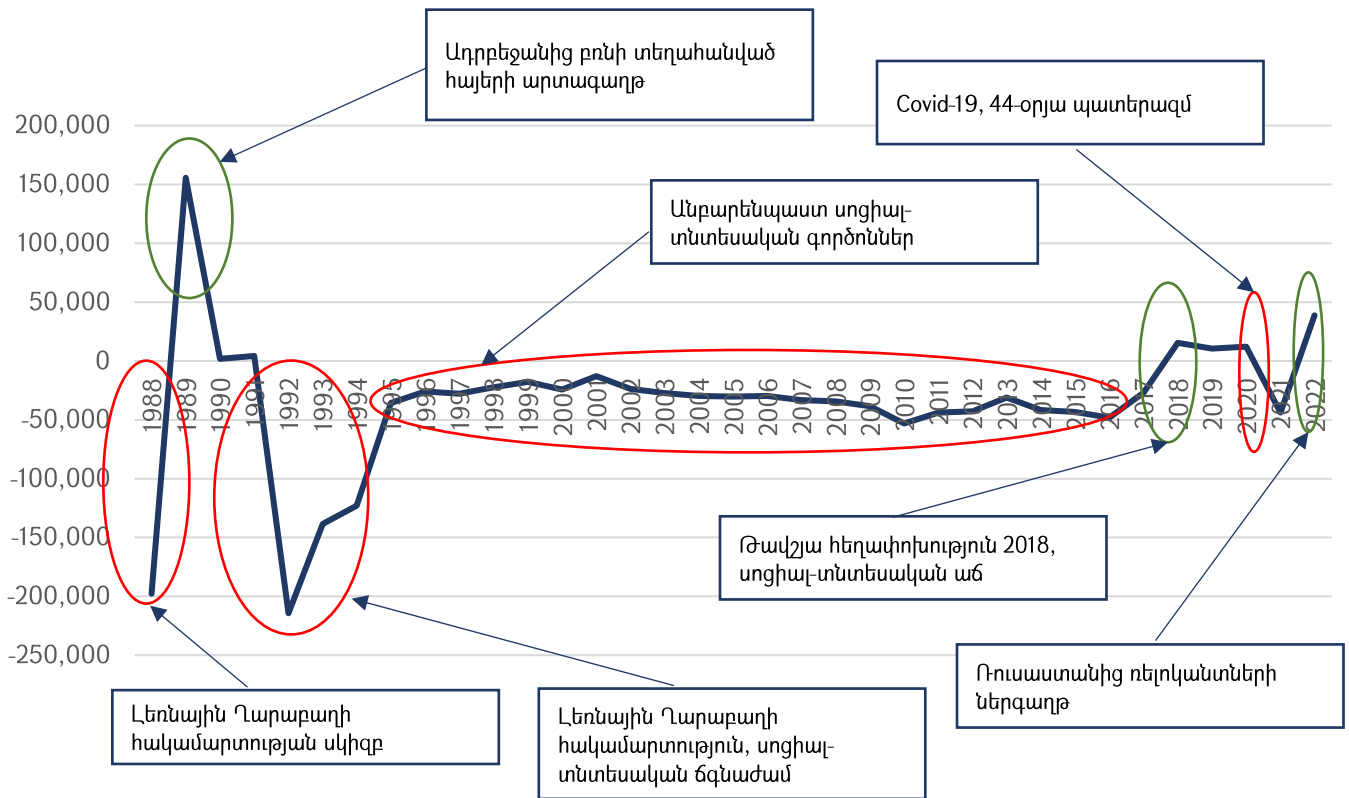
Գծապատկեր 8. Զբաղվածների թվաքանակը 2000-2022թթ-ին (հազար մարդ)

Աղբյուր. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Արմստատիստիկ (2008-2022). Աշխատանքի շուկայի Հայաստանում (2000-2007)

44. Միտումը պայմանավորված է մասամբ նրանով, որ նշված ժամանակահատվածում արտադրողականության միջին տարեկան աճը (7.9%) գերազանցել է ՀՆԱ-ի միջին տարեկան աճին (6.4%): Զբաղվածների թվի զգալի կրճատում նկատվել է ի սկզբանե ցածր արտադրողականությամբ բնորոշվող տնտեսական ոլորտներում, որի ակներև օրինակ է գյուղատնտեսությունը: Արդյունքում՝ 2015-2022 թվականների ընթացքում գյուղատնտեսության ոլորտում արձանագրվեց զբաղվածների թվի կրճատում՝ 107.8 հազ. մարդու չափով: Ավելին, ըստ կանխատեսումների այս կրճատումը շարունակվելու է առաջիկա 10 տարիների ընթացքում և լրացուցիչ կրճատումը կհասնի մինչև հավելյալ 100 հազ. մարդ: Աշխատանքային ռեսուրսների առաջացած ավելցուկը, որը հայտնվել է աշխատաշուկայից դուրս, դառնում է սոցիալական քաղաքականության էական խնդիր, պայմանավորված մի կողմից՝ գործազուրկների սոցիալական ապահովության ծախսերի աճի ռիսկով, մյուս կողմից՝ արտագաղթի բարձր ռիսկով: Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է սոցիալական, աշխատաշուկայի ժողովրդագրական և տնտեսական զարգացմանն ուղղված քաղաքականությունների արդյունավետ փոխկապակցումը:

Գծապատկեր 9. Արտաքին և ներքին միջավայրերի քաղաքական ու տնտեսական գործոնների ազդեցությունը միգրացիայի վրա

Աղբյուր. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե

45. Ի տարբերություն ներքին գործոնների, որոնք պետությունը կարող է վերահսկել, արտաքին գործոններն ուղղակի ազդեցությունից դուրս են և ներառում են քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, տեխնոլոգիական, իրավական և բնապահպանական ասպեկտները: Այս գործոնները ներառում են տարածաշրջանային և գլոբալ զարգացումները, որոնք տարբեր աստիճաններով ազդում են երկրի վրա:
46. Տարածաշրջանային ազդեցությունները Հայաստանի վրա 1991 թվականի անկախացումից ի վեր ներառում են մի քանի նշանակալից իրադարձություններ: Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի դեմ Ադրբեջանի կողմից իրականացված ուժային քաղաքականությունը, վերջինիս հայատյաց քաղաքականության դրսևորումները, Սումգայիթի, Բաքվի ջարդերը, Ադրբեջանի ռազմական ագրեսիաները և զինված գործողությունները ՀՀ և ԼՂ դեմ 1988-1994, 2016 և 2020, 2022 և 2023թթ. հանգեցրել են զանգվածային տեղահանումների և զոհերի՝ ազդելով Հայաստանի ժողովրդագրական կառուցվածքի վրա՝ խթանելով միգրացիոն հոսքերը և խաթարելով բնակչության կայունությունը:
47. Խորհրդային Միության փլուզումը նաև ժողովրդագրական զգալի տեղաշարժեր առաջացրեց միգրացիայի և սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունների միջոցով:
48. Առևտրային առանցքային գործընկեր Իրանի դեմ տնտեսական պատժամիջոցները և մինչև 2004 թվականը Վրաստանում անկայուն քաղաքական պայմանները, և այլ իրադարձություններ ազդել են հայաստանյան միգրացիայի վրա՝ ցույց տալով տարածաշրջանային կայունության և ժողովրդագրական փոփոխությունների փոխկապակցվածությունը:
49. Տարբեր տարածաշրջաններում ընթացող հակամարտություններն իրենց ազդեցությունն են ունեցել հայկական սփյուռքի ժողովրդագրական պատկերի վրա: Զգալի թվով հայեր բնակություն են հաստատել Հայաստանում: Սիրիայից, ավելի քան 22,000 մարդ տեղափոխվեց Հայաստան, (թեպետ հետագայում նրանց որոշ մասը վերադարձավ Սիրիա կամ արտագաղթեց երրորդ երկիր): Նկատելի է նաև վերջին տարիների շարունակական հայրենադարձությունը:
50. 2014 թվականից ի վեր շարունակվող ռուս-ուկրաինական հակամարտությունը, որը սրվել է 2022 թվականին, նոր ժողովրդագրական մարտահրավերներ է առաջացրել Հայաստանի համար, որը դարձել է թե՛ նպատակակետ, թե՛ տարանցիկ երկիր հակամարտող երկրները լքող անձանց համար:
51. Տնտեսական պատժամիջոցները և COVID-19 համավարակն էլ ավելի են բարդացրել միգրացիոն միտումները՝ ազդելով միգրանտների և վերադարձողների որոշումների կայացման վրա:
52. Տարածաշրջանային և համաշխարհային այս զարգացումներին Հայաստանի ժողովրդագրական արձագանքն ունի կարևոր նշանակություն: Նման իրադարձությունները հաճախ հանգեցնում են դեպի Հայաստան միգրացիոն հոսքերի ուժեղացմանը, ինչը պահանջում է արդյունավետ պետական քաղաքականություն՝ եկողներին ինտեգրելու և ժողովրդագրական փոփոխությունները կառավարելու համար: Միևնույն ժամանակ,

Հայաստանը բախվում է նաև ուղեղների արտահոսքի և հմուտ մարդկանց արտագաղթի մարտահրավերին՝ տարածաշրջանում շարունակվող հակամարտությունների և տնտեսական անկայունության պատճառով:

53. Այս գործոնների փոխազդեցությունն ընդգծում է արտաքին ազդեցությունների ֆոնին ժողովրդագրական տեղաշարժերի կառավարման բարդությունը: Հայաստանի փորձն ընդգծում է ուժեղ մշտադիտարկման և պատասխանատու քաղաքականության մշակման անհրաժեշտությունը՝ հնարավորություններն օգտագործելու և արտաքին իրադարձությունների հետևանքով առաջացած միգրացիայի և ժողովրդագրական փոփոխությունների հետ կապված ռիսկերը նվազեցնելու համար: Այս մոտեցումը կենսական նշանակություն ունի ժողովրդագրական կայունությունը պահպանելու և կայուն ազգային զարգացման ռազմավարությունը խթանելու համար:

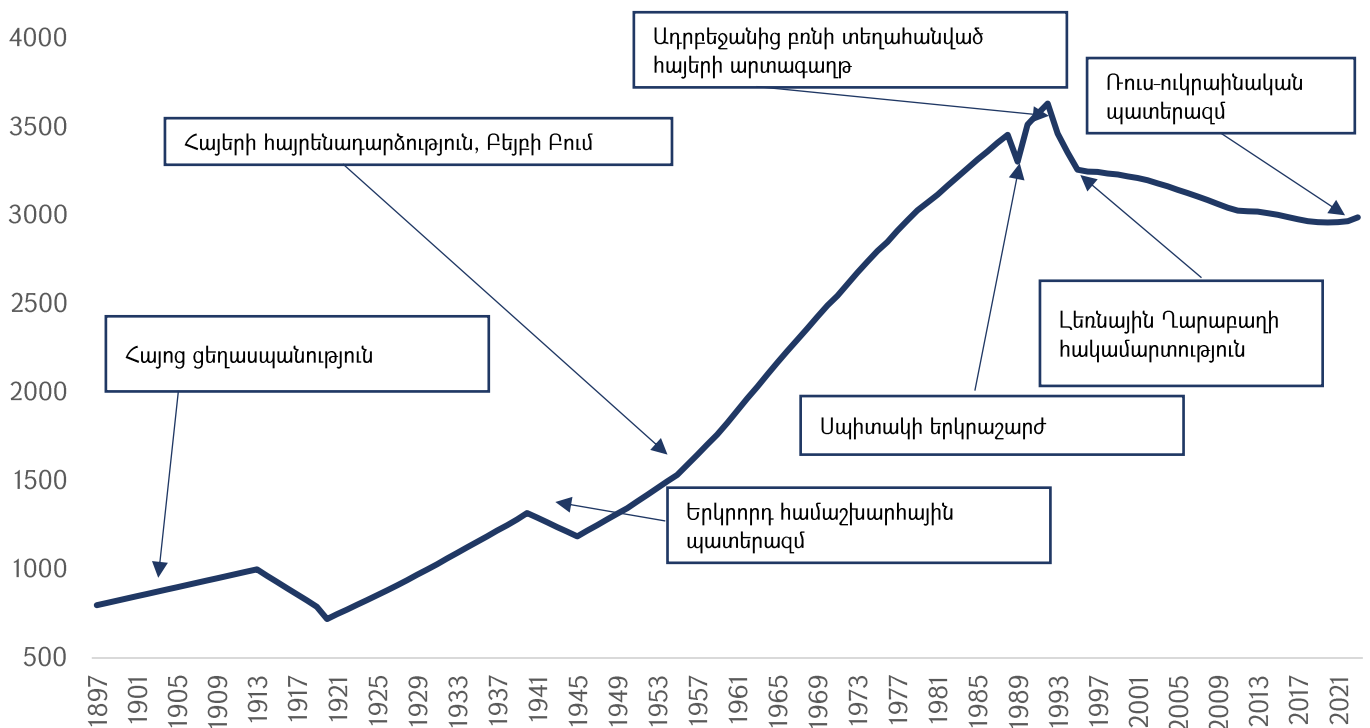
2. Ժողովրդագրական միտումներ

54. Բնակչության ծերացումը և բնակչության թվի նվազումը Հայաստանի ժողովրդագրական վերջին զարգացումների համար էական առանցքային գործընթացներ են:

55. Բնակչության ամենամեծ թվաքանակն արձանագրվել է 1992 թվականին, որից հետո այն սկսել է նվազել:

Գծապատկեր 10. ՀՀ բնակչությունը (հազար մարդ)⁵

⁵ Տվյալները ներկայացնում են ՀՀ մշտական բնակչությունը:

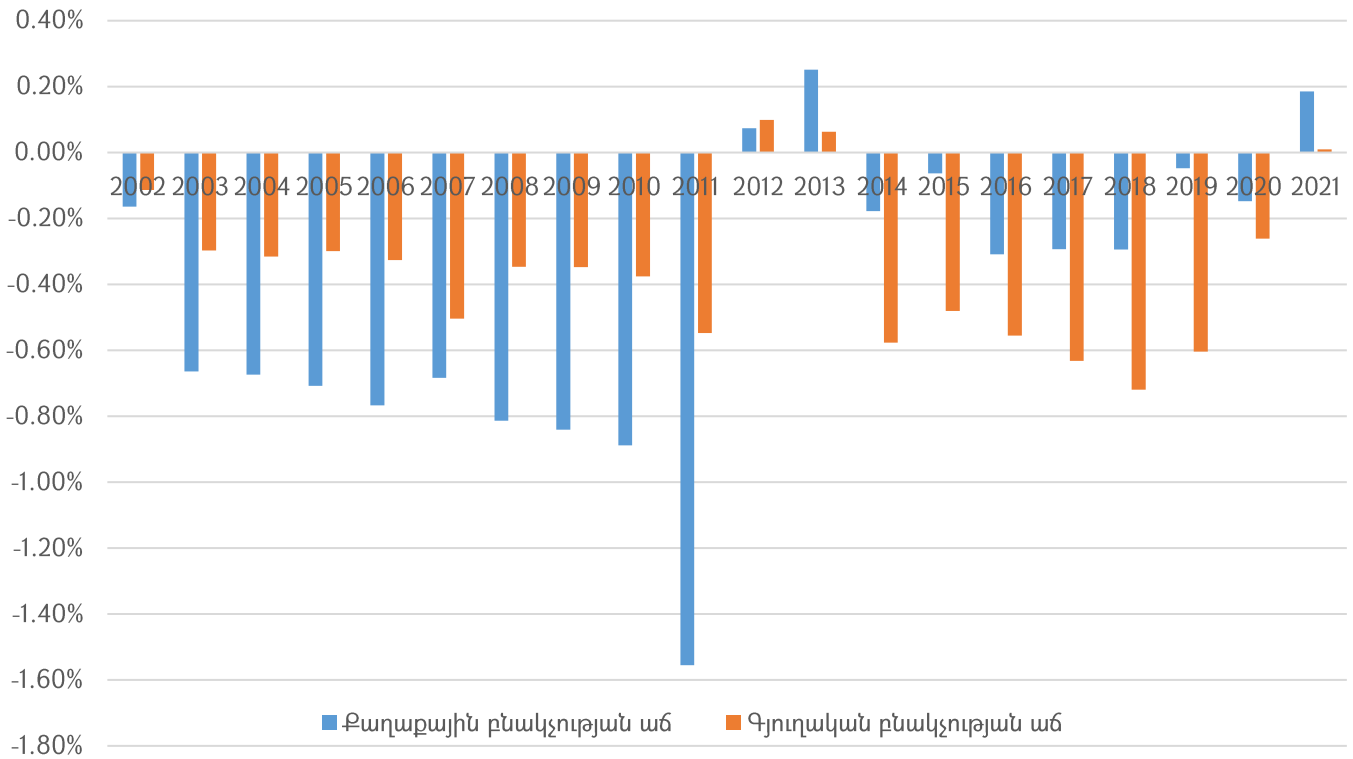

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

56. Հատկանշական է, որ բնակչության թվի ամենամեծ նվազումը գրանցվել է 2001-2011 թվականներին՝ 6%-ով կամ մոտ 194 հազար մարդով: Դիտարկելով տարիները՝ ամենամեծ նվազումն արձանագրվել է 1992 թվականին՝ 5 տոկոսով (կամ 214.3 հազար մարդով): Նշված տարիներին բարձր միգրացիան կարելի է բացատրել հետպատերազմյան տարիների տնտեսական և սոցիալական դժվարություններով:

57. ՀՀ բնակչության մեծ մասը քաղաքաբնակ է: Այնուամենայնիվ, քաղաքային բնակչության մասնաբաժինն ընդհանուր բնակչության մեջ նվազել է 1990 թվականից՝ 2021-ին հասնելով 64%-ի (1990-ի 69%-ի փոխարեն), ինչը կարող էր պայմանավորված լինել մարզային քաղաքներից բարձր արտագաղթով, որտեղ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը ծայրահեղ բարդ էր, իսկ գործազրկության մակարդակն ամենաբարձրը Հայաստանում: Հատկանշական է, որ վերջին տարիներին գյուղական բնակչության մասնաբաժինը նվազում է գյուղատնտեսության մեջ աշխատուժի ներգրավվածության նվազման պատճառով՝ հիմնականում պայմանավորված արտադրողականության աճի ազդեցությամբ: Քաղաքային և գյուղական բնակչության թվաքանակի նվազումն ավելի մեծ է այն մարզերում, որտեղ ավելի շատ սահմանամերձ և հակամարտությունների գոտիներ կան (օրինակ՝ Տավուշ, Սյունիք, Վայոց Ձոր, Շիրակ):

Գծապատկեր 11. Քաղաքային և գյուղական բնակչության աճը

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

58. Չնայած քաղաքային բնակչությունը նվազում է, սակայն որոշ քաղաքներում գրանցվել է բնակչության թվաքանակի աճ (Բյուրեղավան, Եղվարդ, Աբովյան և այլն), ինչը հավանաբար պայմանավորված է Երևանին մոտ գտնվելու հանգամանքով: Մյուս կողմից, Երևանից համեմատաբար հեռու քաղաքներում ներդրումներ կատարելը և տարբեր ինստիտուտների ստեղծումն ազդում են բնակչության թվաքանակի աճի վրա: Տավուշում, օրինակ, քաղաքային բնակչության մասնաբաժնի աճը կարելի է բացատրել այս մարզի քաղաքներում (հատկապես Դիլիջանում) ներդրումների հոսքերով, ինչպես նաև պետական լիազոր մարմինների կենտրոնների (Կենտրոնական բանկի Դիլիջանի ուսումնահետազոտական կենտրոն) և միջազգային դպրոցների (Դիլիջանի միջազգային դպրոց (UWC Dilijan)) ստեղծմամբ:

59. Բնակչության թվաքանակի նվազմանը զուգընթաց՝ նկատվում է բնակավայրերի ապաբնակեցման (դեպոպուլյացիայի) միտում, որոնց թիվը 2017 թվականին 2011 թվականի համեմատ զգալիորեն ավելացել էր, սակայն հաջորդ տարիներին նվազել է՝ թերևս, պայմանավորված վարչատարածքային բարեփոխումներով, այլ ոչ թե նշված բնակավայրերի բնակչության թվաքանակի փոփոխությունների դրական միտումներով: Վերոհիշյալ երևույթի համակողմանի ըմբռնման համար կարելի է դիտարկել Փուփրուտի օրինակը, որը 2017 թվականին գրանցված էր որպես բնակչություն չունեցող բնակավայր, հետագայում միավորվել է մեկ այլ համայնքի և 2018 թվականին չի ընդգրկվել բնակչություն չունեցող բնակավայրերի ցանկում:

60. Բնակավայրերի բնակչության տարիքային կառուցվածքը տարբերվում է ըստ բնակավայրերի մեծության: 150-ից պակաս բնակչություն ունեցող բնակավայրերում 0-15 տարեկանների տեսակարար կշիռն ավելի փոքր է, իսկ 63+ տարեկաններինը՝ ավելի մեծ, քան այլ մեծություն ունեցող բնակավայրերում:

61. **Հայաստանում նկատվում է բնակչության ժողովրդագրական ծերացում.** Հայաստանի բոլոր մարզերում երիտասարդների թիվը նվազում է և բնակչության ծերացման միտումներն ակնհայտ են: Սա պայմանավորված է ծնելիության անկմամբ, երիտասարդ բնակչության թվաքանակի նվազմամբ (պայմանավորված երիտասարդների շրջանում բարձր միգրացիոն հոսքերով (ներառյալ աշխատանքային միգրացիան) և կյանքի սպասվող միջին տևողության ցուցանիշի բարելավմամբ:

Աղյուսակ 1. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության կառուցվածքը՝ ըստ տարիքի

	1990	1995	2001	2011	2016	2021
0 - 4	11.0%	8.9%	6.1%	6.9%	7.0%	6.3%
5-9	10.4%	10.3%	8.0%	6.0%	6.8%	7.0%
10-14	9.2%	9.8%	10.1%	5.9%	5.9%	6.9%
15-19	8.3%	8.6%	9.8%	7.7%	6.0%	5.8%
20-24	8.1%	7.7%	8.3%	9.7%	7.8%	5.6%
25-29	9.5%	7.6%	6.9%	9.0%	9.2%	7.4%
30-34	9.1%	8.8%	6.4%	7.4%	8.5%	9.0%
35-39	6.8%	8.5%	7.6%	6.2%	6.9%	8.3%
40-44	4.6%	6.3%	8.6%	5.9%	5.9%	6.8%
45-49	3.5%	4.2%	6.6%	7.0%	5.7%	5.7%
50-54	5.4%	3.2%	4.8%	7.8%	6.9%	5.4%
55-59	4.3%	4.9%	2.5%	5.9%	7.2%	6.5%
60-64	4.3%	3.8%	4.6%	4.2%	5.3%	6.7%
65-69	2.1%	3.7%	3.7%	2.2%	3.6%	4.8%
70-74	1.1%	1.7%	3.3%	3.6%	1.9%	3.1%
75-79	1.2%	0.9%	1.7%	2.5%	2.9%	1.5%
80+	1.2%	1.3%	1.0%	2.3%	2.5%	3.1%

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի

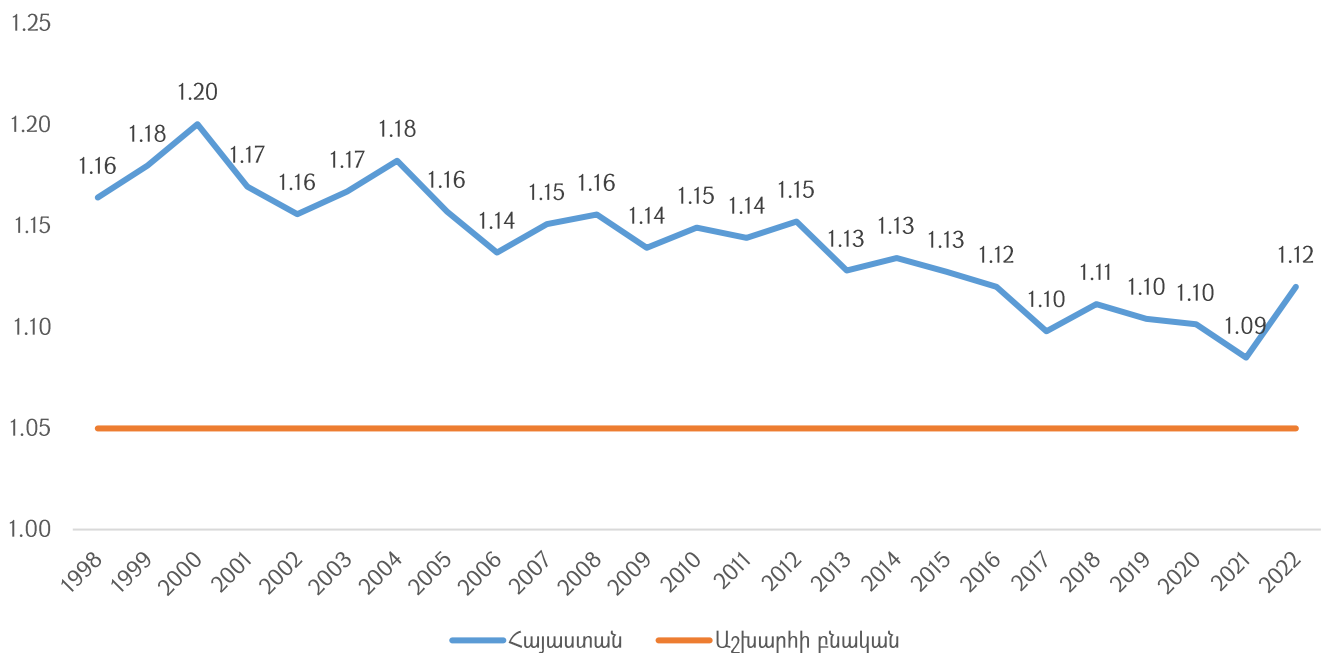
62. Մինչ բնակչությունը ծերանում է, պետական քաղաքականությունները դեռևս չեն արձագանքում առկա ժողովրդագրական փոփոխություններին և չեն ապահովում ավագ սերնդի բարեկեցությունը: Ըստ Ռազմավարության շրջանակներում կատարված վերլուծությունների և շահագրգիռ կողմերի հետ իրականացրած ֆոկլուս խմբային քննարկումների արդյունքների ավագ սերնդի խնամքը հիմնականում դիտվում է՝ որպես ընտանիքի պատասխանատվություն, իսկ արտաքին օգնության կարիքը հաճախ մեկնաբանվում է որպես անհաջողություն: Խնամքի հաստատություններն ու տնային խնամք տրամադրողները քիչ են: Ոչ բավարար ենթակառուցվածքները, հատկապես գյուղական բնակավայրերում, սահմանափակում են ավագ սերնդի անկախությունն ու

շարժունակությունը: Հատուկ ուշադրության կարիք ունի Հայաստանում ավագ սերնդի աղքատության խնդիրը: Ավելին, քիչ ուշադրություն է դարձվում ավագ սերնդի կրթությանն ու ուսուցմանը՝ որպես անընդհատ ուսուցման ծրագրերի մի մաս:

63. **Հայաստանում նկատվում է սեռերի անհամաչափ բաշխում.** թեպետև՛ արական, և՛ իգական սեռի բնակչության թվաքանակը նվազում է, այնուամենայնիվ կանայք կազմում են բնակչության ընդհանուր կառուցվածքի ամենամեծ մասնաբաժինը, որն իր հերթին դրսևորում է աճի միտում՝ հավանաբար պայմանավորված բարձր միգրացիոն հոսքերով, ներառյալ տղամարդկանց շրջանում աշխատանքային միգրացիան:

64. Պայմանավորված ազգային սոցիալ-մշակութային ընկալումներով, առողջապահական համակարգի զարգացումով, բնակչության կրթական մակարդակով և հիմնական տնտեսական գործունեությամբ (օրինակ՝ գյուղատնտեսություն, հանքարդյունաբերություն)՝ նորածինների սեռերի հարաբերակցությունը դեռևս ավելի բարձր է, քան կենսաբանական հարաբերակցությունը (104-106), թեև այն նվազել է 2012 թվականից ի վեր:

Գծապատկեր 12. Նորածինների սեռերի հարաբերակցությունը Հայաստանի Հանրապետությունում

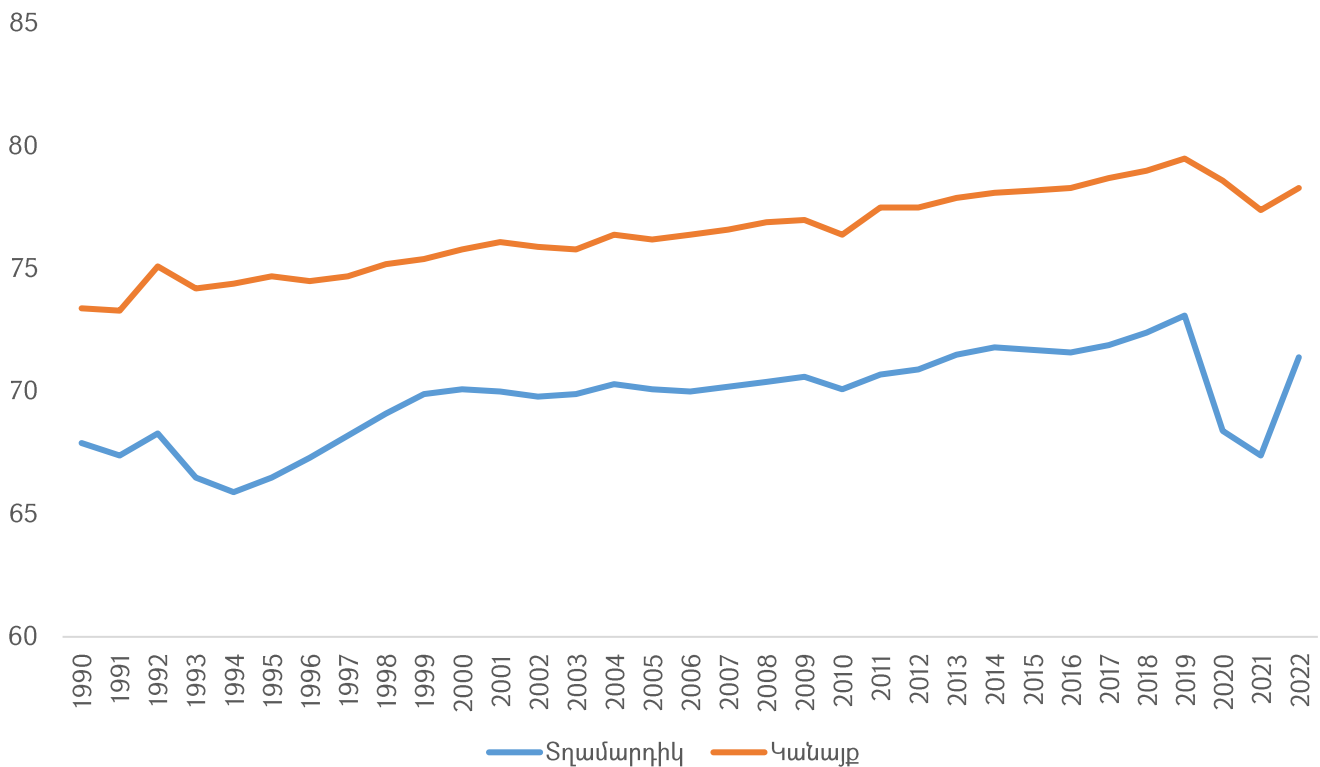
Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի

65. Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի տվյալների՝ կանայք տղամարդկանցից ավելի, քան երկու անգամ ավելի շատ ժամանակ են ծախսում չվարձատրվող տնային աշխատանքի, երեխաների խնամքի և ընտանիքի հիվանդ, ավագ սերնդի կամ հաշմանդամություն ունեցող անդամների խնամքի վրա: Ընդհանուր առմամբ, ՄԱԿ-ի տվյալները ցույց են տալիս, որ կանայք ամեն շաբաթ ծախսում են 58,5 ժամ տնային խնամքի աշխատանքի վրա, իսկ տղամարդիկ՝ 28,4 ժամ: Նման իրավիճակն առաջնահերթ

պայմանավորված է կրթության և աշխատուժի մեջ կանանց ակտիվ մասնակցության առկա խոչընդոտներով: Օրինակ, երեխաների խնամքի բարձր ծախսերը խոչընդոտ են հանդիսանում կանանց չվճարվող աշխատանքի անհամաչափ բեռը նվազեցնելու համար: Ավելին, երեխայի խնամքի նպաստները հասանելի են միայն մեկ աշխատող ծնողի համար:

66. 0-19 տարիքային խմբում տղամարդիկ գերակշռում են կանանց, որը պայմանավորված է նորածինների սեռերի բարձր հարաբերակցությամբ: Վերոնշյալ պատկերը փոխվում է դրան հաջորդող տարիքային խմբերում: Ավելի բարձր տարիքային խմբերում այդ երևույթի փոփոխությունը բացատրվում է արական սեռի բնակչության շրջանում բարձր միգրացիոն հոսքերով (ներառյալ աշխատանքային միգրացիան) և հատկապես նշանակալի է 70+ տարիքի մեծահասակների խմբերում, որը հավանաբար պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տղամարդկանց շրջանում մահացության մակարդակն ավելի բարձր է, հետևաբար կյանքի սպասվելիք միջին տևողությունը՝ ավելի կարճ:

Գծապատկեր 13. Կյանքի սպասվող միջին տևողությունն ըստ սեռի

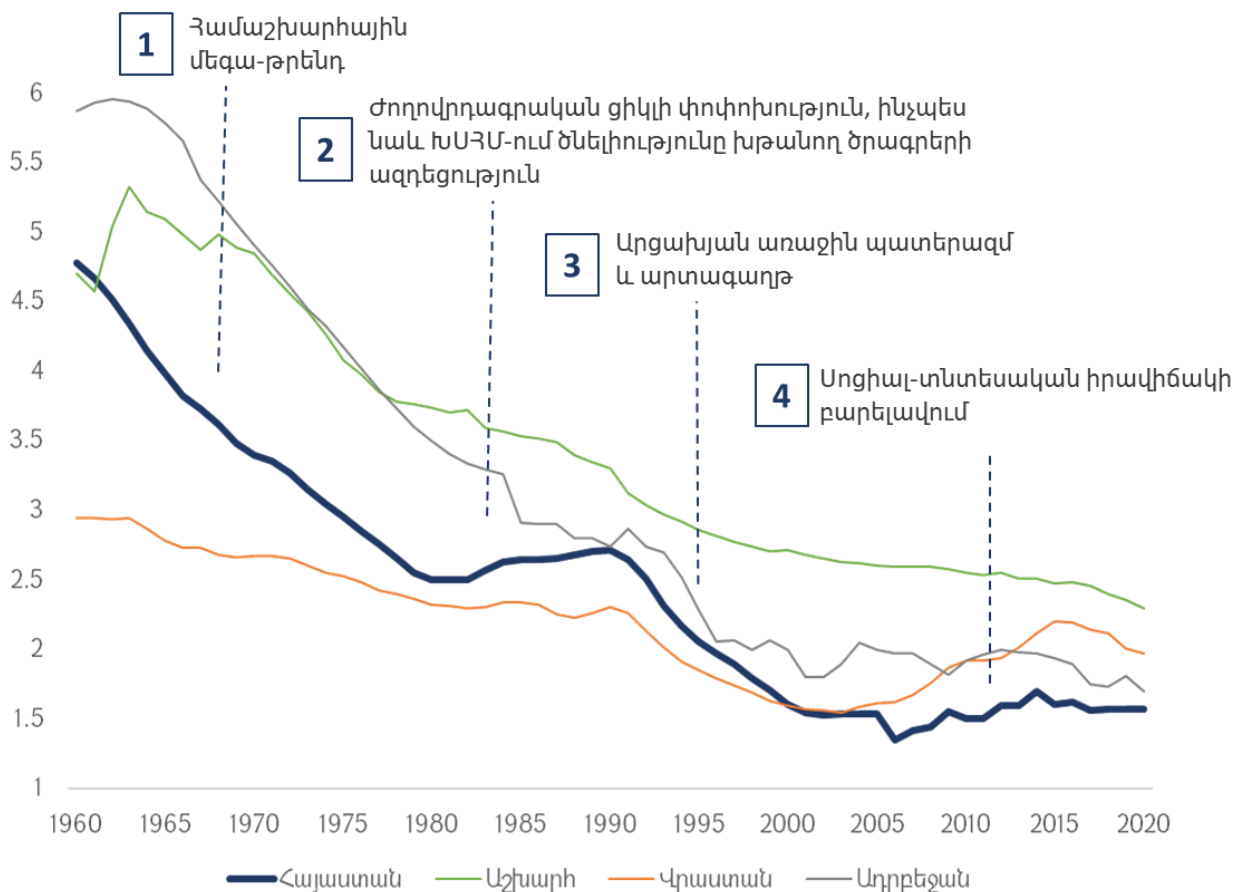
Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

67. Պտղաբերության ցածր գործակիցը և մահացության ընդհանուր գործակցի աճը արտագաղթի հետ մեկտեղ հանդիսանում են ժողովրդագրական հիմնական մարտահրավերներ:

68. Հայաստանում դրսևորվում է բնակչության թվաքանակի նվազման միտում, ինչը նկատելի է նաև համաշխարհային մասշտաբով: Ըստ կանխատեսումների՝ համաշխարհային

մակարդակով բնակչության աճը պայմանավորված է լինելու է Աֆրիկյան երկրների բնակչության աճով, քանի որ մյուս երկրներում տեղի է ունենում կամ շուտով տեղի կունենա բնակչության թվաքանակի կրճատում: Սա պայմանավորված է նրանով, որ երկրները կամ արդեն մուտք են գործել ժողովրդագրական մի շրջափուլ, որը բնորոշվում է պտղաբերության նվազմամբ կամ կանխատեսված է, որ մոտ ապագայում մուտք կգործեն: Պտղաբերության կրճատումը մեծամասամբ և բացասականորեն կորելացված է կյանքի որակի և մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի հետ: Տնտեսական աճը և դրան հետևող ուրբանիզացիայի մակարդակի աճը փոխում են ապրելակերպն ու կյանքի մոդելը: Նախ և առաջ աճում է կանանց ներգրավվածությունն աշխատաշուկայում և ավելի քիչ ժամանակ է մնում երեխայի խնամքի հատկացման համար: Ուրբանիզացիայի մակարդակի աճը նույնպես բացասաբար է անդրադառնում ծնելիության մակարդակի վրա՝ ինչպես նկարագրվեց ավելի վաղ:

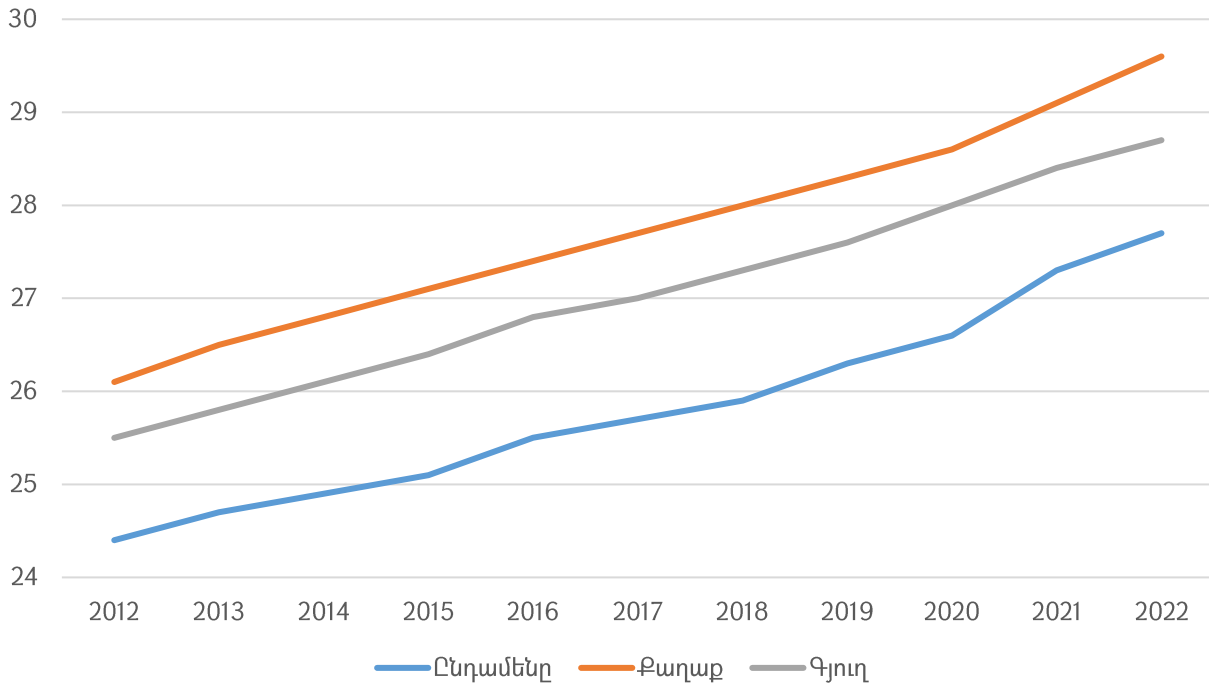
Գծապատկեր 14. Պտղաբերության ցուցանիշները համադրելի երկրներում և համաշխարհային մակարդակով

69. 2011-2020 թվականներին նորածինների շրջանում նկատված սեռերի հարաբերակցությունը, ինչպես նաև առաջին անգամ մայրանալու հետաձգումը (20-24 տարիքային շեմից 25-29 տարեկանի) կարող են հանգեցնել պտղաբերություն գումարային

գործակցի ավելի արագ անկման՝ փոխարինման գործակցի վերականգնման առավել փոքր հնարավորությամբ:

Գծապատկեր 15. Մայրանալու միջին տարիքը

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

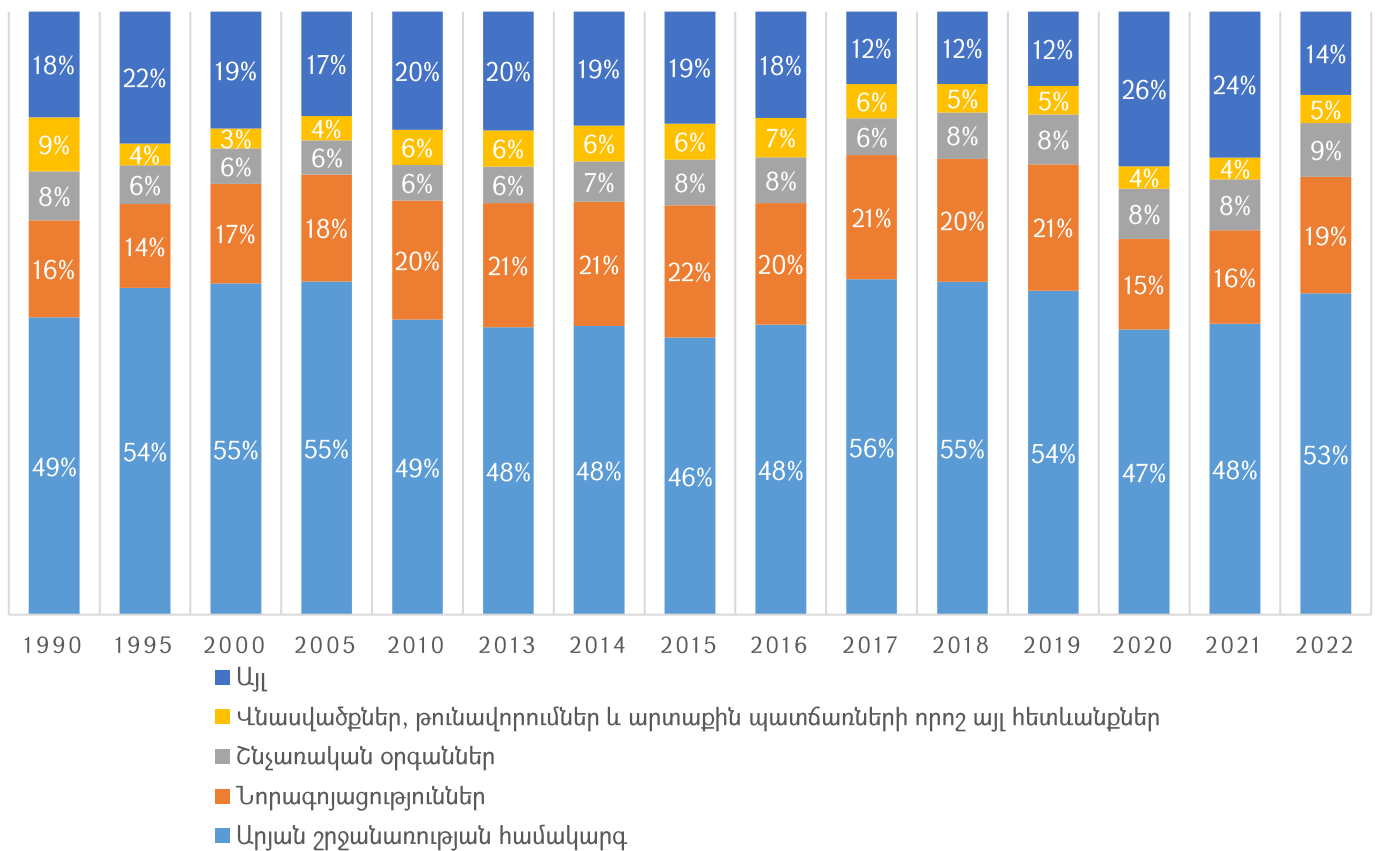
70. Նման միտումները կարող են ունենալ և՛ ռիսկեր, և՛ հնարավորություններ: Նախ՝ ցածր ծնելիությունը բացում է ժողովրդագրական հնարավորությունների պատուհան, երբ կախյալության գործակիցը գտնվում է ամենացածր մակարդակի վրա, ինչը հանգեցնում է առաջին ժողովրդագրական դիվիդենտի: Պտղաբերություն մակարդակի նվազման հետ բնակչության մեջ նվազում է երեխաների տեսակարար կշիռը և մեծանում աշխատանքային տարիքի բնակչության մասնաբաժինը, ինչը հանգեցնում է կախյալության ավելի ցածր հարաբերակցության: Կախյալության ավելի ցածր հարաբերակցությունը և աշխատանքային տարիքի բնակչության ավելի մեծ տեսակարար կշիռը պայմաններ են ստեղծում հնարավորությունների պատուհանի համար՝ մեծացնելու տնտեսական աճը և բարելավելու կենսապայմանները:

71. Աշխատուժի մասնակցության խնդիրը դառնում է հիմնական տնտեսական մարտահրավերներից մեկը, քանի որ տնտեսական աճը սահմանափակվում է բնակչության նվազման և ծերացման պատճառով: Այդ առումով, գենդերային զգայուն ընտանեկան քաղաքականությունը, որը կօգնի կանանց և տղամարդկանց հավասարակշռել աշխատանքային պարտականությունները ընտանեկան, խնամքի և կենցաղային պարտականությունների հետ և կաջակցի հավասար վերաբաշխել չվճարվող խնամքի աշխատանքը, կարող է նշանակալից դեր ունենալ բնակչության և զբաղվածության

ռազմավարության համար: Մի կողմից այն կարող է բարենպաստ և կայուն միջավայր ստեղծել պտղաբերություն գործակցի բարձրացման համար, մյուս կողմից՝ կարող է նաև բացել նոր ռեսուրսներ և ներուժ տնտեսական աճի, ինչպես նաև հավասարակշռված աշխատաշուկայի ձևավորման համար: Ընդհանուր առմամբ, այն դրական ազդեցություն կունենա կենսամակարդակի բարձրացման և երկարաժամկետ աճի կայունության վրա:

72. Մահացության պատճառները և միտումները Հայաստանում. Հայաստանում մահացության հիմնական պատճառներն են արյան շրջանառության համակարգի հիվանդությունները, նորագոյացությունները, շնչառական օրգանների հիվանդությունները և վնասվածքները, թունավորումները: Դրանք ունեն միևնույն միտումը, ինչպես ընդհանուր առմամբ աշխարհում, այնպես էլ, մասնավորապես, բարձր/միջին եկամուտներ ունեցող երկրներում:

Գծապատկեր 16 Մահվան դեպքերի կառուցվածքը՝ ըստ հիմնական պատճառների

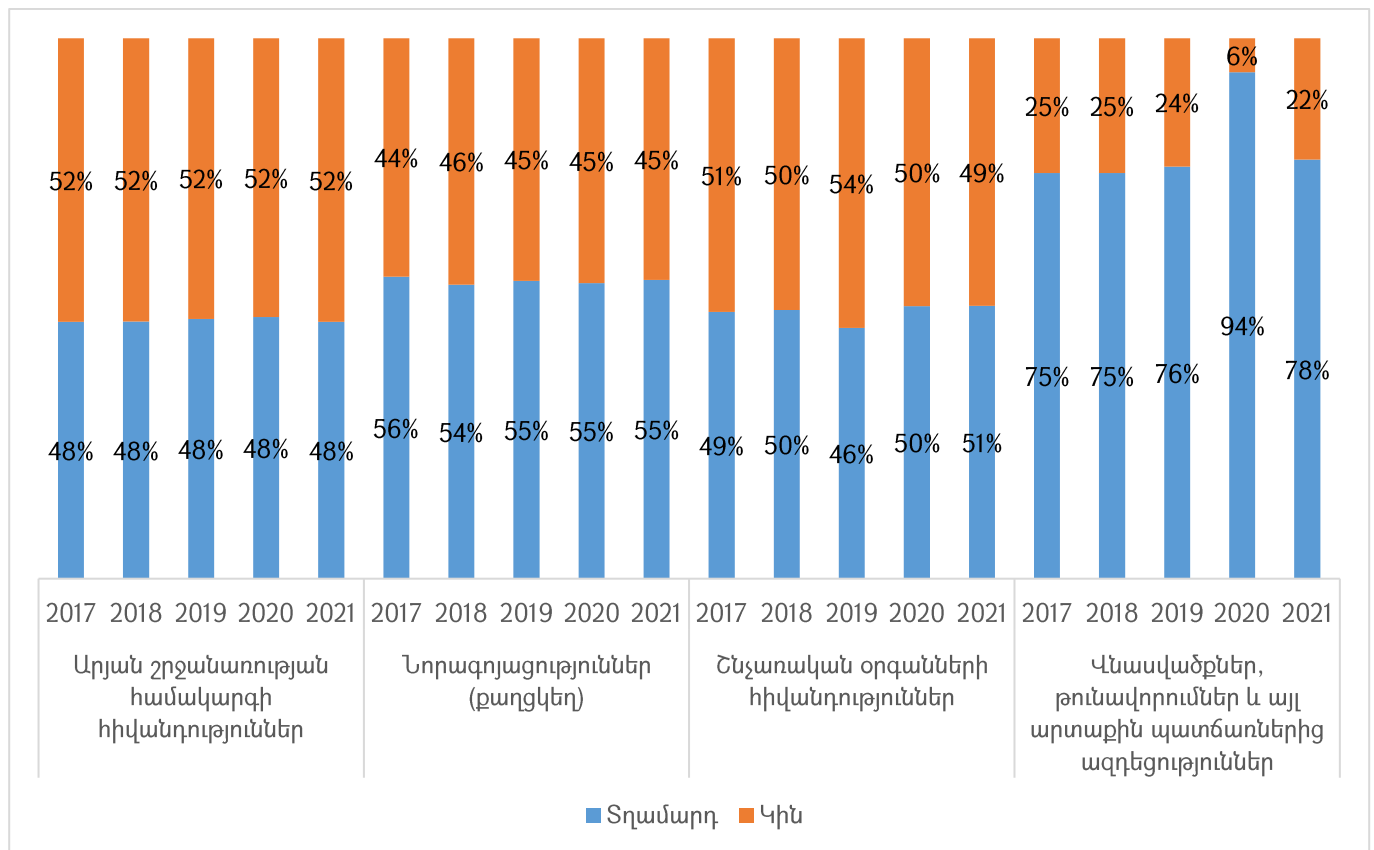
Աղբյուր. ՀՀ Առողջապահության նախարարություն, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

73. Հայաստանում սրտանոթային հիվանդություններից և նորագոյացություններից մահացության դեպքերի մակարդակն ավելի բարձր է, մինչդեռ շնչառական քրոնիկ հիվանդություններից մահացության մակարդակն ավելի ցածր է աշխարհի և բարձր/միջին եկամուտ ունեցող երկրների համեմատ: Ինչ վերաբերում է մահացությունների արտաքին պատճառներին, ապա պետք է նշել, որ ինքնասպանությունների, ճանապարհային

պատահարներից ստացված վնասվածքների և չկանխամտածված թունավորումների հետևանքով մահացության մակարդակը Հայաստանում ավելի բարվոք է համաշխարհային ցուցանիշների համեմատ, թեև 2020-2021 թվականներին պատերազմական իրավիճակով պայմանավորված զոհերի թիվը Հայաստանում զգալիորեն բարձր է եղել:

74. Արյան շրջանառության համակարգի հիվանդությունները, նորագոյացությունները, շնչառական օրգանների հիվանդություններն առավել բնորոշ են 50 տարեկանից բարձր տարիքի մարդկանց: Թեև ըստ սեռի տարիքային էական տարբերություններ գոյություն չունեն, այնուամենայնիվ կանանց շրջանում արյան շրջանառության և շնչառական օրգանների հիվանդությունների դեպքերը զգալիորեն ավելի բարձր են կյանքի ավելի մեծ տարիքում, քան տղամարդկանց շրջանում, ինչը բացատրում է նաև կյանքի սպասվելիք միջին տևողության տարբերություններն ըստ սեռի: Վնասվածքները, թունավորումները և արտաքին պատճառների որոշ այլ հետևանքներն ավելի հավանական է, որ մահվան պատճառ կհանդիսանան տղամարդկանց շրջանում, քան կանանց՝ պայմանավորված գործունեության բնույթով (օրինակ՝ մեքենա վարելը):

Գծապատկեր 17. Մահվան դեպքերի հիմնական պատճառների կառուցվածքը՝ ըստ սեռի

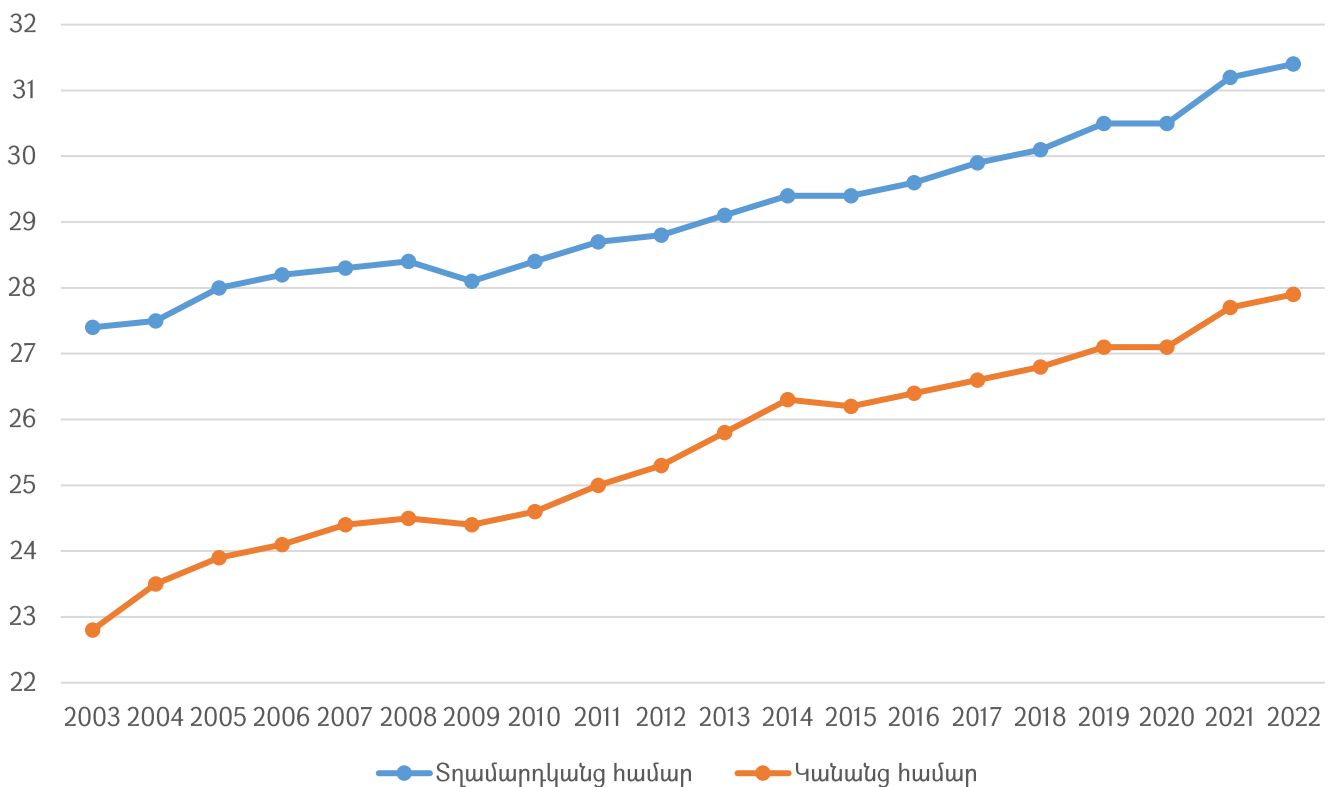
Աղբյուր. ՀՀ Առողջապահության նախարարություն, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

75. Հաշվի առնելով բնակչության շրջանում հիվանդացության դեպքերը՝ շնչառական օրգանների և արյան շրջանառության համակարգի հիվանդություններն ունեն ամենամեծ տեսակարար

կշիռը, որոնց հաջորդում են վարակիչ և մակարուծական հիվանդությունները, էնդոկրին համակարգի, աչքի, միզասեռական և մարսողական համակարգի հիվանդությունները:

76. Առաջին ամուսնության տարիքի բարձրացում և սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումներ. Վերջին տասնամյակում Հայաստանում, ինչպես նաև հետխորհրդային այլ երկրներում, ինչպիսիք են Վրաստանը և Մոլդովան, նկատվել է զգալի ժողովրդագրական փոփոխություններ, որոնք բնութագրվում են ամուսնությունների մակարդակի նվազմամբ և սոցիալական նորմերի փոփոխությամբ: 2011-2019 թվականներին Հայաստանում ամուսնությունների թիվը նվազել է ավելի քան 21%-ով՝ 19,706-ից հասնելով 15,561-ի, մինչդեռ առաջին ամուսնության միջին տարիքը տղամարդկանց համար 28,7-ից հասել է 30,5-ի, իսկ կանանց՝ 25-ից 27,1-ի: Ժողովրդագրական այս տեղաշարժն ուղեկցվում է 20-29 տարեկան բնակչության նվազող համամասնությամբ, որը նույն ժամանակահատվածում 18,7%-ից նվազել է մինչև 13%: Երիտասարդ բնակչության թվի նվազումը վերագրվում է անկախության առաջին տասնամյակին, մի շրջան, որը նշանավորվել է զանգվածային արտագաղթով:

Գծապատկեր 18. Առաջին ամուսնության միջին տարիքը՝ ըստ սեռի

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

77. Մինչույն ժամանակ, ամուսնալուծությունների մակարդակը դանդաղ, բայց կայուն աճ է գրանցել՝ 2010 թվականի մոտ 3000-ից հասնելով մոտ 4000-ի 2019-ին: 2020-ին և՛

ամուսնությունների, և՛ ամուսնալուծությունների ժամանակավոր նվազում է գրանցվել COVID-19-ի սահմանափակումների պատճառով, սակայն թվերն աճել են 2021-ին, ինչը հուշում է, համաճարակի ժամանակ գրանցամատյանի գործունեության հետաձգում:

78. Սոցիալական և տնտեսական տեղաշարժերը մեծապես ազդել են ամուսնական միտումների վրա: Կրթական և կարիերայի աճը, հատկապես կանանց շրջանում, նպաստել է ամուսնական լանդշաֆտի փոփոխությանը: Հայաստանում արձանագրվել է հետդիպլոմային կրթություն ստացող կանանց մասնաբաժնի զգալի աճ՝ 2011 թվականի 43,5%-ից մինչև 2020թ.՝ 50,3%, ինչն արտացոլում է հասարակության դերերի և ակնկալիքների ավելի լայն փոփոխություն: Ավելին, կանայք այսօր ավելի շատ են ուղղված կարիերային և ձգտում են համատեղել մասնագիտական ձեռքբերումներն անձնական կյանքի հետ, ինչը հաճախ հետաձգում է ամուսնությունը:

79. Ամուսնության տարիքի և վերաբերմունքի փոփոխության վրա ազդում են նաև ուրբանիզացիան և գենդերային դերերի փոփոխությունները, որտեղ քաղաքային բնակավայրերը հաճախ ցույց են տալիս առաջին ամուսնության ավելի բարձր տարիք՝ ավելի լավ զբաղվածության հնարավորությունների և ապրելակերպի ընտրության պատճառով, որոնք նպաստում են փոքր ընտանիքներին: Քաղաք/գյուղ բաժանումն ակնհայտ է առաջին ամուսնության միջին տարիքում, որն ավելի բարձր է քաղաքային բնակավայրերում՝ համեմատած գյուղականների հետ:

80. Հայաստանի ժողովրդագրական սցենարի մեկ այլ կարևոր կողմը հղիության արհեստական ընդհատումների մակարդակն է: Չնայած հղիության արհեստական ընդհատումների նվազման միտումին՝ 2013-ին 11,967 դեպքից հասնելով 10,718-ի՝ 2020-ին, զգալի ուշադրություն են գրավել այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումները: 2016 թվականին իրականացված իրավական բարեփոխումները նպատակ են ունեցել զսպել սեռով պայմանավորված պրակտիկան:

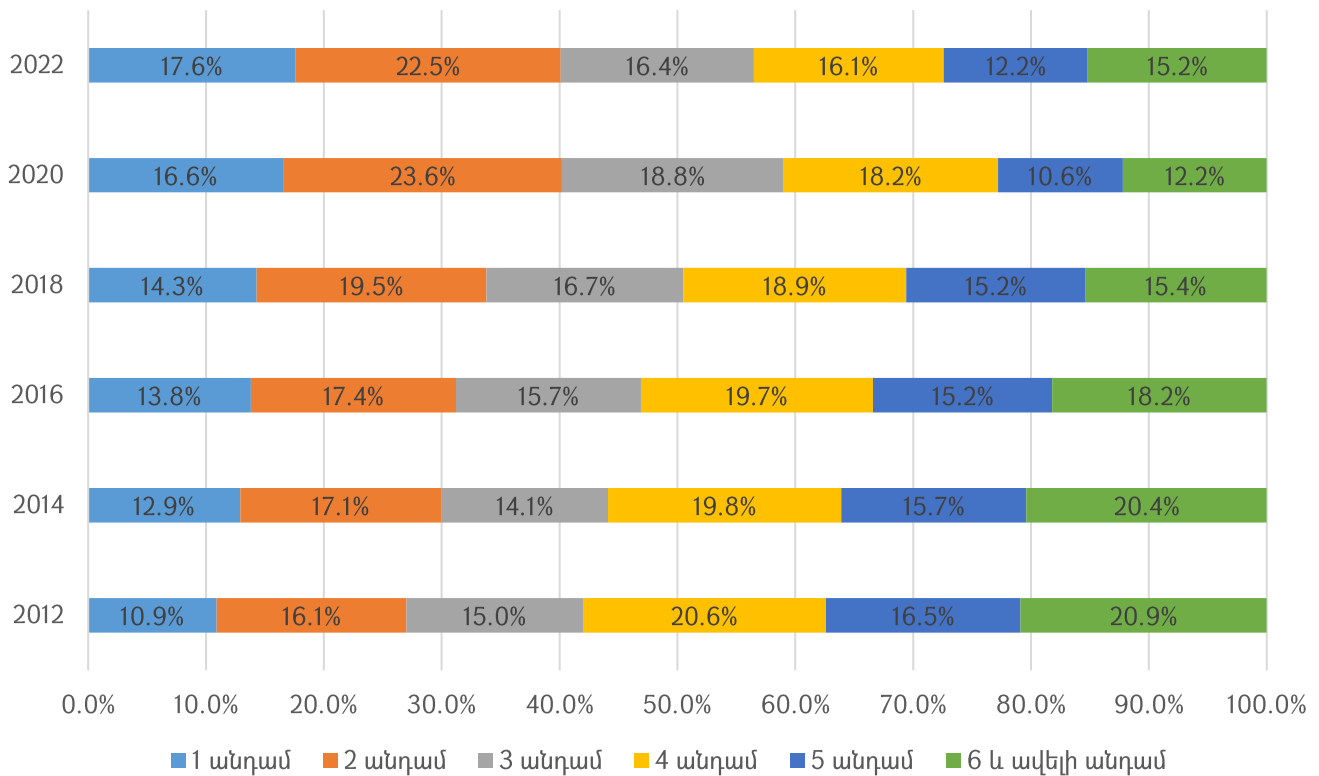
81. Սեռական և վերարտադրողական առողջությունը Հայաստանում. Հայաստանն առաջընթաց է գրանցել մոր և մանկան առողջության պահպանման ոլորտում, հատկապես մայրության խնամքի վկայականների ծրագրի ներդրման և նախաձեռնության խնամքի բարելավման միջոցով: Այս ջանքերը համալրվում են բժշկական հաստատությունների արդիականացմամբ և մինչև 15 տարեկան երիտասարդների առողջական ստուգումների նախաձեռնմամբ՝ պաթոլոգիաները և անպտղությունը կանխելու նպատակով: Չնայած այս առաջընթացին, մնում են մարտահրավերներ, ինչպիսիք են խոցելի բնակչության համար առողջապահական սահմանափակ հասանելիությունը, սեռական ճանապարհով փոխանցվող վարակների բարձր մակարդակը և դեռահասների շրջանում սեռական և վերարտադրողական առողջության վերաբերյալ իրազեկվածության ընդհանուր բացակայությունը: Մինչև 5 տարեկան երեխաների մահացության մակարդակը աստիճանաբար նվազում է, ինչը վկայում է բժշկական ծառայությունների որակի բարելավման մասին: Այնուամենայնիվ, մայրական մահացությունը մնում է բարձր՝ 26-28

100,000 կենդանի ծնվածի հաշվով, ինչը մոտավորապես կրկնապատկվում է զարգացած երկրներում միջինից՝ հիմնականում ոչ համարժեք բժշկական ծառայությունների, հասանելիության խնդիրների: Մանկական մահացության մակարդակը բարելավվել է՝ 2000 թվականին 16-ից 1000 կենդանի ծնվածների հաշվով 2010-ին հասնելով 11-ի, իսկ 2020 թվականին՝ արտացոլելով առողջապահական ծառայությունների մատուցման դրական փոփոխությունները, որոնք հետագայում ամրապնդվեցին Մանկաբարձական խնամքի պետական վկայականի ծրագրով, որը զգալիորեն նվազեցրեց մանկաբարձական խնամքի համար ոչ պաշտոնական վճարումները՝ բարձրացնելով ծառայությունների մատչելիությունը:

82. Հայաստանի տնային տնտեսությունների չափերի փոփոխությունները. 2021 թվականին Հայաստանում տնային տնտեսությունների չափը կազմել է 3,6՝ գյուղական և քաղաքային բնակավայրերում՝ համապատասխանաբար 3,5 և 3,7: Սա անկում է 2000թ. մեկ տնային տնտեսության համար 4.3 հոգուց, որն արտացոլում է տնային տնտեսությունների փոքր չափերի միտումը վերջին երկու տասնամյակի ընթացքում:

83. Այս կրճատումը մաս է կազմում ավելի լայն տեղաշարժի, որը նշվել է ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող տարածաշրջաններում, որտեղ տնային տնտեսությունների չափերը հիմնականում նվազում են: Նմանատիպ միտումներ են նկատվել Լեհաստանում, որտեղ ծնելիության մակարդակի նվազումը՝ զուգորդված բնակչության ծերացման հետ, հանգեցրել է տնային տնտեսությունների թվի աճի՝ չնայած բնակչության աճի դանդաղմանը: Այս օրինաչափությունները ցույց են տալիս տեղաշարժ դեպի ավելի փոքր, հաճախ միայնակ կամ նուկլեար ընտանիքի տնային տնտեսություններ, որոնք պայմանավորված են ժողովրդագրական փոփոխություններով, ինչպիսիք են երկարակեցության բարձրացումը, ցածր ծնելիությունը և ամուսնական կարգավիճակի փոփոխությունները:

Գծապատկեր 19. Տնային տնտեսությունների բաշխումն ըստ ընտանիքի անդամների թվի

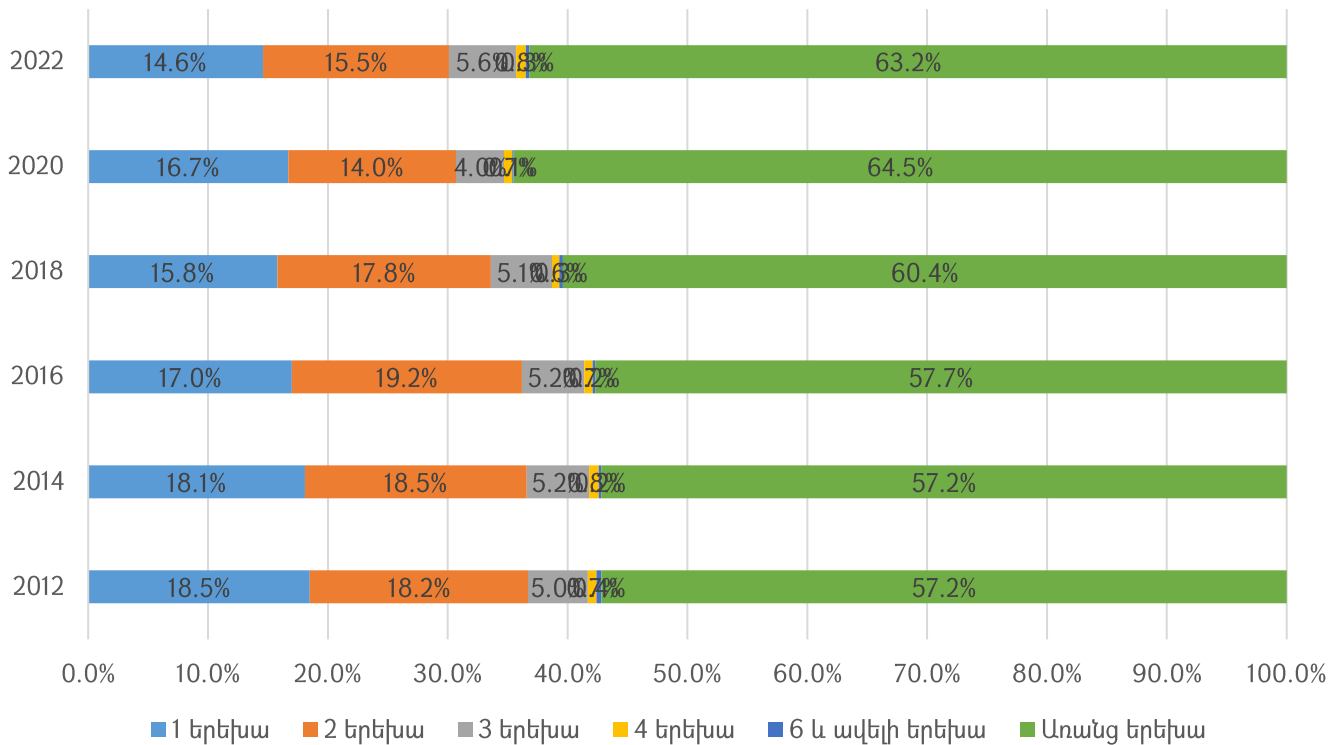
Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

84. Հայաստանում տնային տնտեսությունների միջին չափի նվազմանը զուգընթաց՝ նկատելի տեղաշարժ է գրանցվել տնային տնտեսությունների կազմի մեջ: 5-6 անդամ ունեցող տնային տնտեսությունների մասնաբաժինը 2012-ից 2019 թվականներին նվազել է 5 տոկոսային կետով, մինչդեռ 1-ից 4 անդամ ունեցող տնային տնտեսությունների մասնաբաժինն աճել է 7 տոկոսային կետով: Սա արտացոլում է բազմազավակ ընտանիքների նվազումը, որը, հավանաբար, փոխկապակցված է ընտանեկան կյանքի և պտղաբերության նկատմամբ սոցիալական վերաբերմունքի վրա:

85. Ավելին, բազմասերունդ տնային տնտեսությունների մասնաբաժինն աճել է: «3-Սերունդ ընտանիք» տերմինը վերաբերում է տնային տնտեսություններին, որտեղ երկու կամ ավելի չափահաս սերունդներ ապրում են միասին՝ սովորաբար ներառյալ տատիկներն ու պապիկները, ծնողները և երեխաները: Տվյալները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում 2010-ից մինչև 2020 թվականը նման ընտանիքների մասնաբաժնի աճ է գրանցվել, ինչը կարող է վերագրվել բազմազավակ ընտանիքների ընդհանուր նվազմանը և բնակչության ժողովրդագրական ծերացմանը: Այս միտումը համահունչ է ծնելիության մակարդակի նվազմանը և ավագ սերնդի համամասնության աճին, ինչը հաստատում է տեղափոխությունը դեպի ավելի փոքր, բայց սերունդներով ավելի բազմազան տնային տնտեսություններ:

Ներկայումս Հայաստանի տնային տնտեսությունների կեսից ավելին երեխա չունի, իսկ մոտ 20%-ն ունի երկու երեխա:

Գծապատկեր 20. Տնային տնտեսությունների բաշխումը՝ ըստ երեխաների թվի (մինչև 16 տարեկան)

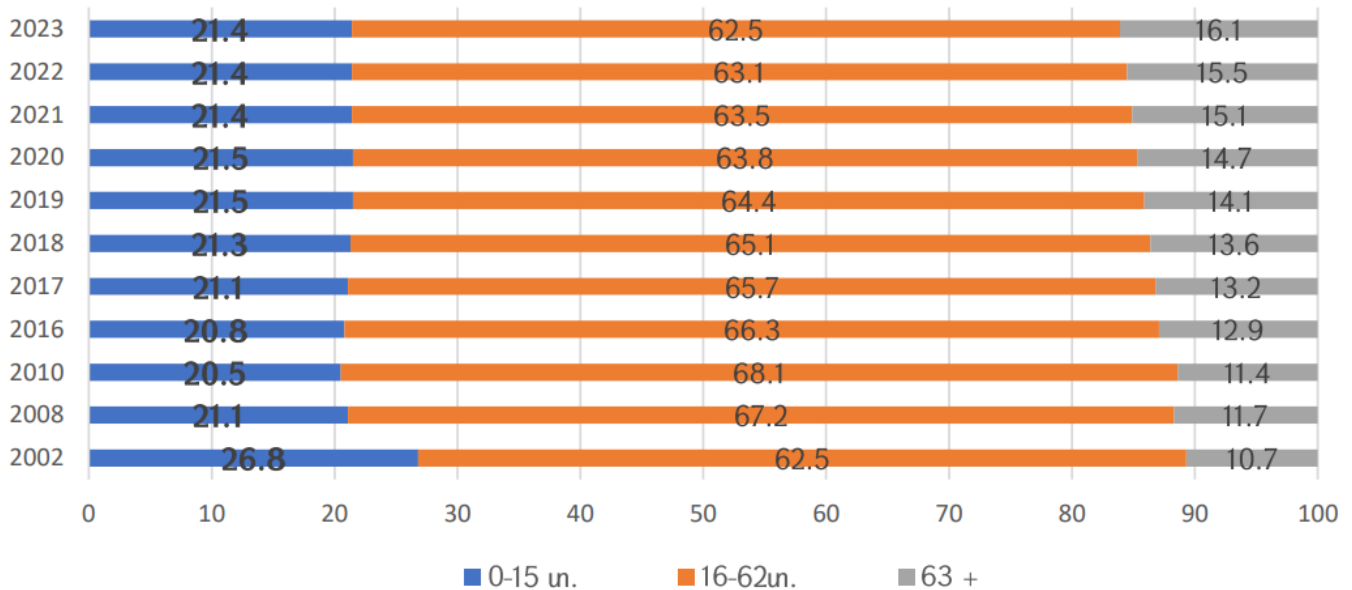

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

86. Այս օրինաչափությունը էականորեն չի տարբերվում ԵՄ-ում նկատվող միտումներից, որտեղ 2021 թվականին մեկ և երկու երեխա ունեցող տնային տնտեսությունների միջին մասնաբաժինը համապատասխանաբար կազմել է 49% և 39%: ԵՄ-ում երեխա չունեցող տնային տնտեսությունների և միայնակ տնային տնտեսությունների աճը, որը 2009-2021 թվականներին կազմել է 28,5%-ով, արտացոլում է նմանատիպ միտումները Հայաստանում, մասնավորապես քաղաքային բնակավայրերում, որտեղ երեխա չունեցող տնային տնտեսությունների մասնաբաժինը 2019-2020 թվականներին աճել է մոտ 5 տոկոսային կետով:

87. **Ծերացող բնակչությունը Հայաստանում աճող խնամառության գործակցով.** Շեշտված լինելով ծնելիության մակարդակի նվազմամբ և աշխատունակ տարիքի բնակչության շարունակական միգրացիայով՝ Հայաստանը բախվում է բնակչության ծերացման խնդրին: Մարդահամարների տվյալների համաձայն՝ Հայաստանում 60+ տարեկանների տեսակարար կշիռը 2001 թվականին կազմել է 14,3%, 2011 թվականին՝ 14,7%, իսկ 2022 թվականին՝ 23,7%:

Գծապատկեր 21 Հայաստանի Հանրապետության բնակչության կառուցվածքը՝ ըստ տարիքային խմբերի

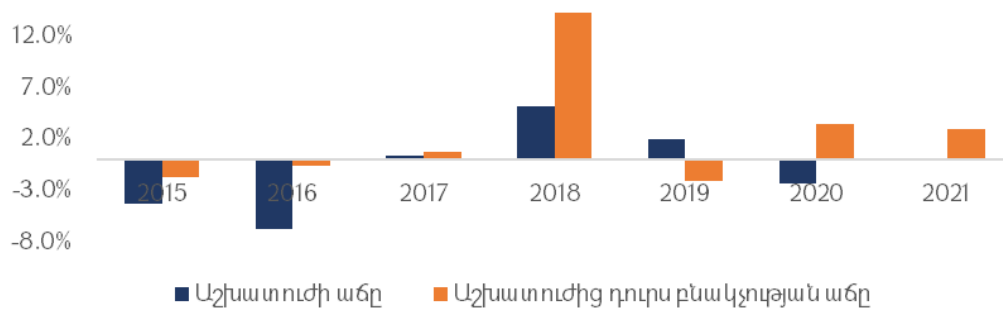

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

88. Ծերացման գործակիցը, որը ներկայացնում է 60 և բարձր տարիքի բնակչության թվաքանակը՝ 15 տարեկանից ցածր 100 բնակչի հաշվարկով, 2010 թվականի սկզբին կազմել է 72%, 2022 թվականին՝ աճել մինչև 94.8%:

89. Կախվածության գործակցի աճը հանգեցնում է պետական բյուջեի հնարավոր ռիսկերի: Կենսաթոշակառուների մասնաբաժնի ավելացումը կհանգեցնի հարկային եկամուտների նվազմանը: Սա, իր հերթին, կարող է հանգեցնել հարկերի ավելացման՝ թոշակների և կենսաթոշակառուների սոցիալական երաշխիքների վրա պետական ծախսերի աճը ծածկելու համար:

Գծապատկեր 22. Աշխատուժի և աշխատուժից դուրս բնակչության աճը

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

90. Հայաստանում Առողջ կյանքի ակնկալվող տևողությունը (HALE) աճել է թե՛ տղամարդկանց, թե՛ կանանց համար, ինչը պայմանավորված է ժողովրդագրական առաջին դիվիդենտի ազդեցությամբ, երբ բնակչության աճող եկամուտները ներդրվում են անձնական առողջության և կրթության մեջ:
91. Հայաստանում կյանքի սպասվող տևողությունը հաշվարկված ծննդից նույնպես աստիճանաբար աճել է՝ հասնելով 75.1-ի 2022 թվականին,⁶ մինչդեռ պտղաբերություն գործակիցը 1996 թվականից ի վեր մնացել է 2,1-ից ցածր (1.73 երեխա՝ 2022 թվականի դրությամբ⁷): Տղամարդկանց և կանանց կյանքի տևողության տարբերությունը համաշխարհային միտում է, որը, ուսումնասիրված լինելով, չունի որևէ հստակ բացատրություն:⁸
92. Ծերացումը և՛ մարտահրավերներ, և՛ հնարավորություններ է ստեղծում Հայաստանի համար: Մի կողմից, կենսաթոշակառուների մասնաբաժնի աճը ճնշում է պետական բյուջեի համար սոցիալական ապահովության վճարների առումով: Որոշ դեպքերում թոշակառուների սոցիալական կարիքները հոգալու համար կառավարությունը մեծացնում է հարկային բեռը, որը դանդաղեցնում է տնտեսական աճը⁹: Սակայն մյուս կողմում կա հնարավորությունների մեծ պատուհան: Այդ առումով շատ կարևոր է վերլուծել, այսպես կոչված, ժողովրդագրական երկրորդ դիվիդենտը:
93. Առաջին ժողովրդագրական անցման արդյունքում բնակչության տարիքային կառուցվածքները դառնում են հիմնված ավելի բարձր տարիքային խմբերի վրա: Ժողովրդագրական այդ անցման ժամանակ պտղաբերություն գործակիցը նվազում է, և արդյունքում աշխատունակ տարիքի բնակչության (15-ից 64 տարեկան) մասնաբաժինը մեծանում է երիտասարդ և ավագ սերնդի բնակչության խմբերի համեմատությամբ: Բնակչության կառուցվածքի այս փոփոխությունը նպաստում է ժողովրդագրական առաջին դիվիդենտին, որը կարող է տևել 5 տասնամյակ կամ ավելի երկար: Առաջին դիվիդենտից բխող տնտեսական աճը կախված է բազմաթիվ գործոններից, այդ թվում՝ պտղաբերություն անկման արագությունից և աշխատողների արտադրողականության մակարդակից: Զբաղվածության և աշխատողների արտադրողականության վրա, իրենց հերթին, ազդում են կառավարման, ենթակառուցվածքների, առևտրի և աշխատուժի հետ կապված քաղաքականությունները:

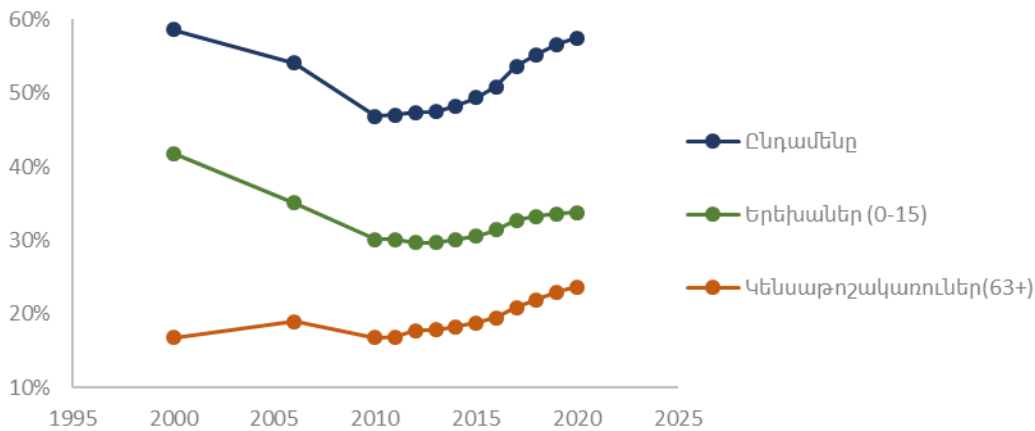
⁶ Աղբյուր՝ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

⁷ https://armstat.am/file/article/poverty_2021_e_2..pdf

⁸ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7829786/>

⁹ <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2017/03/lee.htm#:~:text=An%20aging%20population%20and%20slower,retirement%20programs%20for%20old%20people.>

Գծապատկեր 23. Աշխատուժի և աշխատուժից դուրս բնակչության հարաբերակցությունը

94. Քանի որ ժողովրդագրական անցումն ավարտվում է և ներգաղթյալների զգալի թվի բացակայության դեպքում, աշխատուժի չափը կաճի ավելի դանդաղ: Մինևույն ժամանակ, կյանքի տևողության բարելավումը և նախկինում ծնված մեծ խմբերի ծերացումը հանգեցնում են ավագ սերնդի աճին: Քանի որ դա տեղի է ունենում, մեկ շնչի հաշվով եկամուտը կաճի ավելի դանդաղ, և առաջին ժողովրդագրական դիվիդենտի հնարավորությունների պատուհանը կփակվի:

95. Տնտեսական առումով մարդիկ հաճախ տեղափոխվում են ավելի բարձր վարձատրվող աշխատատեղեր, և երկրներն ունենում են ավելի բարձր եկամուտ մեկ շնչի հաշվով: Սոցիալական և տնտեսական այս փոփոխությունները մարդկանց դրդում են ավելի մեծ անձնական հարստություն կուտակել՝ գործընթաց, որը հայտնի է որպես երկրորդ ժողովրդագրական դիվիդենտ: Այս երկրորդ դիվիդենտը գործում է երկու եղանակով՝

95.1. **Հարստության ավելի մեծ կուտակում.** պտղաբերություն ցածր մակարդակը և կյանքի տևողության աճը հիմնականում հանգեցնում են ավելի մեծ հարստության: Նախ, մարդիկ հարստություն են կուտակում իրենց աշխատանքային տարիներին, և մինչև ծերության հասնելը նրանց հարստությունը հասնում է գազաթնակետին կամ մոտ է գտնվում դրան: Երկրորդ, երբ մարդիկ գիտակցում են, որ ավելի երկար են ապրելու, նրանք ավելի մոտիվացված են հարստություն կուտակելու համար, ինչը նրանք կարող են օգտագործել ծերության ժամանակ իրենց ապրուստն ապահովելու համար:

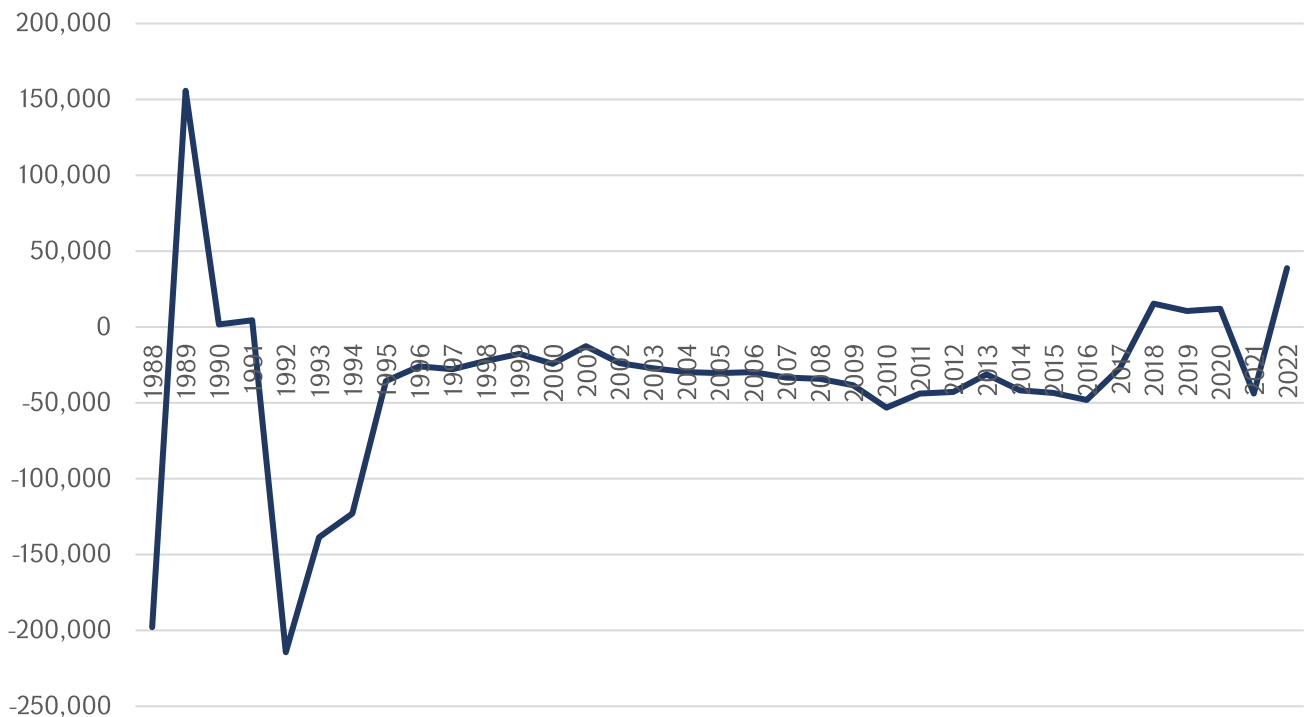
95.2. **Ավելի մեծ ներդրումներ մարդկային կապիտալում.** հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ երբ մարդկանց հարստությունն աճում է՝ ավելի հավանական է, որ նրանք ներդրումներ կկատարեն իրենց երեխաներից յուրաքանչյուրի առողջության և կրթության մեջ: Խնամքի տակ ունենալով ավելի քիչ երեխաներ՝ ծնողների համար հնարավոր է ավելի շատ միջոցներ ներդնել յուրաքանչյուր երեխայի մեջ:

96. Հնարավորությունների այդ պատուհանի երկարատևությունը և դրա արդյունավետ օգտագործումը կապված է ծերացման գործընթացին վերաբերող պետական քաղաքականությունների առկայությունից:

97. Վերջապես, երբ ավագ սերունդը շարունակում է ակտիվ մնալ առողջության բարելավման պատճառով, նրանց տնտեսական ներդրումները կարող են շարունակվել թոշակի անցնելուց հետո:

98. **Միգրացիա.** Վերջին երեք տասնամյակների ընթացքում Հայաստանում միջազգային միգրացիոն տեղաշարժերը հիմնականում բացասական դինամիկա են դրսևորել. մեկնողների ընդհանուր թիվն ավելի մեծ է եղել, քան ժամանողների թիվը: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ միգրացիայի մնացորդի դրական միտում է նկատվում՝ 2010-ին -37,300 մարդուց այն նվազել է -15,400 2019-ին: 2018-2019 թվականներին միգրացիայի մնացորդի դինամիկան բացատրվում է 2018 թվականի Հայաստանում տեղի ունեցած թավշյա հեղափոխության կարճաժամկետ ազդեցությամբ, որը դրական ակնկալիքներ առաջացրեց ինչպես տեղի բնակչության, այնպես էլ Սփյուռքի շրջանում¹⁰:

Գծապատկեր 24. Զուտ Միգրացիա

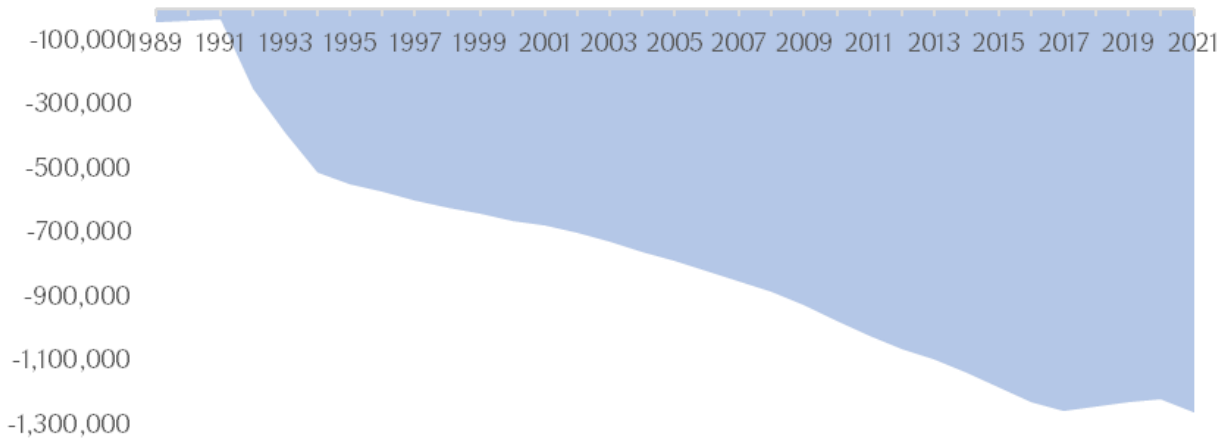
Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

99. Վերջին տասնամյակի միգրացիոն տեղաշարժերի դինամիկան ներկայացված է ստորև: Զուտ միգրացիան 2022 թվականին կազմել է 38,700 մարդ, ինչը բացատրվում է ՌԴ-ից իմիգրացիոն հոսքերի հանգամանքով: Ընդհանուր առմամբ, միջազգային միգրանտների

¹⁰ rb.gy/vxmb7m

պաշարը վերջին երեսուն տարվա ընթացքում գնահատվել է մոտ 1,000,000 մարդ, որոնց գրեթե կեսը բնակվում էր Ռուսաստանի Դաշնությունում¹¹:

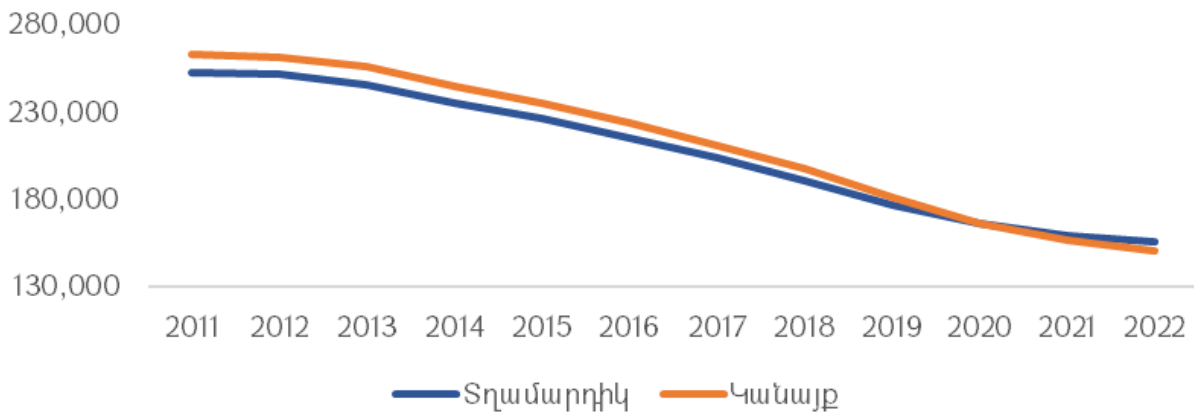
Գծապատկեր 25. Միգրացիայի կուտակային ցուցանիշը

100. 2018-ից 2020 թվականների վարչական գրանցումները և սահմանահատումների տվյալները ցույց են տալիս, որ Հայաստանից մեկնողների մեծամասնությունը 25-44 տարեկան է, որը, սովորաբար, աշխատանք է փնտրում արտասահմանում: Այս միգրացիան հիմնականում արական սեռի գերակշռում է, ինչը նպաստում է աշխատուժի կրճատմանը և բնակչության ծերացման արագացմանը Հայաստանում: Արտագաղթի հիմնական պատճառները ներառում են տնտեսական գործոններ, ինչպիսիք են աղքատությունը, գործազրկությունը և ցածր եկամուտները, ինչպես նաև անվտանգության հետ կապված մտահոգությունները: Բացի այդ, հայկական սփյուռքը կարևոր դեր է խաղում միգրացիան հեշտացնելու գործում՝ օգնելով նոր ժամանաձևերին աշխատանքով, բնակարաններով և սոցիալական ինտեգրմամբ:

¹¹ Source: International Migrant Stock, UN Population Division, <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock> ; Migration data in Western Asia, Migration Data Portal, <https://www.migrationdataportal.org/regional-data-overview/migration-data-western-asia>

Գծապատկեր 26. 19-27տ. Բնակչության թվաքանակը

Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

101. Վերջին տվյալները ցույց են տալիս, որ հայ միգրանտների զգալի մասը մշտական բնակություն է փնտրում նպատակակետ երկրներում, մասնավորապես ԵՄ-ում, որտեղ շատերն ապաստան են խնդրում: Միայն 2010 թվականից մինչև 2018 թվականը Հայաստանի քաղաքացիները, այդ թվում՝ սիրիական ծագումով, 57,250 ապաստանի հայց են ներկայացրել ԵՄ ողջ տարածքում:

102. Ներքին միգրացիայի միտումները ցույց են տալիս մարդկանց զգալի տեղաշարժ մարզային քաղաքներից դեպի Երևան՝ պայմանավորված ավելի լավ աշխատանքի հեռանկարներով, կրթական հնարավորություններով և ենթակառուցվածքներով: Սա հանգեցրել է այլ քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի դատարկման և տնտեսական անկման՝ սրելով տարածաշրջանային անհավասարությունները: Հայաստանի զբաղված բնակչության մոտ 22%-ը զբաղված է գյուղատնտեսությամբ, որն աչքի է ընկնում շուկայի բարձր կենտրոնացվածությամբ և ցածր արդյունավետությամբ: Փոքր սեփականատերերը բախվում են նորարարությունների ընդունման և ավելի մեծ ագրոբիզնեսների հետ մրցակցելու մարտահրավերների՝ նրանց մղելով դեպի քաղաքային շրջաններ՝ ավելի լավ տնտեսական հնարավորություններ փնտրելու համար:

103. Բնակչության և ռեսուրսների կենտրոնացվածությունը Երևանում հանգեցրել է նրան, որ Երևանի բնակչությունը կազմում է ընդհանուր բնակչության 37%-ը, ապահովել է Հայաստանի ՀՆԱ-ի 58,4%-ը՝ 2019թ. (ըստ պաշտոնական վիճակագրության¹², Երևան քաղաքի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում 2020թ. կազմել է 59.9%, 2021թ.՝ 57.4% և կրթական և մշակութային հաստատությունների մեծ մասը: Այս կենտրոնացումը հետագայում նպաստում է դեպի Երևան արտագաղթին և այլ մարզերի քայքայմանը:

104. **Սոցիալական պայմանները Հայաստանում.** 1996 թվականից ի վեր Հայաստանն աղքատության մշտադիտարկում է իրականացնում՝ օգտագործելով տարբեր

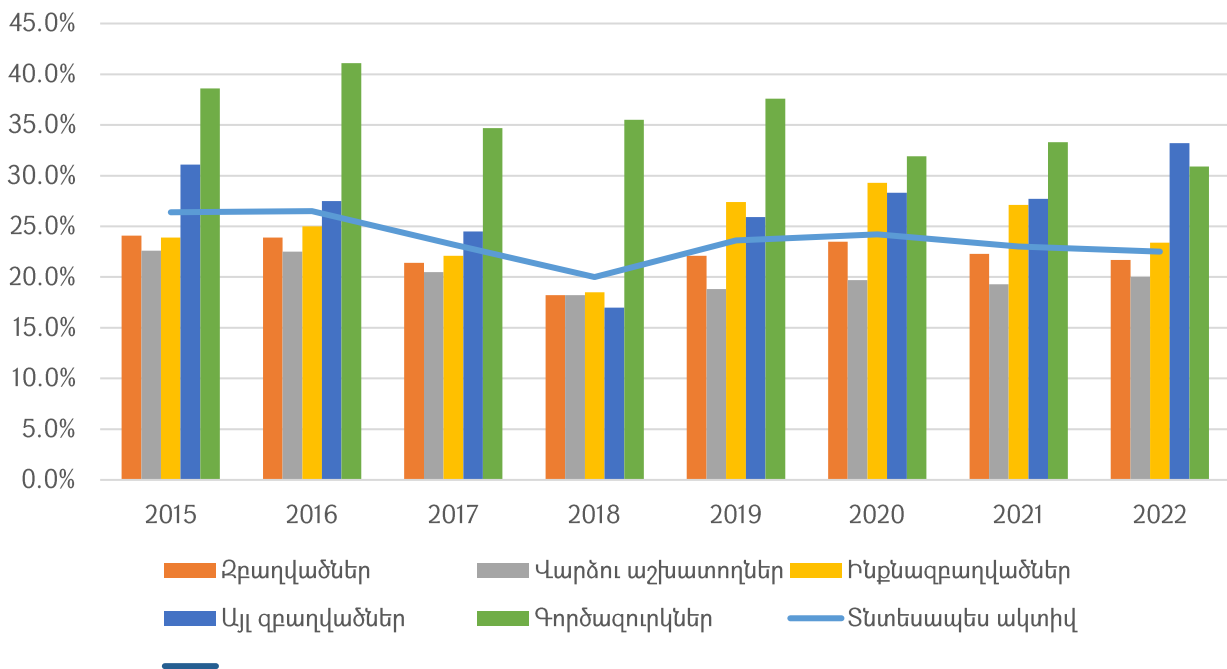
¹² Հղումը՝ https://armstat.am/file/article/hah_23_13.pdf

մեթոդաբանություններ, որոնցից վերջինը Համաշխարհային բանկի հետ մշակված և 2019 թվականին ներդրված «բացարձակ աղքատություն՝ ըստ սպառման» մեթոդն է: Այս միջոցը սահմանում է բացարձակ աղքատությունը որպես նվազագույն ընդունելի կենսամակարդակ ապահովելու անկարողություն: Այս շրջանակում բնակչությունը դասակարգվում է աղքատների և ոչ աղքատների՝ չափավոր աղքատների և ծայրահեղ աղքատների հետագա տարբերակումներով՝ հիմնված մեկ չափահասի հաշվով սպառման վրա՝ աղքատության տարբեր գծերի համեմատ:

105. Վերջին տասնամյակի ընթացքում Հայաստանում ծայրահեղ աղքատությունը զգալիորեն նվազել է՝ 2011 թվականին բնակչության 3,7%-ից մինչև 1.2%՝ 2022 թվականին՝ տարածաշրջանային զգալի տատանումներով: Աղքատության ընդհանուր մակարդակը նույնպես նվազեց 2011-ի 35%-ից մինչև 24.8% 2022-ին, ինչը վկայում է տարբեր մարզերի (մարզերի) տնտեսական աստիճանական բարելավման մասին:

106. Աշխատաշուկային մասնակցությունը հայտնվում է որպես աղքատության մակարդակի վրա ազդող վճռորոշ գործոն: Գործազրկությունը մեծացնում է աղքատության ռիսկը, քանի որ զբաղվածությունը եկամուտ է ստեղծում, որը անհատներին բարձրացնում է աղքատության շեմի համեմատ: Այնուամենայնիվ, նույնիսկ զբաղվածների մեջ կա «աշխատանքի մեջ աղքատություն», որտեղ Իսպանիան, Գերմանիան և Իտալիան նման երկրներում աշխատողների մոտ 10%-ը, չնայած աշխատանքին, դեռևս սոցիալական աջակցություն է պահանջում անբավարար եկամուտների պատճառով:

Գծապատկեր 27. Տնտեսապես ակտիվ բնակչության աղքատությունն ըստ զբաղվածության կարգավիճակի

107. Բնակչության արագ աճի, գործազրկության և աղքատության փոխազդեցությունը կազմում է մի ցիկլ, որտեղ յուրաքանչյուր տարր ազդում է մյուսների վրա: Թեև բնակչության արագ աճը հաճախ հանդիսանում է աղքատության և գործազրկության աճի նախադրյալ, պատճառահետևանքային կապը տարածվում է նաև այն բանի վրա, թե ինչպես է գործազրկությունն ուղղակիորեն ազդում աղքատության մակարդակի վրա, ներառյալ աշխատավայրում աղքատության երևույթը, որը նկատվում է նույնիսկ զարգացած երկրներում: Ռազմավարության շրջանակներում կատարված համապարփակ վերլուծությունն ընդգծում է ինտեգրված սոցիալական և տնտեսական քաղաքականության անհրաժեշտությունը, որոնք կանդրադառնան աղքատության և ժողովրդագրական փոփոխությունների և՛ ախտանիշներին, և՛ հիմնական պատճառներին:

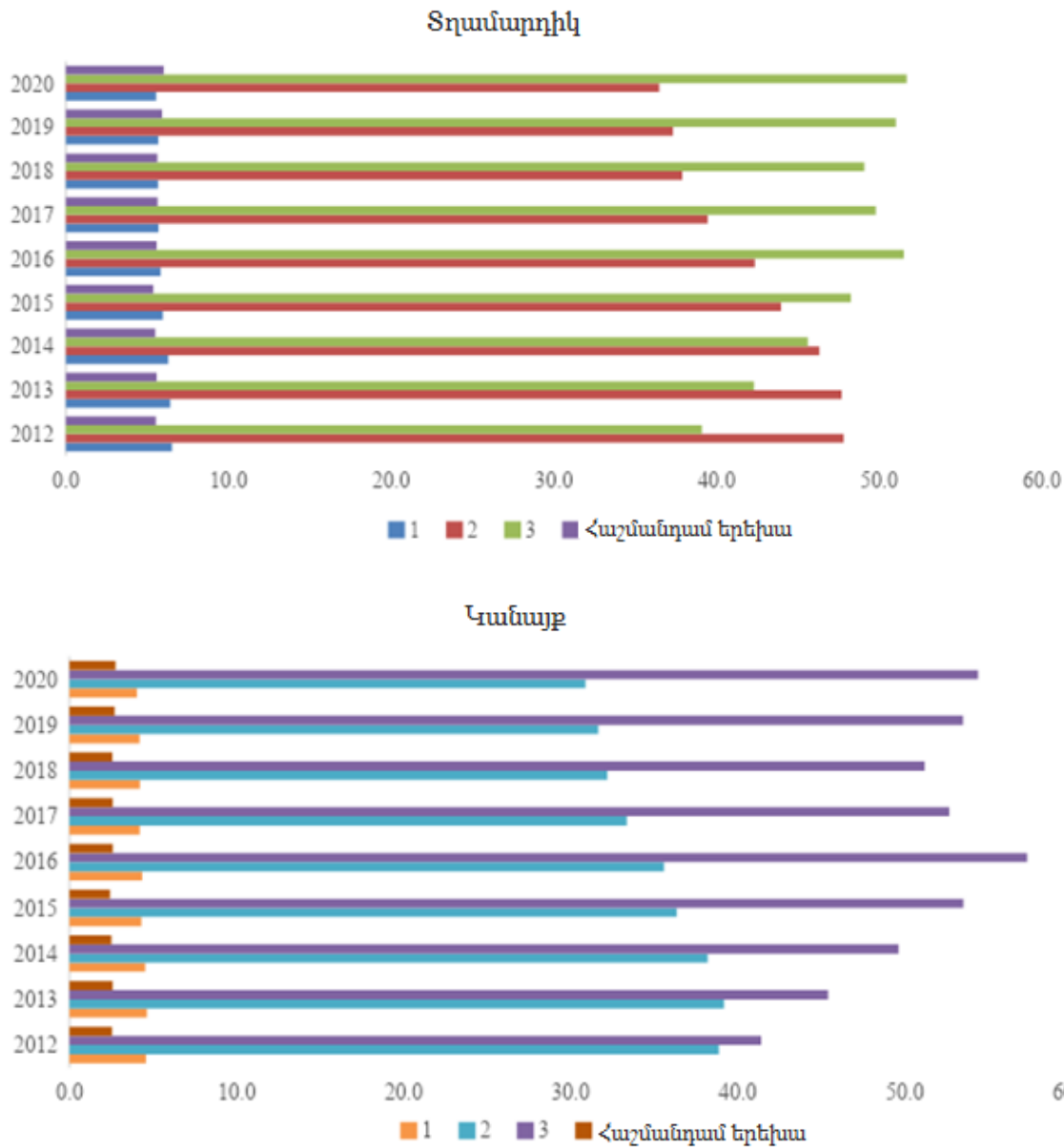
108. **Հայաստանի խոցելի բնակչության կառուցվածքը.** Համաձայն Առողջության որոշիչ գործոնների ազգային համագործակցության կենտրոնի, խոցելի բնակչությունն այն խմբերն ու համայնքներն են, որոնք հիվանդանալու ավելի մեծ վտանգի տակ են՝ սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական և բնապահպանական ռեսուրսների, ինչպես նաև հիվանդության պատճառով առկա սահմանափակումների հետևանքով¹³: Սա ներառում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց, մեծ տնային տնտեսություններին, միայնակ ծնողներին և թոշակառու բնակչությանը: Հարկ է նշել, որ միջազգային լավագույն փորձին համապատասխան ներդրվել է անձի ֆունկցիոնալ հաշմանդամության համակարգ, ինչը թույլ է տալիս կատարել անձանց պոտենցիալ տնտեսական ակտիվության ֆունկցիոնալ գնահատում: Վերջինիս նոր ինտեգրման հանգամանքով պայմանավորված դեռևս լայնածավալ տվյալները բացակայում են, սակայն դրանց առկայությանը զուգընթաց դրանք ներդրվելու են համապատասխան ռազմավարական ծրագրերի շրջանակներում:

109. Հայաստանում տվյալները վկայում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց թվի աճի մասին: Վերլուծությունը ցույց է տալիս մասնակի հաշմանդամություն ունեցող անձանց թվի գերակշռող աճ (3-րդ խումբ), որը հատկապես նշվել է 2015 թվականից՝ տղամարդկանց և 2012 թվականից՝ կանանց համար: Այս միտումն ակնհայտ է տարբեր մարզերում՝ Երևանում, Գեղարքունիքում, Լոռիում, Շիրակում և Արարատում հաշմանդամության տարբեր խմբերի առանձնահատուկ աճով կամ նվազումով: Հատկանշական է, որ Արարատն ունի հաշմանդամություն ունեցող երեխաներ ամենաբարձր ցուցանիշը 1000 բնակչի հաշվով:

13

<https://nccdh.ca/glossary/entry/vulnerable-populations#:~:text=Vulnerable%20populations%20are%20groups%20and.due%20to%20illness%20or%20disability.>

Գծապատկեր 28. Հաշվառված հաշմանդամություն ունեցող անձանց թիվը 1000 բնակչի հաշվով ըստ հաշմանդամության տեսակի

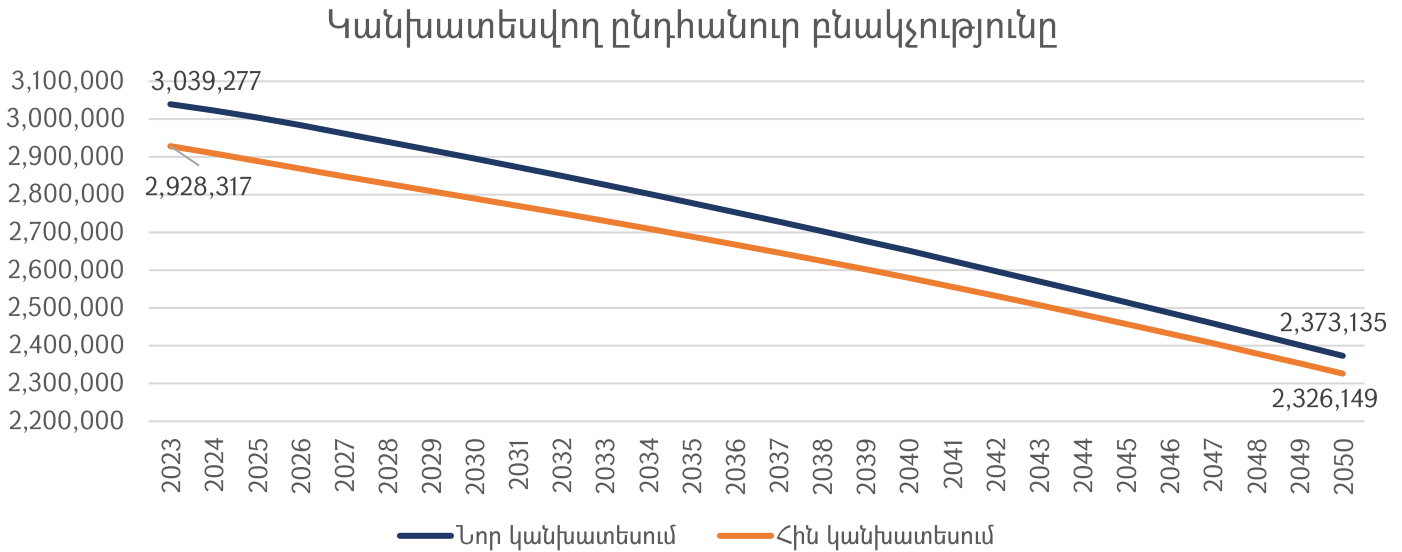
Աղբյուր. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե

110.2020 թվականին գրանցվել է 466 977 թոշակառու ֆիզիկական անձ, որոնց զգալի մասնաբաժինը Երևանում և Լոռիում է: Ժողովրդագրական միտումները ենթադրում են աստիճանական ծերացման գործընթաց հասարակության ներսում, ինչի մասին է վկայում 2012-ից 2022 թվականների 63-70 տարիքային խմբի ընդլայնումը:

3. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության կանխատեսման մոդել

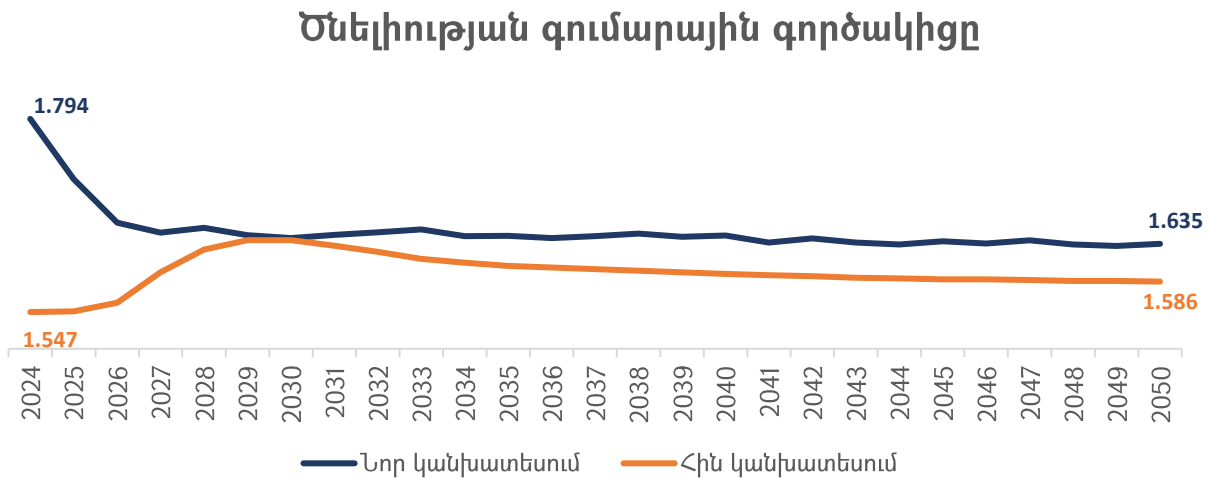
111. 2022 թվականին «Ամերիա» ՓԲԸ-ն մշակել է Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ռազմավարությունը՝ ՄԱԲՀ-ի ֆինանսավորմամբ: Չարլզի համալսարանի հետ համատեղ մշակվել են ընդհանուր բնակչության թվի երեք սցենար.
- 111.1. Սցենար 1. Բարձր, որն ավելի լավատեսական մոտեցում է ներկայացնում բնակչության կանխատեսումների նկատմամբ,
- 111.2. Սցենար 2. Միջին, որն ավելի օպտիմալ մոտեցում է ներկայացնում բնակչության կանխատեսմանը,
- 111.3. Սցենար 3. Ցածր, որն ավելի հոռետեսական մոտեցում է ցուցաբերում բնակչության կանխատեսմանը:
112. Ըստ բոլոր սցենարների՝ Հայաստանում բնակչության ընդհանուր թիվը կնվազի՝ 2050 թվականին իջնելով 2,59 միլիոնի (Բարձր սցենարի դեպքում և 2,06 միլիոնի՝ Ցածր սցենարի դեպքում):
113. Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով 2023 թվականին Հայաստանի ժողովրդագրական կառուցվածքի լուրջ փոփոխությունները, որոնք պայմանավորված էին Ադրբեյջանի ռազմական ագրեսիայի արդյունքում Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության բռնի տեղահանմամբ, ինչպես նաև մարդահամարի 2022 թվականի արդյունքներով առկա նոր տվյալները, առաջացավ կանխատեսման վերանայման և թարմացման անհրաժեշտություն:
114. Թարմացված կանխատեսումը նախատեսում է 2,12-2,63 միլիոն բնակչություն մինչև 2050 թվականը, որն արտացոլում է 1,6-2,5% աճ նախորդ գնահատականներից: Այս վերընթաց վերանայումը կարող է վերագրվել մի քանի գործոնների, այդ թվում՝ Լեռնային Ղարաբաղի բռնի տեղահանված բնակչության հոսքի, բարելավված սոցիալ-տնտեսական պայմանների, ծնելիության բարձր մակարդակի ավելի մեծ տարիքային խմբերի և ներգաղթի (այսպես կոչված, վերաբնակեցման)՝ պայմանավորված գլոբալ հակամարտություններով:

Գծապատկեր 29. Կանխատեսվող ընդհանուր բնակչությունը միջին սցենարով 2 կանխատեսումներով, 2023-2050 թվականներ

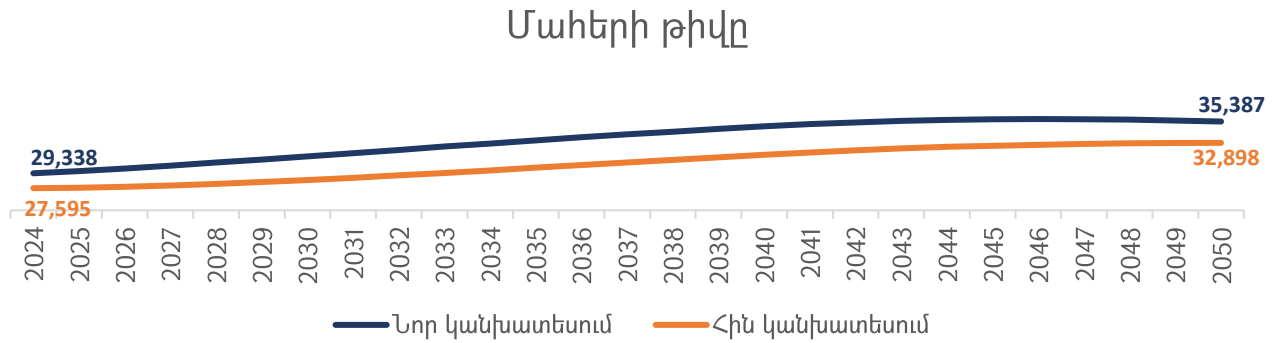

115. Այնուամենայնիվ, չնայած այս ճշգրտումներին, բնակչության նվազման հետևողական միտումը պահպանվում է, որը պայմանավորված է այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են ծնելիության մակարդակի անկումը և մահացության մակարդակի աճը:

Գծապատկեր 30. Ծնելիության գումարային գործակիցը 2024-2050

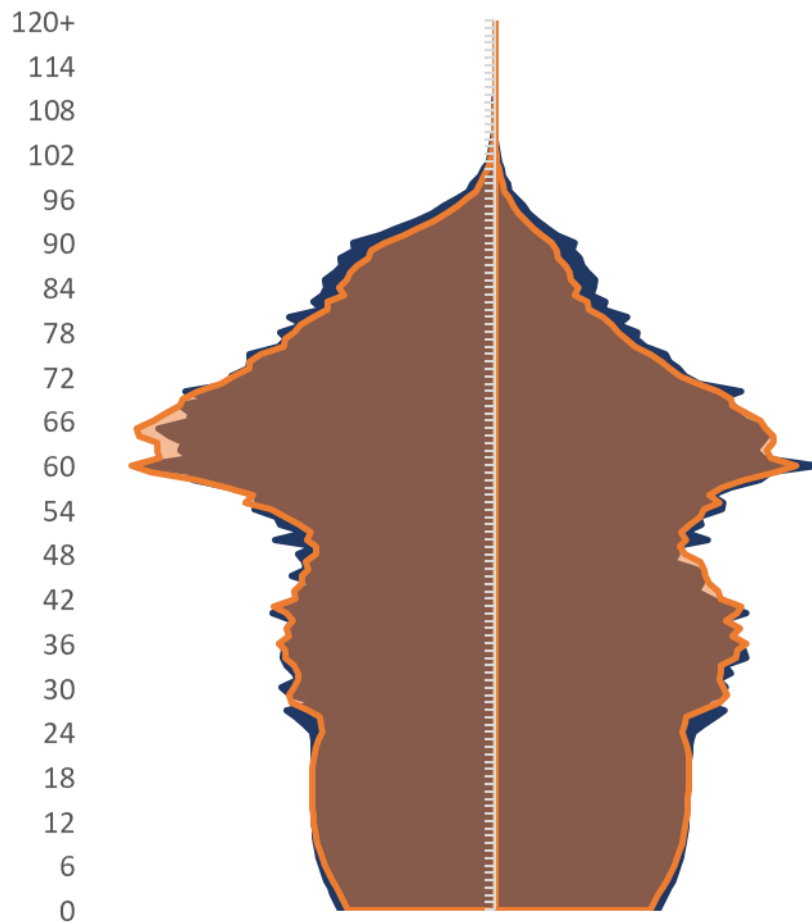

Գծապատկեր 31. Մահերի թիվ, 2024-2050

116. Ակնկալվում է, որ երիտասարդ և ավագ սերնդի համամասնությունը բնակչության մեջ կաճի՝ արտացոլելով ժողովրդագրական տեղաշարժը, որը նկատվում է շատ երկրներում:

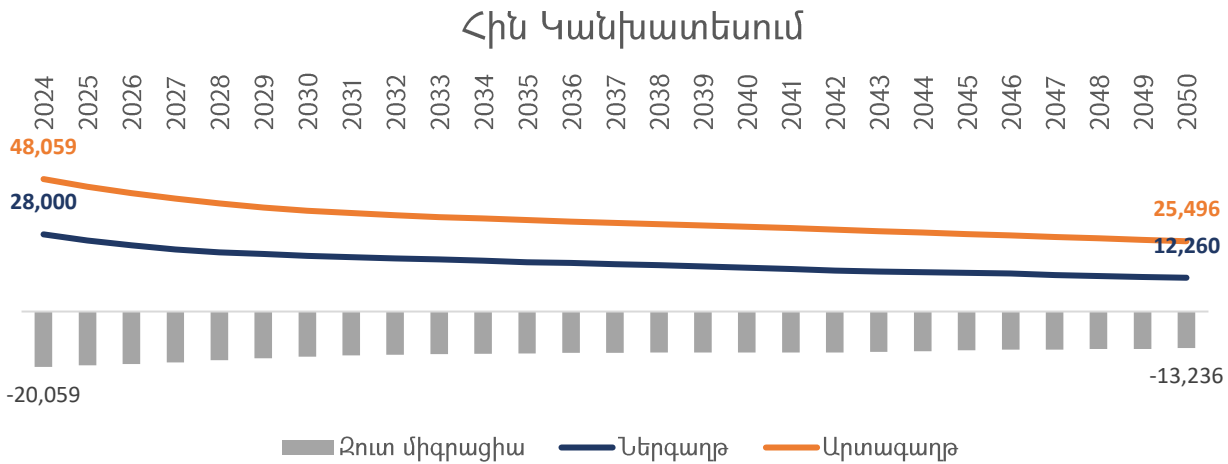
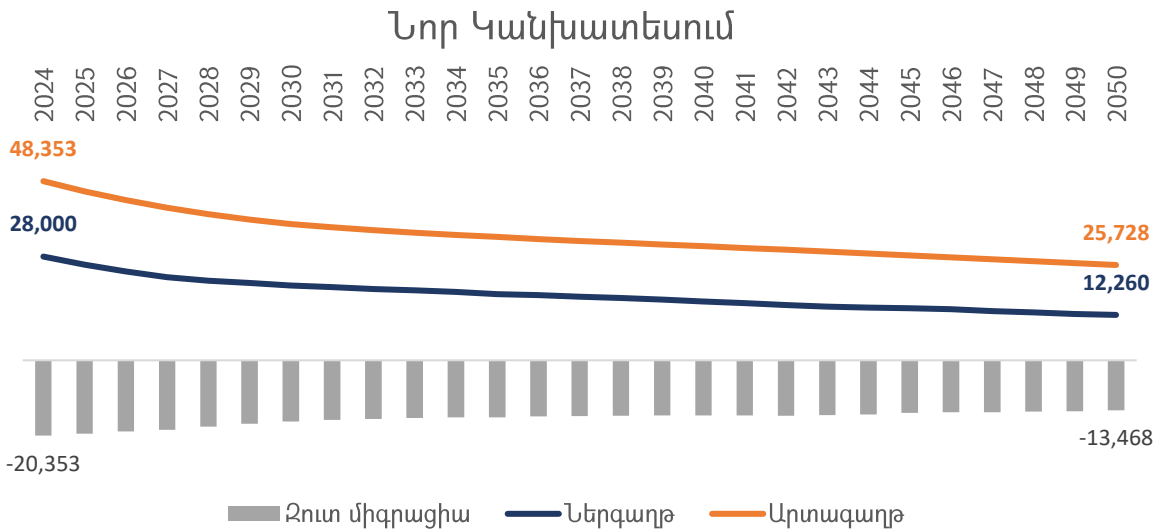
Գծապատկեր 32 Բնակչության բուրգը (սեռատարիքային կառուցվածք) 2050 թվականին երկու կանխատեսումներով

117. Հատկանշական է, որ թեև կանխատեսվում է ծնունդների թվի նվազում, կանխատեսվում է, որ մահերի թիվը կավելանա, մասնավորապես՝ պայմանավորված բնակչության ավելի մեծ թվաքանակով:

118. Միգրացիան նույնպես էական դեր է խաղում, որտեղ զուտ միգրացիան շարունակում է մնալ բացասական՝ հետագայում նպաստելով բնակչության նվազմանը: Թեև զուտ միգրացիայի տեմպերը նվազում են, այն մնում է գրոյից ցածր՝ վկայելով Հայաստանից շարունակվող արտագաղթի մասին:

Գծապատկեր 33. Ներգաղթողներ և Արտագաղթողներ, 2024-2050

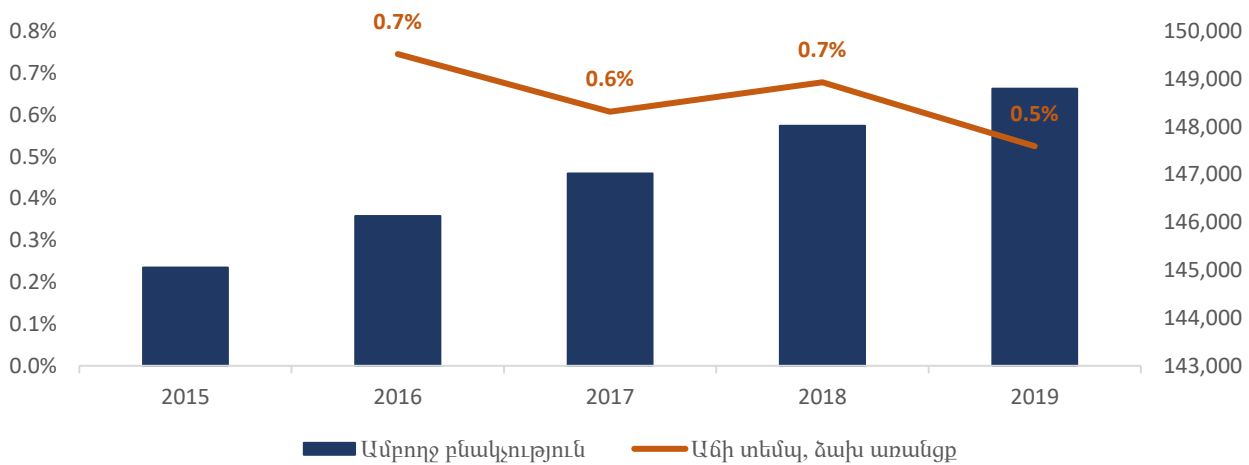
119. Թեև թարմացված կանխատեսումն առաջարկում է ավելի լավատեսական հեռանկար՝ համեմատած նախորդ գնահատումների հետ, ժողովրդագրական անկման հիմնական մարտահրավերները պահպանվում են: Այս մարտահրավերներին համակողմանի անդրադարձ կկատարվի Ռազմավարությունից բխող գործողությունների ծրագրի շրջանակներում:

4. Լեռնային Ղարաբաղից բռնի տեղահանված հայերի ժողովրդագրական նկարագիրը

120. 2015-2019 թվականների Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդագրական տվյալների վերլուծությունը բացահայտում է մի քանի հիմնական միտումներ, որոնցից պետք է առանձնացնել հետևյալները.

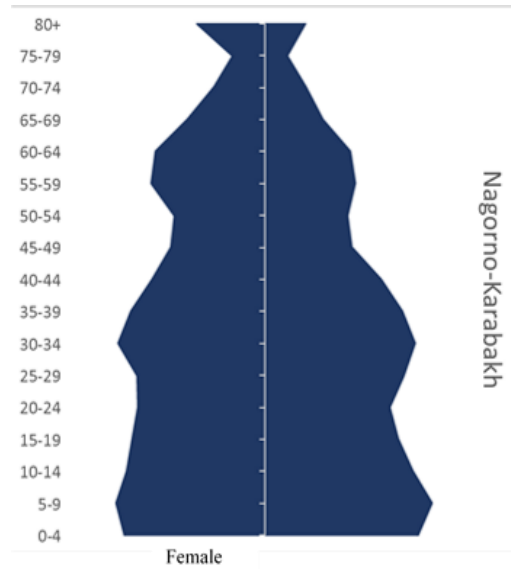
120.1. Բնակչության ընդհանուր թվի աճ (2.6%-ով կամ 3700-ից մի փոքր ավելի մարդ), ընդ որում ~43%-ը բնակվում է գյուղական բնակավայրերում:

Գծապատկեր 34. Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ընդհանուր թիվը և նրա աճի տեմպերը, 2015-2019 թթ

120.2. Բնակչությունը համեմատաբար երիտասարդ է: Ժողովրդագրական այս կառուցվածքը, զուգորդված Հայաստանի համեմատ պտղաբեր տարիքի կանանց ավելի մեծ մասնաբաժնի հետ, ապագա բնակչության աճի ներուժ է ենթադրում:

Գծապատկեր 35. Լեռնային Ղարաբաղի Ժողովրդագրական բուրգ

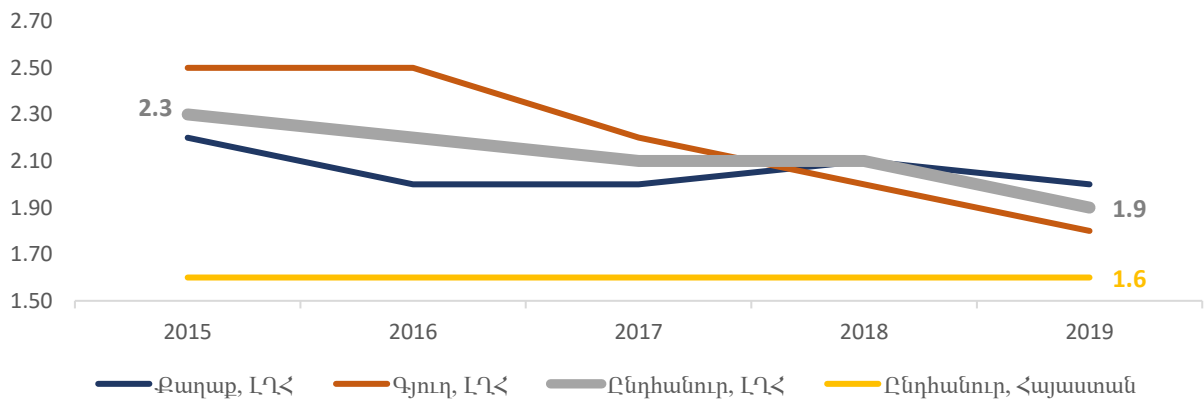

120.3. Չորրորդ և ավելի կարգով ծնունդների բարձր տեսակարար կշիռը, ինչը հանգեցնում է ընտանիքում երեխաների ավելի մեծ թվի՝ 15,4% (ԼՂ) և 3,9% (ՀՀ): Ավելի կարևոր է, որ հինգերորդ և ավելի երեխաների մասնաբաժինը 2019 թվականին կազմել է 7,3% (Հայաստանում ընդամենը 1,1%):

120.4. Սեռով պայմանավորված հղիության արիեստական ընդհատումների գրեթե բացակայություն, որը ներկայացված է ծննդաբերության պահին տղաների և աղջիկների թվի հարաբերակցության տեսքով (մեկից մի փոքր բարձր, Հայաստանում՝ 1,1-ից բարձր):

120.5. Պտղաբերության մակարդակը, որը, չնայած իր նվազման միտումին (2015թ.՝ 2.3 և 2019թ.՝ 1.9), այնուամենայնիվ ավելի բարձր է եղել, քան Հայաստանում (1.6):

Գծապատկեր 36. Լեռնային Ղարաբաղի Ծնելիության գումարային գործակից

120.6. Կյանքի տևողությունը ծննդյան պահին, որը նույն մակարդակի վրա էր, ինչ Հայաստանում (2018 թվականին ~76 տարի):

121. Ինչպես ցույց են տալիս այս գործոնները, Լեռնային Ղարաբաղն ուներ ավելի հավասարակշռված ժողովրդագրական կառուցվածք, և նրա բնակչությունն այնքան ծերացած չէր, որքան Հայաստանինը: Ըստ այդմ, նրանց բռնի տեղահանումը և վերաբնակեցումը Հայաստանում ենթադրվում է, որ դրական ազդեցություն կունենա Հայաստանի ժողովրդագրական օրինաչափությունների վրա: Այնուամենայնիվ, չպետք է բացառել, որ նախկինում նկատված դրական միտումները կարող են մարտահրավերների առաջ կանգնել՝ կապված 2020 թվականից հետո տեղի ունեցող իրադարձությունների և դրա հետ կապված անորոշությունների հետ: Ապագայում նոր ուսումնասիրության իրականացումը վճռորոշ կլինի այս ազդեցությունների չափը համակողմանիորեն գնահատելու համար՝ արժեքավոր պատկերացումներ տրամադրելով Հայաստանում զարգացող ժողովրդագրական լանդշաֆտի վերաբերյալ:

ԳԼՈՒԽ 2. ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՏԵՍԼԱԿԱՆՆ ՌԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

1. Առաջարկվող սցենար

122. Սույն Ռազմավարության կառուցման հիմքում ընկած է երկու հիմնական ռազմավարական սկզբունք, որոնք արտացոլվում են Ռազմավարության գերակայությունների և դրանցից բխող համապատասխան ռազմավարական նպատակների մեջ՝
- 122.1. Ռազմավարությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային կապիտալի զարգացմանն ու դրա արդյունքում կյանքի որակի բարձրացմանը:
- 122.2. Ռազմավարությունը պետք է ուղղված լինի բնակչության հավասարակշռված սեռատարիքային կառուցվածքի ապահովմանը:
123. Վերոնշյալ սկզբունքների իրագործման համար որպես Ռազմավարության գերակայություններ են հանդիսանում՝
- 123.1. Համապարփակ պետական աջակցությունն ընտանիքի կառուցման բոլոր փուլերում՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել ընդհանուր պտղաբերության և ցանկալի պտղաբերության ցուցանիշների միջև առկա բացը.
- 123.2. Վաղաժամ մահերի թվաքանակի նվազումը՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել մարդկային կապիտալի կորուստները կյանքի ընթացքում.
- 123.3. Սոցիալ-տնտեսական կյանքում ավագ սերնդի ակտիվ ներգրավումը.
- 123.4. Թիրախավորված միգրացիայի ապահովումը՝ այդ թվում հայրենադարձության միջոցով, ուղղված մարդկային կապիտալի աճին:
124. Ռազմավարությունից բխող գործողությունների ծրագիրը, մշտադիտարկման շրջանակը և ֆինանսական մոդելը կառուցված են բնակչության թվաքանակի կանխատեսման մոդելի երկու 2 սցենարների հիման վրա՝ **արագացված և իներցիոն**: Նշված մոդելների մշակումը կատարվել է Չարլզի համալսարանի հետ համագործակցության միջոցով: Կանխատեսման մոդելի սցենարներում դիտարկվել են այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի վերլուծությունը, առկա արտաքին և ներքին գործոնների ուսումնասիրությունը, Հայաստանին բնորոշ պատմական ժողովրդագրական միտումների վերլուծությունը, համալսարանի վերլուծական կենտրոնի մեծ տվյալների (Big Data) վերլուծությունը, և համանման երկրներում ժողովրդագրական միտումների համեմատական ուսումնասիրությունը: Կանխատեսման մոդելի սցենարները ենթադրում են մշակման ժամանակ ուսումնասիրված և ժողովրդագրության վրա ազդեցություն ունեցող արտաքին գործոնների կայունություն, սակայն Ռազմավարությունը մնում է ճկուն արտաքին փոփոխությունների նկատմամբ՝ կանոնավոր վերանայման և թարմացումների միջոցով: Թեև ներկայիս մոդելը չի կարող ներառել անկանխատեսելի արտաքին ազդեցությունները, Ռազմավարության դինամիկ բնույթն ապահովում է դրա արդիականությունը որպես

«Կենդանի» փաստաթուղթ, որը կարող է զարգանալ փոփոխվող սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական լանդշաֆտի հետ:

125. Երկու սցենարները տարբերվում են ժողովրդագրական մոդելավորման հիմքում ընկած երեք հիմնական գործոնների միջոցով՝

	Արագացված	Իներցիոն
Մինչև 2040թ. միջին տարեկան պտղաբերության մակարդակ	1.8	1.66
Մինչև 2040թ. միջին տարեկան զուտ միգրացիա	-12,000	-16,000
Մինչև 2040թ. միջին տարեկան մահացության մակարդակ 1000 մարդու հաշվով	10.4	11.4

126. Ռազմավարության առջև դրված խնդիրը կայանում է համապատասխան ազդեցության մեջ՝ նպատակ ունենալով ժողովրդագրական ցուցանիշների իներցիոն զարգացումների փոխարեն ապահովել արագացված զարգացում:

2. Արդյունքային շրջանակը

127. Ժողովրդագրական ոլորտում պետական քաղաքականության տեսլականն է՝

Բնակչության հավասարակշռված և կայուն կառուցվածք՝ միտված բնակչության երկարաժամկետ մարդկային կապիտալի զարգացմանն ու կյանքի որակի բարձրացմանը

- Ռազմավարության իրականացումը կնպաստի բնակչության ծերացման 20%-ով կրճատմանը մինչև 2040 թվականը կանխատեսվող իներցիոն աճի համեմատ՝ հասնելով ավելի համաչափ տարիքային բաշխման: 2040 թվականին ծերացմանը գործակիցը¹⁴ իներցիոն 201.09-ի փոխարեն նախատեսվում է ունենալ 183.72: 15 տարեկանից ցածր 100 բնակչին բաժին կընկնի 17.37-ով պակաս 60 տարեկանից բարձր բնակիչ:

¹⁴ Ծերացման գործակիցը ներկայացնում է 60 և բարձր տարիքի բնակչության թվաքանակը՝ 15 տարեկանից ցածր 100 բնակչի հաշվարկով:

- Ռազմավարության իրականացումը կհանգեցնի բնակչության երիտասարդացման 30%-ով աճի մինչև 2040 թվականը՝ կանխատեսվող իներցիոն աճի սցենարի համեմատ: Երիտասարդների՝ աշխատանքային ռեսուրսներից խնամառության գործակիցն¹⁵ իներցիոն 21.31%-ի փոխարեն նախատեսվում է ունենալ 23.25%:
- Ռազմավարության շրջանակներում ակտիվ ծերության քաղաքականության իրականացումը կնվազեցնի եկամուտ-սպառման տարբերությունը՝ ավագ սերնդին ներգրավելով սոցիալ-տնտեսական գործունեության մեջ, այդպիսով թեթևացնելով պետական ֆինանսների վրա ճնշումը
- Ռազմավարության իրականացման արդյունքում Հայաստանը կգերազանցի բարձր միջին եկամուտ ունեցող երկրների ՀՆԱ-ի միջին մակարդակը: Մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ և բարձր միջին եկամուտ ունեցող երկրներում միջինում մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ հարաբերակցությունը, 2040 թվականին իներցիոն 87.5%-ի փոխարեն նախատեսվում է ունենալ 127.38%:
- Հայաստանը էապես կխթանի իր Մարդկային ներուժի զարգացման ինդեքսը (ՄՆԶԻ)՝ դրանով իսկ նվազեցնելով առաջատար երկրների հետ առկա տարբերությունը: Հայաստանի և առաջատար երկրների Մարդկային ներուժի զարգացման ինդեքսի տարբերությունը, 2040 թվականին իներցիոն 14%-ի փոխարեն նախատեսվում է ունենալ 11%:

128. Տեսլականի իրագործման համար սահմանում են հետևյալ նպատակները՝

Ընտանիքի բարեկեցությունը խթանող միջավայրի ստեղծում, որտեղ յուրաքանչյուր երեխայի ծնունդ նպաստում է մարդկային կապիտալի զարգացմանը

Մահվան ռիսկի գործոնների նվազեցում և առողջ միջավայրի խթանում՝ մարդկային կյանքի ողջ ընթացքում նվազեցնելու մարդկային կապիտալի վատթարացումն ու կորուստը

Ակտիվ, առողջ և արժանապատիվ ծերության պայմանների ապահովում՝ պետության սոցիալ-տնտեսական կյանքում ավագ սերնդի ներկայացուցիչների ներգրավվածությամբ ու իրենց ներուժի ավելացմամբ

¹⁵ Երիտասարդների՝ աշխատանքային ռեսուրսներից խնամառության գործակիցը ցույց է տալիս 0-15 տարեկան բնակչության և աշխատանքային ռեսուրսների (15-74) հարաբերությունը

ՌՆ4

Էմիգրացիայի հանգեցնող դրդապատճառների նվազեցում և բարձր որակավորում ունեցող մարդկային կապիտալի ձևավորման, պահպանման ու ներգրավման գործընթացներում մրցունակության ապահովում

129. Կան միտումներ ու միջավայրային պայմաններ, որոնք համընդհանուր են բոլոր թիրախային խմբերի համար: Վերջիններս նշված են իբրև խաչվող թեմաներ: Դրանք առավելագույնս ինտեգրված և ներկայացված են նպատակներից բխող ծրագրերում՝ միևնույն ժամանակ նախատեսելով այդ թեմաներով լրացուցիչ աշխատանքների իրականացում միջգերատեսչական համագործակցության շրջանակներում:

ԽԹ1

Կրթություն, զբաղվածություն, առողջապահություն, գենդերային հավասարություն և ներառականություն

ԽԹ2

Կլիմայի փոփոխություն, տարածքային համաչափ զարգացում, թվային փոխակերպում

3. Կապն այլ փաստաթղթերի հետ

130. **Հայաստանի Վերափոխման 2050 ռազմավարությունն**. Այն իր ուշադրությունն ուղղում է դեպի 2050 թվականը՝ պատկերացնելով ապագա, որը բնութագրվում է խաղաղությամբ, անվտանգությամբ և տարածաշրջանային կայունությամբ: Այս ռազմավարական տեսլականը գերազանցում է ժողովրդագրական թիրախները՝ ընդգրկելով ավելի լայն սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պարադիգմներ:

131. Մինչ Ռազմավարությունը սահմանում է կոնկրետ միջոցառումներ սահմանված ժամկետում, Վերափոխման ռազմավարությունը ներկայացնում է հասարակության ավելի լայն տեսլականը: Այն ներառում է աշխարհաքաղաքական կայունության, տնտեսական դիվերսիֆիկացիայի և հասարակության դիմադրողականության ձգտումները՝ ընդունելով արտաքին գործոնների փոխազդեցությունը, ինչպիսիք են տարածաշրջանային դինամիկան և համաշխարհային միտումները:

132. Թեև երկու ռազմավարություններն էլ համընկնում են ազգային առաջընթացի գերնպատակին, նրանք գործում են հստակ շրջանակների և ժամանակային հորիզոնների մեջ: Ռազմավարությունն առաջարկում է անհապաղ գործողությունների կոնկրետ ճանապարհային քարտեզ, մինչդեռ Վերափոխման ռազմավարությունը ներկայացնում է Հայաստանի երկարաժամկետ հետագծի տեսլական պատկերը:

133. **Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 2021-2026 թվականների ծրագիր**. Կառավարության ծրագրի հիմնաքարերից մեկը մարդկային կապիտալի զարգացումն է՝ ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավմանն ուղղված ռազմավարության մշակման ուղենիշով: Կառավարության ծրագրի թիրախային շրջանակը լայն է: Ժողովրդագրական

հատվածը որպես գերակայություն է սահմանում ընտանիքի բարեկեցության նպաստումը: Միգրացիոն ուղղվածությունը սահմանում է միգրանտների տնտեսական և մարդկային ներուժի ուղղորդումը երկրի զարգացման գործին: Կրթական նախաձեռնությունների շարքում հատկանշական է ամբողջ կյանքի ընթացքում կրթության խրախուսումը: Առողջապահական թիրախը ներառում է առողջապահական ծառայությունների արդիականացումը, հասանելիությունը և որակի բարձրացումը: Սոցիալական պաշտպանությունը ներառում է ծայրահեղ աղքատության վերացմանն ուղղված նախաձեռնություններ: Սպորտի ուղղվածությունը խթանելու է բնակչության շրջանում առողջ ապրելակերպի արմատավորումը, ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի միջոցով բնակչության առողջության ամրապնդումն ու երկարակեցությունը:

134. Ռազմավարական ծրագրեր. Ռազմավարությունը փոխկապակցված է և պետք է ուղենիշային լինի այնպիսի ոլորտային ռազմավարական ծրագրերի համար ինչպիսիք են՝ Զբաղվածությունը, Առողջապահությունը, Կրթությունը, Միգրացիան: Սույն Ռազմավարության շրջանակներում կատարված բնակչության քանակական կանխատեսումները օգտագործվել է Զբաղվածության ռազմավարության մեջ՝ Աշխատանքային ռեսուրսների և թերօգտագործվող աշխատուժի ծավալները գնահատելու նպատակով: Առողջապահության ոլորտի հետ կապը պայմանավորվում է մահվան ռիսկի գործոնների նվազեցման և առողջ միջավայրի խթանման միջոցով՝ որջ կյանքի ընթացքում մարդկային կապիտալի վատթարացումը և կորուստը նվազեցնելու համար: Կարևոր է ուշադրություն դարձնել առողջապահական ծառայությունների որակի և հասանելիության բարձրացմանը: Սույն Ռազմավարության առողջապահական միջոցառումները համահունչ են առողջապահության ռազմավարության հետ: Հարկ է ընդգծել նաև մահվան ռիսկի գործոնների նվազեցման և առողջությանը հասցվող վնասի նվազեցման առողջապահական առանձին ռազմավարության ձևավորման անհրաժեշտությունը: Սույն Ռազմավարության արդյունքային ցուցանիշները պետք է արտացոլվեն կրթական ռազմավարության մեջ: Կարիք կա համապարփակ և ամբողջական միգրացիոն ռազմավարության կառուցման, որը պետք է համահունչ լինի սույն ծրագրով նախատեսվող միգրացիոն ռազմավարական նպատակի դրա միջոցառումների հետ: Միգրացիոն կապն արտահայտվում է արտագաղթին տանող դրդապատճառների նվազեցման և բարձր որակավորում ունեցող մարդկային կապիտալի ձևավորման, պահպանման և ներգրավման հարցում մրցունակության բարելավմամբ:

135. 2023 թվականի դեկտեմբերի 28-ին Կառավարության կողմից ընդունվել է «Հայաստանի Հանրապետության ջերմոցային գազերի ցածր արտանետումներով զարգացման երկարաժամկետ ռազմավարությունը (մինչև 2050 թվական) հաստատելու մասին» N 2318-Լ որոշում. Ռազմավարության իրականացումը, բացի արտանետվող ջերմոցային գազերի քանակի կրճատումից, դրական ազդեցություն կունենա նաև տեղական համայնքների կենսապայմանների վրա՝ տնտեսական աճի, սոցիալական բարեկեցության, շրջակա միջավայրի պահպանման և անվտանգության բարելավման տեսանկյունից: Այս գործողությունները կնվազեցնեն նաև առողջապահության համակարգի

ծանրաբեռնվածությունը՝ կրճատելով քրոնիկ հիվանդությունների թիվը, ինչպես նաև մահացությունն օդի, ջրի աղբյուրների աղտոտվածության պատճառներով:

ԳԼՈՒԽ 3. ԸՆՏԱՆԻՔԱԿԵՆՏՐՈՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հիմնախնդիրը

136. Ծնելիության ցածր մակարդակը և ընտանիքի պլանավորման ոչ օպտիմալ լինելը հանգեցնում են բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի անհավասարակշռությանը, ինչը երկարաժամկետ հեռանկարում բերում է բնակչության նվազմանը և բացասաբար է անդրադառնում տնտեսական աճի և զարգացման վրա: Ծնողների համար երեխայի ծնունդը նշանակում է աշխատանքի, սովորելու և ակտիվ հասարակական կյանքով ապրելու հնարավորությունների սահմանափակում, քանի որ նրանք ստիպված կլինեն իրենց ժամանակի մեծ մասն անցկացնել երեխայի հետ: Երեխա ունենալը նաև նոր պարտականություններ է բերում և ավելացնում է առողջության և երեխայի խնամքի հետ կապված ծախսերը: Զրկվելով անհատական զարգացման հնարավորություններից՝ ծնողները դառնում են նվազ մրցունակ աշխատաշուկայում, ինչը հանգեցնում է մարդկային կապիտալի որակի վատթարացմանը: Ռազմավարության մշակման շրջանակներում կատարված վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ծնողական իրավունքների և պարտականությունների անհավասարության հետ մեկտեղ այս գործոնները ծնողներին դրդում են որոշում կայացնել ընդհանրապես երեխա չունենալու կամ միայն մեկ երեխա ունենալու օգտին: Արդյունքում, կարևոր է ստեղծել այնպիսի միջավայր, որտեղ երեխա ունենալու որոշումն ամբողջությամբ կախված կլինի ծնողների կամքից և չի սահմանափակվի կրթության, աշխատանքի և մարդկային կապիտալի զարգացման հնարավորությունները կորցնելու վտանգներով, քանի որ ընտանիքի ստեղծման և կայացման բոլոր փուլերում կլինի պետական համակողմանի աջակցություն:

2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները

2.1. Նպատակներ՝

137. Վերոհիշյալ խնդիրներին համակարգային և կայուն լուծում տալու համար սահմանվել է **Ռազմավարական նպատակ 1-ը՝**

Ընտանիքի բարեկեցությունը խթանող միջավայրի ստեղծում, որտեղ յուրաքանչյուր երեխայի ծնունդ նպաստում է մարդկային կապիտալի զարգացմանը

138. **Մասնավոր նպատակ 1.1.** *Ընտանիքի ստեղծում՝ որպես հաջողակ ապագայի և երկրի կայուն զարգացման ընտրության գրավական*

139. **Մասնավոր նպատակ 1.2** *Ընտանիքի արդյունավետ զարգացում՝ որպես բնակչության կայուն կառուցվածքի ապահովման առանցքային գործոն:*

140. **Մասնավոր նպատակ 1.3** *Հղիության և երեխայի ծննդի աջակցություն:*

141. **Մասնավոր նպատակ 1.4** *Երեխայի խնամքի արդյունավետ և համապարփակ համակարգ, որն աջակցում է մարդկային կապիտալի զարգացմանը:*

2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները

142. Ռազմավարությունը հնարավորություն կտա 2040 թվականին հասնել պտղաբերության ընդհանուր գործակցի ավելի բարձր մակարդակի՝ 1.8, իներցիոն սցենարի 1.6-ի փոխարեն, ինչն արտացոլվում է 2024-2040 թվականների ընթացքում երեխաների 55,000 հավելյալ ծննդի միջոցով:

143. Ռազմավարության իրականացման արդյունքում մինչև 2040 թվականը 1-3 երեխա ունեցող տնային տնտեսությունների աղքատության մակարդակը կնվազի 13 տոկոսային կետով՝ հասցնելով այն 14%-ի՝ իներցիոն սցենարի 22%-ի փոխարեն:

144. Երեխա ունեցող ընտանիքների բարեկեցությանն ուղղված Ռազմավարության շրջանակներում նախանշված միջոցառումների շնորհիվ ակնկալվում է, որ նման տնային տնտեսություններում մեկ չափահասի հաշվով միջին ամսական ընդհանուր եկամուտը կգերազանցի երեխա չունեցող տնային տնտեսությունների նույն ցուցանիշին՝ 2040 թվականին լինելով 1.2, իներցիոն սցենարի 0.6-ի համեմատ:

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՌՈՂՋ ԱՊՐԵԼԱԿԵՐՊ

1. Հիմնախնդիրը

145. Երկրում ժողովրդագրական զարգացումների և փոփոխությունների համատեքստում նպատակ ունենալով բարելավել մարդկային կապիտալի որակը՝ առանցքային կարևորություն ունի այն գործոնների հասցեագրումը, որոնք բացասաբար են ազդում Հայաստանում մարդկային կապիտալի վրա՝ հանգեցնելով վերջինիս կորստի կամ վատթարացման: Սոցիալ-տնտեսական մի շարք գործոններն հետ մեկտեղ մահերը և բնակչության հիվանդացությունն այն հիմնական գործոններն են, որոնք հանգեցնում են մարդկային կապիտալի վատթարացման կամ կորստի՝ տանելով ոչ միայն արտադրողականության, այլև բնակչության կառուցվածքի երկարաժամկետ հավասարակշռության ու կայունության նվազման: Նշվածի համատեքստում, նպատակ ունենալով նվազեցնել երկրում մահացության մակարդակը, կարևոր է հավաքագրել առողջությանը վնասող ռիսկի գործոնների վերաբերյալ տվյալներ, մասնավորապես ծխախոտի և ալկոհոլի օգտագործման, ճարպակալման և ավելորդ քաշի, ֆիզիկական ակտիվության գործոնների վերաբերյալ, որոնք թույլ կտան կանխարգելել ռիսկի գործոնների վնասակար ազդեցությունը և իրականացնել մահվան դեպքերի պատճառահետևանքային կապի խորքային վերլուծություն: Այս դեպքում մահերի քանակը կարող է նվազեցվել, եթե հասցեագրվեն/վերացվեն ռիսկի գործոնները, որոնց ենթարկվում է բնակչությունը: Այս առումով անհրաժեշտ է ոչ միայն պայքարել մահերի փաստացի պատճառների դեմ, այլև հասնել ավելի առողջ ապրելակերպի և վնասի նվազեցման՝ հանգեցնելով հավանական մահերի տանող ռիսկի գործոնների մեղմմանը: Ելնելով նշվածից՝ շատ կարևոր է մշակել և իրականացնել փաստերի և ապացույցների վրա հիմնված քաղաքականություն և ռազմավարություն՝ հասցեագրելու մարդկային կապիտալի վատթարացման ու կորստի հանգեցնող գործոնները: Մարդկային կյանքի ողջ ընթացքում կիրառվող նման մոտեցումը կարող է նաև հանգեցնել առավել ակտիվ, առողջ և արժանապատիվ ծերության, որը կապահովի մարդկային կապիտալի երկարաժամկետ զարգացումը: Նման համապարփակ մոտեցումը երկարաժամկետ հեռանկարում կապահովի բնակչության հավասարակշռությունը և կայունությունը:

2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները

2.1. Նպատակներ՝

146. Վերոհիշյալ խնդիրներին համակարգային և կայուն լուծում տալու համար սահմանվել է **Ռազմավարական նպատակ 2-ը՝**

Մահվան ռիսկի գործոնների նվազեցում և առողջ միջավայրի խթանում՝ մարդկային կյանքի ողջ ընթացքում նվազեցնելու մարդկային կապիտալի վատթարացումն ու կորուստը:

147. **Մասնավոր նպատակ 2.1** Միջավայր, որը մարդկային կյանքի ողջ ընթացքում ապահովում է բնակչության ակտիվ ու առողջ ապրելակերպը և նպաստում է մարդկային կապիտալի երկարաժամկետ զարգացմանը:
148. **Մասնավոր նպատակ 2.2** Զարգացած առողջապահական համակարգ, որը նվազեցնում է մահվան ռիսկի հիմնական գործոնները՝ նվազեցնելով ողջ կյանքի ընթացքում մարդկային կապիտալի վատթարացումը և կորուստը:

2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները

149. Չնայած բնակչության ծերացմանը՝ ակնկալվում է, որ Ռազմավարության իրականացումը 2040 թվականին կհանգեցնի մահացության ավելի ցածր մակարդակի՝ 11.99-ի՝ իներցիոն սցենարի 13.14-ի փոխարեն: Արդյունքում, 2024-2040 թվականների ընթացքում մահերի թիվը կնվազի 22,000-ով:
150. Մինչև 2040 թվականը Ռազմավարության իրականացման շնորհիվ նախատեսվում է հասնել վաղաժամ մահացության մակարդակի զգալի նվազման՝ իներցիոն սցենարի 3.47-ի փոխարեն հասնելով 2.98-ի՝ 2024-2040 թվականների ընթացքում կրճատելով մահերի թիվը 6000-ով:
151. 2040 թվականին կյանքի սպասվող տևողության գործակիցը աճելու է մինչև 79.97-ի՝ իներցիոն սցենարի 78.89-ի փոխարեն:

ԳԼՈՒԽ 5. ԱԿՏԻՎ ԾԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հիմնախնդիրը

152. Բնակչության ծերացումը մեծացնում է հասարակության համար ծախսերը՝ սոցիալական պաշտպանության ծախսերի աճի և տնտեսապես ակտիվ բնակչության կրճատման առումով ու հանգեցնում ժողովրդագրական կառուցվածքի անհավասարակշռության և մարդկային կապիտալի զարգացման մեջ ներդրումներ կատարելու կարողությունների սահմանափակմանը: Ընդհանուր առմամբ ավագ սերունդը կուտակում է գիտելիքներ և փորձ, ինչը կարող է հավելյալ արժեք ստեղծել հասարակության համար և ապահովել նրանց ակտիվ կյանքը: Հանրային քաղաքականությունը, որն ուղղված է ավագ սերնդին աշխատաշուկայում վերաինտեգրմանը, ինչպես նաև կանխարգելիչ առողջապահական ծառայություններին և սովորելու հնարավորություններին, կարող է օգնել նրանց մնալ արդյունավետ և նպաստել բարգավաճ հասարակության կառուցմանը, ինչպես նաև հնարավորություն ընձեռել մարդկային կապիտալի հետագա բարելավման համար ներդրումներ կատարելու համար: Միևնույն ժամանակ, ակտիվ, առողջ և արժանապատիվ ծերացման հանրային քաղաքականությունը պետք է հիմնված լինի երկկողմանի մոտեցումների վրա: Կարևոր է հաշվի առնել ոչ միայն ավագ սերնդի ներկայացուցիչների աշխատանքային ներգրավվածությունը, այլև խնամքի կարիք ունեցող ավագ սերնդի ներկայացուցիչների խնամքի տարբեր ձևերը՝ միաժամանակ ապահովելով նրանց ներառման և մասնակցության մատչելի հնարավորություններով: Սովորելու և ֆիզիկական ակտիվության հնարավորությունների ստեղծումը, խնամքի տարբեր ձևերի հասանելիության ապահովումը և ավագ սերնդի փորձի հանրային ճանաչումը կնպաստեն հասարակության ընդհանուր բարեկեցությանը և սերունդների համերաշխությանը:

2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները

2.1. Նպատակներ՝

153. Վերոհիշյալ խնդիրներին համակարգային և կայուն լուծում տալու համար սահմանվել է **Ռազմավարական նպատակ 3-ը՝**

Ակտիվ, առողջ և արժանապատիվ ծերության պայմանների ապահովում՝ պետության սոցիալ-տնտեսական կյանքում ավագ սերնդի ներկայացուցիչների ներգրավվածությամբ ու իրենց ներուժի ավելացմամբ:

154. **Մասնավոր նպատակ 3.1** *Զարգացած առողջապահական համակարգ, որը կապահովի ակտիվ ծերությունը:*

155. **Մասնավոր նպատակ 3.2 Միջավայր, որը խրախուսում է ավագ սերնդի ներուժի օգտագործումը:**

2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները

156. Ռազմավարության իրականացումը զգալիորեն կնվազեցնի 65+ տարիքի բնակչության համար կյանքի կենսաշրջանի ընդհանուր պակասորդի¹⁶ և սպառման հարաբերակցությունը, մինչև 2040 թվականը նվազեցնելով այն 1.02-ի՝ իներցիոն սցենարի 1.33-ի փոխարեն: 2040 թվականին 65+ տարիքի բնակչության սպառման 50% կապահովվի իրենց եկամուտներով:

157. Չնայած բնակչության ծերացմանը՝ երկարակեցությանը նպաստող ծրագրերի շնորհիվ, 2040 թվականին 15 տարուց պակաս կյանքի տևողությամբ բնակչության մասնաբաժինն ավելի ցածր կլինի, քան ըստ իներցիոն սցենարի՝ 25.2-ի փոխարեն 23.7:

158. Ակտիվ ծերության ծրագրերը զգալիորեն կբարձրացնեն ավագ սերնդի զբաղվածության մակարդակը՝ ապահովելով նրանց լայն ներգրավվածությունը ակտիվ սոցիալ-տնտեսական կյանքում և նվազեցնելով պետական բյուջեի սոցիալական բեռը: 2040 թվականին Ռազմավարության արդյունքում 65+ տարիքի բնակչության զբաղվածության մակարդակը կհասնի 28%-ի՝ իներցիոն սցենարի 12%-ի փոխարեն:

¹⁶ Կյանքի կենսաշրջանի ընդհանուր պակասորդը ցույց է տալիս տվյալ տարում Ընդամենը եկամուտների և Ընդամենը Սպառման տարբերությունը:

ԳԼՈՒԽ 6. ԹԻՐԱԽԱՎՈՐՎԱԾ ՄԻԳՐԱՑԻԱ

1. Հիմնախնդիրը

159. Միգրացիոն հոսքերը համարվում են փոքր բաց տնտեսությունների համար բնակչության դինամիկայի և մարդկային կապիտալի զարգացման վրա ազդող ամենակարևոր գործոնը: Սոցիալ-տնտեսական և անվտանգության նկատառումներից ելնելով՝ աշխատունակ տարիքի բնակչության շրջանում առկա է միգրացիոն արտահոսքի բարձր մակարդակ, ինչը ստեղծում է բնակչության կառուցվածքի անհավասարակշռություն և մարդկային կապիտալի կորուստ, որը հատկապես խորանում է Հայաստանից էմիգրացիայի դրդող գործոնները նվազեցնելու քաղաքականության բացակայության պատճառով: Միաժամանակ միջազգային փորձը ցույց է տվել, որ զգալի էմիգրացիոն հոսքերը չեն կարող լուծել առկա մարտահրավերները՝ կապված բնակչության կառուցվածքի և ծերացման հետ: Հայկական սփյուռքի հայրենադարձության ուղղությամբ կատարվող քայլերը պետք է լինեն հստակ ծրագրված՝ կենտրոնանալով մարդկային կապիտալի զարգացման վրա, կարող է դառնալ միգրացիոն քաղաքականության արդյունավետ և համահունչ մաս: Այդ առումով ինչպես ներգնա, այնպես էլ արտագնա միգրացիոն քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային կապիտալի զարգացմանը: Մի կողմից, անհրաժեշտ են աշխատաշուկայի և տնտեսական զարգացման կարիքներին համապատասխան բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների ներգաղթի խթաններ: Մյուս կողմից, կարևոր է ներդնել Հայաստանից թիրախային խմբերի էմիգրացիայի դրդող գործոնները նվազեցնելու մեխանիզմներ: Էմիգրացիայի հետ կապված նպատակային միգրացիոն քաղաքականության իրականացումը հնարավորություն կտա աջակցել էմիգրանտներին նրանց տեղափոխման հետ կապված տարբեր հարցերում, ինչպես նաև հետևել նրանց: Միգրացիոն նպատակային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի երկրի տարածքային զարգացման անհամամասնություններին, անվտանգության և համապատասխան սոցիալական ենթակառուցվածքների հետ կապված խնդիրներին:

2. Հիմնախնդիրների լուծման ուղիներն ու ակնկալվող արդյունքները

2.1. Նպատակներ՝

160. Վերոհիշյալ խնդիրներին համակարգային և կայուն լուծում տալու համար սահմանվել է **Ռազմավարական նպատակ 4-ը՝**

Էմիգրացիայի հանգեցնող դրդապատճառների նվազեցում և բարձր որակավորում ունեցող մարդկային կապիտալի ձևավորման, պահպանման ու ներգրավման գործընթացներում մրցունակության ապահովում:

161. **Մասնավոր նպատակ 4.1** *Զարգացած միգրացիոն համակարգ:*

162. **Մասնավոր նպատակ 4.2** Թիրախավորված իմիգրացիան ապահովող միջավայր և քաղաքականություն՝ նպաստելու մարդկային կապիտալի զարգացմանը:

163. **Մասնավոր նպատակ 4.3** Արտագաղթի հանգեցնող դրդապատճառների նվազեցում և երկրից միգրացիոն հոսքերի մշտադիտարկման գործընթացի բարելավում:

2.2. Ակնկալվող ազդեցության և վերջնարդյունքի ցուցանիշները

164. Էմիգրացիան մեղմելուն ուղղված միջոցառումների իրականացումը կհանգեցնի բարձրագույն կրթություն ունեցող բնակչության մասնաբաժնի ավելացմանը՝ 2040 թվականին հասցնելով այն 26%-ի՝ իներցիոն սցենարի 23%-ի փոխարեն:

165. Էմիգրացիայի կրճատման և նպատակային իմիգրացիայի խրախուսմանն ուղղված ծրագրերի իրականացումը կհանգեցնի էմիգրացիայի մակարդակի նվազմանը: 2040 թվականին Ռազմավարության իրականացման արդյունքում Էմիգրացիաի գործակիցը կհասնի -0.4%-ի՝ իներցիոն սցենարի -0.6%-ի փոխարեն: Մինչև 2040 թվականը զուտ միգրացիայի դրական տարբերությունը կլինի 86,000 մարդ:

ԳԼՈՒԽ 7. ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄ, ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՒՄ ԵՎ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ

166. Փաստաթղթի մշտադիտարկման իրականացումը նախատեսված է ամենամյա պարբերականությամբ, իսկ վերանայումը և բնակչության կանխատեսման մոդելի թարմացումը՝ հնգամյա:
167. Ռազմավարության ընդհանուր մշտադիտարկումն ապահովվելու է Վարչապետի աշխատակազմի կողմից: Մշտադիտարկումն իրականացվելու է թվային գործիքի միջոցով, որն ապահովվելու է նաև տվյալների հասանելիությունը հանրությանը՝ թափանցիկության ու հաշվետվողականության նպատակով, ունենալու է հաշվետվությունների գեներացման ու վիզուալիզացիայի գործիքներ: Թվային համակարգը փոխկապակցված է լինելու հանրային ֆինանսների կառավարման համակարգի հետ՝ ապահովելով տվյալների փոխանակումը: Ռազմավարության արդյունավետ իրականացումը և ընթացքի կառավարումը վստահվում է ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման խորհրդին: Խորհուրդն ունենալու է տարեկան հանդիպումներ՝ Ռազմավարության իրագործման արդյունքների մասին քննարկման նպատակով: Արդյունքում խորհուրդն անմիջականորեն ներգրավված է լինելու Ռազմավարության մշտադիտարկման և գնահատման մեջ: Այն կատարված աշխատանքի վերաբերյալ զեկույց է ներկայացնելու Վարչապետի աշխատակազմին: Տվյալների հավաքագրումն իրականացվելու է գործողությունների ծրագրում սահմանված պատասխանատու գերատեսչությունների կողմից:
168. Ամենամյա գնահատման գործընթացի համակարգումն ապահովվելու է Վարչապետի աշխատակազմի կողմից:
169. Ռազմավարությունը բազմաուղրտ է՝ ենթադրելով տարբեր գերատեսչությունների համակցված և փոխկապակցված աշխատանք: Վերջինիս արդյունավետ իրականացումն ապահովվելու նպատակով կիրառվելու է փուլային և ճկուն ընթացակարգերի գործելաճ:
170. **Ճկուն ընթացակարգեր.** Ռազմավարության մշակումն ու իրականացումը շարունակական գործընթաց է՝ բաղկացած հետևյալ հիմնական բաղադրիչներից՝ 1) հիմնախնդիրների բացահայտում, 2) գերակա ուղղությունների սահմանում, 3) ծրագրային լուծումների մշակում, 4) ծրագրերի իրականացում և մշտադիտարկում, 5) ծրագրերի վերանայում մշտադիտարկման և լրացուցանիչ հետազոտությունների արդյունքների հիման վրա, 6) ծրագրերի արդյունավետության և իրավիճակի գնահատում, 7) գերակա ուղղությունների վերանայում՝ այս գնահատումների արդյունքների հիման վրա:
171. Ռազմավարությունը «կենդանի» փաստաթուղթ է, որի ընթացքն ու արդյունավետությունը վերահսկվելու է՝ համաձայն Ռազմավարության մշտադիտարկման և գնահատման ծրագրի: Սույն Ռազմավարությունը ներկայացնում է Ռազմավարության տարբեր մակարդակների արդյունքային ցուցանիշները, դրանց ելակետային արժեքները և թիրախները, սահմանում է այդ ցուցանիշների չափման ձևերը, հաճախականությունը և պատասխանատուներին:

Ռազմավարության արդյունավետության գնահատմանը հաջորդելու է անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելու մասին որոշումների կայացումը:

172. Ռազմավարության առջև դրված խնդիրների համար սահմանվելու են առաջնահերթություններ: Հաստատված պետական բյուջեում Ռազմավարության համադրելի ծրագրերի քարտեզագրումն ի հայտ է բերել առկա բյուջետային ծրագրերի և ռազմավարական նոր մոտեցումների միջև զգալի անհամապատասխանություն: Ուստի առկա է Կառավարության կողմից գործող ծրագրերի և Ռազմավարությունից բխող ծրագրերի համապատասխանեցման որոշման ընդունում:

173. Ռազմավարության հաստատմանը հաջորդող տարին՝ 2025 թվականը, դիտվելու է որպես անցումային շրջան, որի ընթացքում հիմնական առաջնահերթությունը տրվելու է համակարգային (ինստիտուցիոնալ) բարեփոխումներին, ծրագրային փաթեթի վերանայմանը, նոր բյուջետային ծրագրերի մշակմանը՝ ընթացիկ ծրագրերի շարունակությունը պահպանելով:

174. Իրականացվելու է նպատակային հետազոտություն՝ ռազմավարական անորոշ ցուցանիշների ելակետային արժեքները որոշելու համար:

ԳԼՈՒԽ 8. ՌԻՍԿԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ

Ռիսկ	Հավանականություն			Ազդեցություն			Կառավարում
	Ցածր	Միջին	Բարձր	Ցածր	Միջին	Բարձր	
Երկրում աշխարհաքաղաքական, սոցիալ տնտեսական և այլ մարտահրավերների առաջացման դեպքում առաջնահերթությունների էական փոփոխություն		✓				✓	Ռազմավարական գերակայությունների և առաջնահերթությունների պարբերական վերանայման իրականացում՝ մակրո իրավիճակի և կանխատեսումների հաշվառմամբ
Քաղաքական օրակարգի փոփոխության արդյունքում նախատեսված բարեփոխումների կարևորության ընկալման անկում	✓					✓	Հանրային լայն կոնսենսուսի ձևավորում արդյունավետ երկխոսության և բարեփոխումներին առավելագույն մասնակցություն ապահովելու միջոցով
Պետական գերատեսչություններում որոշում կայացնողների շրջանում փոփոխություններ		✓				✓	Գիտելիքի կառավարման, ինստիտուցիոնալ «հիշողության» ապահովման, ինչպես նաև պաշտոնի փոփոխության պարագայում իրավահաջորդին գործերի փոխանցման հստակ կանոնակարգերի մշակում և իրականացում
Բարեփոխումների համար ոչ բավարար ֆինանսական ռեսուրսների հատկացում		✓				✓	Ֆինանսական աղբյուրների ու մեխանիզմների առավելագույն բազմազանեցում
Բարեփոխումների արդյունավետ իրականացման համար պետական գերատեսչության ոչ բավարար կարողություններ			✓			✓	Ռազմավարության իրագործման նպատակով ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման խորհրդի դերի ամրապնդում
Ռազմավարությամբ նախատեսված ռեֆորմներին հանրային դիմադրություն		✓			✓		Ակտիվ և թիրախավորված հանրային իրազեկում. փաստահենք որոշումների կայացում՝ հաշվի առնելով փոփոխությունների ազդեցությունը
Ինստիտուցիոնալ կառուցակարգերի վերափոխմամբ պայմանավորված գործառնական շեղումներ	✓				✓		Ինստիտուցիոնալ կառուցակարգերի փոփոխության հստակ, նախարարի կողմից հաստատված ժամանակացույց
Անցումային փուլին հատուկ ծրագրերի բյուջետավորման գործընթացների հետ առնչվող խնդիրներ		✓				✓	Պարբերական վերաբաշխումների ճկուն մեխանիզմի կիրառում
Միջգերատեսչական աշխատանքների համակարգվածության խնդիր		✓			✓		Ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման խորհրդի դերի ամրապնդում

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԱՐՉԱՊԵՏԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ
ՂԵԿԱՎԱՐԻ ՏԵՂԱԿԱԼ

Ա. ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ